

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

V. évfolyam

2008/3-4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Gazdik Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig	1
Jordán Gyula: A kínai elit kérdéséhez	20
Udvari Bea: A Loméi Egyezmények gazdasági hatásai Fekete-Afrikában	39
Páll Zoltán: Rész és egész viszonya: törésvonalak Libanonban	61
Ravasz Ábel: Kalózkodás Szomáliában: Puntland és a bukott államiság	86

KÖNYVISMERTETÉS

Dr. Róth János: Szolgálatban Rákositól Antallig, 40 év a magyar diplomáciában Kázmér Zsigmond: Excellencián innen és túl...	105
---	-----

Impresszum	110
-------------------	-----

Gazdik Gyula:

Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig

A magyar forradalom ötvenedik évfordulóján tartott megemlékezések során az 1956-os ikerválság másik színhelyén zajló események taglalása érthetően némiképp háttérbe szorult, noha annak idején ez kapott nagyobb nemzetközi figyelmet. A szuezi válság, mely szimbolikusan a brit gyarmatbirodalom végét jelentette némi túlzással örökzöld téma. Azonban az ehhez vezető út számos olyan izgalmas témát tartalmaz, melyek ma sincsenek kellőképp feltárva.

A tanulmány főképp az ötvenes évek első felének egyiptomi külpolitikai útkeresésével foglalkozik, s a korábbi korszakkal való kontinuitás elemek hangsúlyozásával árnyalni próbálja azt az álláspontot, hogy az 1952 júliusi forradalommal külpolitikai téren is egy új időszámítás kezdődött volna a Nílus-parti országban. Az írás igyekszik azt is érzékeltetni, hogy kairói külpolitika iránya jelentős hatással volt arabközi politikára, s a nagyhatalmaknak a térséggel kapcsolatos stratégiájára.

Bevezetés

A második világháború a három kontinens találkozási pontjánál fekvő, stratégiaileg fontos közel-keleti régió hatalmi viszonyaiban jelentős változásokat eredményezett. Az európai kolonialista hatalmak közül Olaszország, mely a földrajzi értelemben vett Közel-Kelettel határos részeken rendelkezett gyarmati területekkel, elvesztette Líbiát, s Olasz-Szomáliát.¹ A libanoni és szíriai mandátum-területeinek függetlenné válásával Franciaország befolyása is jelentősen csökkent. A pénzügyi helyzet diktálta kényszer és politikai megfontolások alapján Nagy-Britannia szintén kénytelen volt a térségbeli szerepvállalását átértékelni. A munkáspárti kormány elhatározta, hogy lemond a mandátumjogairól Transzjordániában és Palesztinában, ugyanakkor ragaszkodott a térség

* Gazdik Gyula az ELTE TÁTK Politikai Tudományok Tanszékének docense, posztgraduális tanulmányait Moszkvában, Brüsszelben és Bradfordban végezte. Szűkebb kutatási területei: a közel-keleti térség 19-20. századi története, a közel-keleti politikai rendszerek sajátosságai, Magyarország és a közel-keleti államok diplomáciai kapcsolatai, a politikai iszlám. Az utóbbi években megjelent publikációi elsősorban a közel-keleti rendezési folyamattal, az izraeli pártrendszerrel, s a térség biztonságpolitikájával foglalkoztak.

¹ Olasz-Szomália 1941-től brit katonai igazgatás alá került. 1949-től az ENSZ vette át a terület ellenőrzését, de Szomália függetlenségének elnyeréséig ismét olasz közigazgatási rendszert vezették be.

legnagyobb katonai támaszpontjának, a szuezi bázisnak a fenntartásához. Az Arab Liga 1945 márciusában történt létrehozása szintén egy új korszak beköszöntét szimbolizálta: a kairói székhelyű tömörüléshez 1956-ig tíz állam csatlakozott.

A regionális politikai status quo arculatát nagyban befolyásolta, hogy a kialakulóban lévő bipoláris nemzetközi rend két vezető hatalmának, az USA-nak és a Szovjetunióknak az ellentétei a régióban meglehetősen korán jelentkeztek.² A háború után az Egyesült Államok lett a világ legerősebb hatalma, s ez eleve jelentős előnyt biztosított a számára. Ráadásul nyugati szövetségeseitől eltérően nem rendelkezett gyarmati múlttal a térségben, így törekvéseit a helyi politika is nagyobb bizalommal fogadta.³

A regionális politikába szóló belépőjegyet az Egyesült Államok ténylegesen a Görögországgal kapcsolatos brit kötelezettségek átvállalásával, illetve a feltartóztatási politikát megalapozó 1947. márciusi Truman-doktrínával váltotta meg. A külpolitikai törekvések megvalósítása során jelentkező számítási hibák azonban az USA iránti bizalmi tőkét is csökkentették. Az amerikai döntéshozók úgy vélték, hogy megfelelő emberek kiválasztásával, washingtoni segédlettel itt is liberális demokráciákat lehet meggyökereztetni. A történelmi tradíciót, a sajátos politikai kultúrát kevésbé figyelembe vevő felfogás hibáira többek közt a negyvenes évek végén lezajló szíriai puccsok hívták fel a figyelmet.⁴

² A korábbi szövetségesek első komolyabb pengeváltására az iráni válság kapcsán került sor. Az 1941 augusztusában a brit-szovjet megszállás alá került országból a teheráni konferencia határozata értelmében a külföldi erőket a háború befejezése után hat hónappal ki kellett volna vonni. Moszkva azonban csak – később hatálytalanított – olajkoncessziók kicsikarása után volt hajlandó csapatai távozását elrendelni. Végül is a szovjet, és a kötélhúzás miatt a brit erők is, az előírt határidő után két hónappal, 1946 májusában távoztak. Washington az iráni konfliktus idején támogatta brit szövetségését, eközben annak rovására is igyekezett a háború alatt megszerzett iráni pozícióit erősíteni.

³ Noha amerikai diplomaták, misszionáriusok, üzletemberek már a 19. században megjelentek a közel-keleti régióban, a kapcsolatok krónikájában az első jelentősebb fordulóponttal 1928-ban találkozhatunk. A nyitott kapuk elve alapján Washingtonnak ekkor sikerült kikényszerítenie, hogy az egykori török birodalom területén az érdekelt amerikai olajipari cégek az európai riválisokhoz hasonló mértékű kutatási és kitermelési jogokat kapjanak. Ez az ún. vörös vonal egyezmény a későbbiekben jelentős lökést adott az amerikai vállalatok további térnyeréséhez. A kapcsolatépítés korai időszakában főképp az államiság kezdeti fázisában lévő szaúdi monarchia, s Irán állt Amerika érdeklődésének előterében.

⁴ Az amerikai diplomácia először magát Sukri el-Kuvatli (1891-1967) szíriai elnököt próbálta sikertelenül rávenni arra, hogy kezdjék el a rendszer demokratizálását. A vesztes palesztin háború, s a nagyfokú korrupció nyomán növekvő elégedetlenség láttán Washingtonban a szovjetek által burkoltan támogatott felkeléstől tartottak. Amerikai részről ezért támogatták a hadsereg kurd származású vezérkari főnökének, Huszni al-Zaím (1897-1949) ezredesnek 1949. március 30-án végrehajtott hatalomátvételét. Ez volt az első katonai hatalomátvétel az arab világban. Az amerikaiak úgy gondolták, hogy Zaím megteremti a parlamentáris kormányzásra való áttérés feltételeit, s tárgyal Izraellel. A Legfelső Katonai Tanács (LKT) elnökeként államfői teendőket is ellátó Zaímnak azonban sok vonatkozásban más elgondolásai voltak, de ezek kivitelezésére nem volt ideje: a Szíriai Szocialista Nemzeti Pártot támogató tisztek felelősnek tartván őt a csoportosulás vezetőjének haláláért, Sami al-Hinnavi (1898-1950) ezredes vezetésével augusztus 14-én megdöntötték a hatalmát, őt és miniszterelnökét kivégezték. A drúzok támogatását élvező Hinnavi az LKT új vezetőjeként az államfői tisztséget egy veterán szíriai politikusnak Hasem al-Atasszinak (1875-1960) engedte át. Mindketten szorgalmazták az Irakkal való uniót, ez azonban ellentétben állt a rendszer erős emberének a kurd származású Adib ibn Haszán Sisakli (1909-1964) ezredes, valamint a mögötte álló damaszkuszi, hamai hatalmi csoport érdekeivel, s december 19-én Hinnavit eltávolították. A britekkel és a iraki király körüli ellentétben álló, inkább Kairó és Rijad, s részben Párizs támogatásában bízó Sisakli 1951. november 29-én újabb

A Fehér Ház ennél sikeresebben érvényesítette elképzeléseit az antifasiszta koalíció első összetűzésének helyszínén, Iránban. Az Angol-Iráni Olajtársaságot államosító Moszadek-kormány 1953 nyarán amerikai segédlettel történő megbuktatása a Washington irányába elkötelezett sah megerősítését, a nacionalisták meggyengítését, a Moszkva által támogatott Tudeh Párt föld alá szorítását eredményezte. A térség másik kulcsfontosságú államában, Egyiptomban, a Gamal Abdel Nasszer (1918-1970) vezette 1952. júliusi katonai hatalomátvétel előkészítésében is aktív szerepet vállaltak.⁵ A Szabad Tisztek Mozgalmának (SZTM) győzelmét sikerként könyvelhették el, mivel ez a regionális biztonságpolitikai elképzelések szempontjából igencsak ígéretesnek látszott.⁶

Az Egyesült Államoktól eltérően a Szovjetunió a régióban jóval lehatároltabb lehetőségekkel rendelkezett. Főképp a baloldali csoportokhoz köthető térségbeli befolyását a fokozott diplomáciai, politikai aktivitással próbálta szélesíteni.⁷ Ennek során Törökországtól megkísérelt határkiigazítást, támaszpont-létesítési lehetőséget, a líbiai területek egy része felett gyámsági jogokat szerezni, e törekvések azonban nem vezettek eredményre. Az arab országok közül a negyvenes évek második felében Szíriával, Libanonnal, majd Egyiptommal akart sokrétűbb, a fegyverszállítást is magában foglaló kapcsolatrendszert kialakítani. Moszkva a brit-amerikai, illetve a brit-egyiptomi ellentéteket megpróbálta a maga javára kamatoztatni. Természetesen az ideológiai válaszfalak, a helyi kommunista csoportokkal szembeni ellenséges magatartás, a kapcsolatok gyors fejlesztését nagyban befolyásolta. A közel-keleti térség második világháború utáni történetének első nagyobb vízválasztója, a palesztinai konfliktus

puccsot hajtott végre, a hatalmat teljesen saját kezébe vette. 1953. július 10-én formálisan elnökké választotta magát, de 1954. február 25-én egy újabb katonai hatalomátvétel nyomán őt is eltávolították, s visszaállították a parlamentáris kormányzást az országban.

⁵ Gamal Abdel Nasszer egy postamester fiaként 1918 januárjában született Alexandriában. Kairói nagybátyja otthonába kerülve 1933-ban a híres középiskola, az Al-Nahda diákja lett, melynek növendékei közül a korábbi évtizedekben sokan bekapcsolódtak a nacionalista mozgalomba, a belpolitikai küzdelmekbe. Politikai nézeteit tekintve eleinte a vezető nacionalista párttal a Vafd Párttal szimpatizált, később egy radikális nacionalista szerveződéshez, a Fiala Egyiptom Mozgalomhoz csatlakozott. Ennek köszönhető, hogy 1937-ben felvették a Katonai Akadémiára, amelynek később oktatója lett. Nasszert 1947 tavaszán felvették a Vezérkari Akadémiára, ennek elvégzése után őrnaggyá léptették elő. Önként jelentkezett a palesztinai hadszíntérre, s különösen a Falludzsa körüli ütközetekben szerzett érdemeket. A hadsereg állapotáról, az ellátás körüli korrupcióról szerzett élmények a harcokban megsebesült katonatisztre rendkívül kiábrándítólag hatottak, s nagy szerepet játszottak a társadalmi változások iránti tenni akarása megerősítésében. A forradalom előtt alezredesként a Vezérkari Akadémia tanáráként dolgozott.

⁶ Az SZTM megalakítását Nasszer és tisztársai a második világháború idején határozták el, a komolyabb szervezkedés azonban az 1948-as palesztin háború után indul meg. A következő év őszén létrejött az operatív irányító központ. A csatlakozó tiszteket öt fős sejtekbe osztották, az így kialakított hálózat a hadsereg nagy részére, sőt a katonai elhárításra is kiterjedt. Az egyes haderőnemeknél lévő sejteket reszortfeladatok szerint csoportosították. A pontos szervezeti felépítést csak Nasszer és helyettese, Abdul Hakim Amer (1919-1967) ismerte. Az SZTM presztízsét nagyban növelte, hogy ügyüknek az idősebb katonatisztek közül sikerült megnyerni a palesztinai háború hősnének, Mohamed Nagib (1901-1970) tábornoknak a támogatását.

⁷ A Szovjetunióknak 1945 előtt a Hidzsázi-Nedzsi Királysággal (1926) (1932-től Szaúd-Arábia), Észak-Jemennel (1929), s Egyiptommal (1943) létesültek diplomáciai kapcsolatai.

kapcsán Moszkva Washingtonhoz hasonlóan támogatta az ENSZ Közgyűlés 181. számú határozatát, mely felosztotta a korábbi brit mandátumterületet.⁸

Az 1948. május 14-én létrejött Izrael Államot ugyan az Egyesült Államok ismerte el elsőként, de a Szovjetunió a fegyverszállításra is kiterjedő tevékeny támogatást biztosított a zsidó állam számára az első arab-izraeli háború időszakában. Mindez azonban nem vezetett egy hosszabb távú kapcsolatrendszer megalapozásához.

A térség jövőjére árnyékot vető arab-izraeli konfliktus ellenőrzés alatt tartása céljából az USA, Nagy-Britannia és Franciaország 1950 májusában bejelentette, hogy korlátozzák az érintett államoknak történő fegyvereladásokat. Arab stratégiai értékelés szerint a három hatalom a paritást tekintve Izraelnek kedvezőbb helyzetet akart állandósítani. A rendelkezések betartásának ellenőrzésében a Szuezi Csatorna Társaság is részt vett.

Az egyiptomi fordulat, a külpolitikai kontinuitás főbb területei

A közel-keleti régió politikai folyamatait befolyásoló regionális változások sorában az arab-izraeli konfliktus mellett a másik jelentős fejlemény az 1952-es egyiptomi forradalom volt. A kairói hatalmváltás után a térség és a nagyhatalmak fővárosaiban élénk érdeklődéssel kísérték, hogy a monarchikus államformát a köztársasággal felváltó, a többpártrendszert betöltő, a korrupciónak hadat üzenő, a földreformot és más modernizációs lépéseket végrehajtó rendszer a külkapcsolatok terén milyen politikát követ. A témával foglalkozó publikációkban gyakorta találkozunk olyan leegyszerűsítésekkel, hogy a katonai rezsim külpolitikai törekvései is merőben újak voltak a korábbi korszakhoz képest. Az igazság ezzel szemben az, hogy a legfőbb döntéshozó szervvé vált Forradalmi Parancsnoki Tanács (FPT), s az új kormány külpolitikai prioritásainál többnyire a kontinuitás érvényesült.

A forradalom céljairól a hatalomátvétel után nyilvánosságra hozott hat alapelv első helyen említette az 1882 óta tartó brit katonai jelenlét felszámolását.⁹ Egyiptom formálisan az

⁸ Az ENSZ Közgyűlés 1947. november 29-i született felosztási határozata a palesztinai mandátumterület 56 százalékát egy létrejövő zsidó, 44 százalékát pedig egy arab államnak ítélte. Ez utóbbi a nemzetközi ellenőrzés alatt maradt zónát is magában foglalta. Igaz a határozat arról is rendelkezett, hogy a zsidó állam területén egy jelentős számú arab, míg a másik oldalon elvileg jóval kisebb számú zsidó populáció maradhatott volna. A két állami megoldást arab részről ekkor elutasították, a kijelölt határokat cionista oldalról is ideigleneseknek tekintették. Az Izrael Állam kikiáltása után kirobbant háború a meg sem alakult arab állam területének felosztásához vezetett. A történelmi fordulópont a helyi palesztin társadalmat teljesen szétzilálta: közel 800 ezer arab menekült el a lakhelyéről, a másik oldalon a megtorló lépések eredményeként több százezer zsidó kényszerült távozásra főként Izraelbe a térségbeli arab államokból. A konfliktus a három monoteista vallás találkozási pontját a nemzetközi élet állandósuló feszültségforrásává tette.

⁹ A többi célkitűzés magában foglalta a feudális maradványokkal átszőtt földbirtokrendszer és a monopóliumok eltörlését, a korrupció felszámolását, a társadalmi igazságosság megteremtését, erős nemzeti hadsereg és

1936-os angol-egyiptomi egyezményben nyerte vissza a függetlenségét. De ezt a brit nagykövet előjogai, a csatorna-övezetben állomásozó brit erők beárnyékolták. A háborút követő években az egyiptomi kormányok véget akartak vetni a katonai jelenlétnek, de az erről szóló tárgyalások zátonyra futottak. Kairó 1947 augusztusában a vitát az ENSZ BT elé vitte, de a testület végül nem foglalt állást a kérdésben. Az egyre élesedő konfliktus hatására az akkor hivatalban lévő Vafd kormány 1951 októberében egyoldalúan felmondta az 1936-os egyezményt. Noha a hatalomra jutó Szabad Tisztek sem zárták ki a fegyveres harc lehetőségét, ebben a vonatkozásban a fő céljuk az volt, hogy a brit erők kivonásáról egyezményt írjanak alá Londonnal, s ehhez megpróbáljanak nemzetközi támogatást szerezni.

A másik fontos prioritás, ahol jól látható volt a kontinuitás, a szudáni kérdés volt. Afrika legnagyobb állama 1899 óta angol-egyiptomi kondominium volt, de a terület felett irányadó befolyással a londoni kormány rendelkezett. A kialakult gyakorlat ütközött az egyiptomi nacionalizmus érdekeivel, mely a Nílus-völgy egységének megteremtésére törekedett. Az 1936-os egyezmény nem változtatta meg a hatalmi viszonyokat Szudánban. Kairó 1951-es egyoldalú lépése azt is jelentette, hogy Egyiptom nem ismeri el a fennálló status quot a szomszédos országban. Miután bejelentette az egyezmény eltörlését, az akkor hivatalban lévő miniszterelnök, Musztafa en-Nahhász Egyiptom uralkodóját a két ország királyának nyilvánította. A katonai hatalomátvétel után az új döntést hozó centrum, FPT a szudáni kérdésnek úgyszintén nagy jelentőséget tulajdonított.¹⁰ Erre utal, hogy Nasszer a „Forradalom filozófiája” című 1953-ban kiadott munkájában, az „afrikai kört” – ami ekkor burkoltan egyet jelentett Szudánnal – a második helyen említette az egyiptomi külpolitikai prioritások sorában.¹¹ A Szabad Tisztek által is dédelgetett egyesítési tervek azonban végül is lekerültek a napirendről, mivel az 1954-es szudáni népszavazás ezt a lehetőséget elutasította, s három éves átmeneti periódus után 1956 januárjában Afrika legnagyobb állama elnyerte a függetlenségét.

A kontinuitás harmadik eleme a semleges külpolitikai irányvonal volt. Ennek a formálódása az 1940-es évek második felében kezdődött, amikor Egyiptom megpróbálta kiszélesíteni az addigi külkapcsolatait. A figyelemre méltó lépések közt lehet említeni, hogy a királyi kormány a Szovjetunióval 1950 elején nagykövetségi szintre emelte a diplomáciai kapcsolatokat. A koreai háború kirobbanása után az ENSZ Biztonsági Tanácsában az egyiptomi képviselő tartózkodott a szavazástól, amikor az Észak-Korea elleni kollektív fellépést

demokratikus rendszer kiépítését. Gazdik Gyula: Nasszer ideológiai-politikai arculatának formálódása és a Szabad Tisztek Mozgalmának szervezkedése (1935-1952). in: Tarbai Gabriella – Meszerics Istvánné (szerk.): *A fejlődő országok múltja és jelene II.* TITI, 1984. 163. o.

¹⁰ Mohamed Nagib tábornok a Forradalmi Parancsnoki Tanács vezetője mellesleg félig szudáni származású volt.

¹¹ Nasser, Gamal Abdul: *Egypt's Liberation: The Philosophy of the Revolution.* Public Affairs Press, 1955. 88. o.

indítványozó amerikai javaslatról döntöttek. Ebben az időben a szovjet fegyverek vásárlása is komoly mérlegelés tárgyát képezte, mivel a nyugati hatalmak elutasították, hogy fegyvereket adjanak el az országnak. A Nahhász-kormány 1951-ben nem támogatta a regionális védelmi tömörülés, a Közel-keleti Védelmi Parancsnokság tervének megvalósítását, melyet Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Franciaország és Törökország javasolt.¹² A katonai hatalomátvétel után a Szabad Tisztek se akartak olyan szerveződésekhez csatlakozni, mely nyugati vagy szovjet befolyás alatt állt.

A negyedik prioritás, ahol a kontinuitás elemei érvényesültek, az arab-izraeli konfliktus volt. A királyi kormány élesen támadta a Palesztinába irányuló zsidó bevándorlást, s az ENSZ Közgyűlés 181. számú határozatát. Több más arab országhoz hasonlóan Egyiptom is részt vett az Izrael elleni 1948-as háborúban. A katonai fiaskónak súlyos hatása volt az ország belpolitikai életére. Az 1949-es fegyverszüneti megállapodás értelmében, a korábbi mandátum-területből a Gázai-övezet egyiptomi fennhatóság alá került. Az Arab Liga 1950 áprilisában megtiltotta a tagállamainak, hogy békeszerződést kössenek a zsidó állammal, s kötelezte őket, hogy gazdaságilag bojkottálják Izraelt. Egyiptom az Izraelbe tartó hajók útját az Akabai-öböl bejáratánál már gyakorlatilag 1949-től megakadályozta, két évvel később ezt a Szuezi-csatornára is kiterjesztette. A magatartás megváltozására számító izraeli kormányzat először üdvözölte az egyiptomi katonai hatalomátvételt, de rövidesen felismerték, hogy noha a Szabad Tisztek óvatosabbak, gyakorlatilag nem változtatnak az előző kormányok ellenséges magatartásán.

Az egyiptomi külpolitika új elemei

A külpolitikai prioritásokban bekövetkező változások elsősorban a nagyhatalmakhoz fűződő viszonyt érintették. Az új kairói rezsim igyekezett kiaknázni az Egyesült Államokkal a hatalomátvétel előkészítése során kialakult kooperációban rejlő lehetőségeket. A gazdaság és a

¹² A négy említett állam a kairói kormánynak megígérte, hogy csatlakozás esetén Nagy-Britannia átértékeli az 1936-os egyezményt, formálisan Egyiptomnak átengedi a szuezi bázist, de ezzel ténylegesen az új szervezet rendelkezne. A szerveződés kötelékében maradó erők kivételével kilátásba helyezték a brit erők kivonását a csatornaövezetből. A Főparancsnokság főhadiszállását egyiptomi területen akarták felállítani. A négy kezdeményező hatalom 1951. novemberi nyilatkozata hangsúlyozta, hogy „a Közel-Kelet védelme létfontosságú a szabad világ számára”, a fő cél a csatlakozó államok támogatása abban, hogy be tudják tölteni szerepüket a térség védelmében. A NATO-val szorosan együttműködő szervezet fő feladata békében a tervezés lett volna, konfliktus esetén a főparancsnok dönthetett a rendelkezésére álló erők fölhasználásáról. A szovjet térnyerés megakadályozását, a térség katonai ellenőrzését célzó terv kezdettől fogva kétséges volt: a térségben gyarmati múlttal, illetve még gyarmatokkal rendelkező államokat, a velük konfrontáló nacionalista politikai erőket, az arab országokat és Izraelt egy táborba akarta tömöríteni. Az elképzelés, végül is megbukott, Moszkva is élesen reagált a tervre, amelyben komoly veszélyt látott birodalma

hadsereg modernizálásához nyújtandó támogatás mellett, Washingtontól jelentős segítséget reméltek grandiózus tervük, az asszuáni vízi erőmű felépítéséhez. Az USA-val való szorosabb együttműködés, a kommunisták, illetve baloldali szakszervezeti vezetők üldözése a Szovjetunióval való kapcsolatok átmeneti visszaeséséhez vezetett. Moszkva és az egyiptomi kommunisták élesen támadták a katonai rezsim vezetőit, még az ország modern kori történetében nagy jelentőséggel bíró 1952 őszi földreformról is eléggé elmarasztalóan vélekedtek.¹³ A szovjet vezetés eleinte nem nagyon vette észre, hogy Kairó nem törekszik stratégiai partnerségre az Egyesült Államokkal. Pedig egyfajta jelzés is lehetett, hogy az egyiptomi vezetők, igaz ekkor még a színpalak mögött, egyre gyakrabban bírálták Washington regionális törekvéseit. Sőt a fordulat után néhány hónappal közvetítőkön, így a magyar diplomácián keresztül informális kapcsolatot létesítettek a Kínai Népköztársaság megbízottaival.¹⁴ Ez eléggé kockázatos lépés volt, mivel a „kommunista Kínával” való bárminemű együttműködés vörös posztó volt az Egyesült Államok szemében. Kairó alternatíva keresését nagyban stimulálta, hogy Washington egyáltalán nem sietett az Egyiptom által kért támogatásokról szóló tárgyalások elkezdésével. Előbb egyértelmű bizonyosságot szerettek volna kapni arról, hogy regionális stratégiai terveikben a legnépesebb arab államra hosszabb távon is építhetnek.

A Közel-keleti Védelmi Parancsnokság tervének kútba esése után, ezúttal az 1953 januárjában hivatalba lépő Eisenhower-adminisztráció próbálta Kairó támogatását egy újabb védelmi paktumhoz megszerezni. Az ezt felvető új amerikai külügyminiszter, John F. Dulles azonban 1953 májusában üres kézzel távozott az egyiptomi fővárosból. Nasszer, aki az ország irányítását ténylegesen a kezében tartotta, eléggé világosan a tudtára adta, hogy országa számára nem a szovjet fenyegetés, hanem a csatornaövezetben lévő brit csoportosítás jelenti a fő biztonsági kihívást.¹⁵ Amerikai részről szerették volna, ha Kairó változtat a zsidó állammal szembeni ellenséges magatartásán. Noha az új egyiptomi kormányzat óvatosabb volt Izrael irányába, mint elődei, az Arab Liga 1950. áprilisi határozatait továbbra is érvényesnek tekintette. Washington 1954-ben meglehetősen sovány, mindössze tíz millió dollár értékű

biztonságára nézve. Khalil, Muhammad: *The Arab States and the Arab League. A Documentary Record, Vol. II. International Affairs*, Khayats, 1962. 314-317. o.

¹³ Az 1952 szeptemberében kibocsátott földtörvény 200 feddánban (84 hektár) szabta meg az egy birtokos tulajdonában tartható birtok felső határát, de az első két gyerek után még további száz feddánt (42 hektár) engedélyezett. Az agrárstruktúra módosítása mellett sor került a bérleti viszonyok és a mezőgazdasági munkások munkabérének rendezésére.

¹⁴ *Egyiptomi-kínai kereskedelmi kapcsolatok Magyarországon keresztül*. MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom, 1945-1964. 17. dob., 002012/52. sz.

¹⁵ Nasszer 1953 tavaszán formálisan a második ember volt az FPT-ben, pozíciója erősödését jelezte, hogy májusban miniszterelnök-helyettség és belügyminiszterré nevezték ki, ezzel a közigazgatás irányítása is a kezébe került.

gazdasági támogatást nyújtott Egyiptomnak. Kairó haragját a Fehér Ház a szuezi katonai bázis kiürítéséről szóló brit-egyiptomi tárgyalások sikeres befejezésének előmozdításával próbálta tompítani. Persze ebben a gesztusban nagyobb szerepet játszott az a megfontolás, hogy a keletkező űrt még inkább az Egyesült Államok tölthetné be, nem is szólva arról, hogy ezzel a regionális védelmi tervvel kapcsolatos amerikai elképzelés elutasításának legfőbb nasszeri érve elesne.

Az egyiptomi kormányzat számára jelentős siker volt, hogy hosszú tárgyalások után Nagy-Britanniával 1954 októberében sikerült aláírni a támaszpont húsz hónap alatt történő kiürítéséről szóló egyezményt. Az öröm azonban mégsem volt teljes, mivel a megállapodás lehetővé tette a brit csapatok visszatérését, ha a térség népeit „veszély fenyegetné”. Nem sokkal ezután azonban az USA, a nyugati hatalmak és Egyiptom érdekellentéteiből egy törésvonal keletkezett. A védelmi tömörülés létrehozására irányuló nyugati nyomás ellentétes volt az egyiptomi nacionalizmus érdekeivel, mely potenciálisan vezető szerepre törekedett az arab világban. Ez sem volt előzmény nélküli, hiszen már Mohamed Ali (1805-1848) pasa, a modern Egyiptom létrehozója, az 1830-as években kísérletet tett az Ottomán Birodalomnak egy arab dominanciájú hatalmi entitássá való átalakítására. Az arab egység gondolata az első világháború után Egyiptomban is nagyobb teret nyert. Nasszer, aki fiatal korában találkozott ezekkel a nézetekkel, a *Forradalom filozófiája* című írásában az egyiptomi külpolitika hosszú távú prioritásai közt az arab kört első helyen említette.¹⁶

A nyugati törekvéseket Egyiptom a szocialista és a semleges országokkal való együttműködés erősítésével próbálta ellensúlyozni. A kapcsolatok kiszélesítését nagyban elősegítette, hogy Sztálin halála után Moszkva változtatott a fejlődő, így az arab térség nacionalista mozgalmaihoz fűződő viszonyán, s egy széleskörű, imperialista-ellenes nemzeti egységfront létrehozásának propagálása kerül előtérbe. A korábbi években éles kritikával illetett nacionalista vezetők, köztük az 1954 őszi országában már teljhatalommal rendelkező Nasszer is, a szovjet hatalmi érdek módosulásával más megítélés alá kerültek. Egyiptom és a Nyugat közti kapcsolatok romlása jó alkalom volt arra, hogy Moszkva kiterjessze befolyását ebben a stratégiaileg fontos térségben, megvalósítván egy régi, már a cári időszakban dédelgetett álmot a Földközi-tenger keleti medencéjében való stabil jelenlétet. A keleti tömb államaival nemcsak a gazdasági kapcsolatok javultak, hanem az esetleges fegyvervásárlásról még 1953 végén elkezdődött titkos tárgyalások 1954 folyamán mind sűrűbbé váltak.

¹⁶ Nasszer: i. m. 88. o.

A britekkel kötött megállapodás után Kairó jelezte Moszkvának, hogy Nasszer részt fog venni az indonéziai Bandungba tervezett afro-ázsiai konferencián. Egyiptom decemberben egyértelművé tette, hogy a NATO-tag Törökországgal nem kíván szerződést kötni, ezzel az USA által inspirált védelmi paktum terve előtt újra becsapta az ajtót. Amire Egyiptom nem volt hajlandó, azt arab riválisa, Irak felvállalta: a Nyugat-barát ország miniszterelnöke, Nuri Szaid 1955 januárjában Kairóban közölte, hogy rövidesen aláírják Ankarával a biztonsági egyezményt. Nem sokkal később, február 24-én a két ország képviselői az iraki fővárosban kézjegyükkal látták el a megállapodást, mely Bagdadi Paktum néven vonult be a régió történetébe. Az egyezményhez rövidesen Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán is csatlakozott, a tömörülést az Egyesült Államok kívülről támogatta. De Washington várakozásaival szemben Irakon kívül más arab országok nem léptek be a szerveződésbe. A szovjet külügyminisztérium elítélte az új katonai tömb létrehozását, egyúttal támogatásáról biztosította az érintett térségbeli államokat. A korábban már elhatározott szándékának megfelelően, a nyugati hatalmak rosszallása ellenére, Nasszer 1955 áprilisában részt vett a bandungi konferencián. A békés egymás mellett élés tíz alapelvét elfogadó esemény Nasszer semleges orientációját nagyban megerősítette.¹⁷

Ebben a periódusban a törésvonal Kairó, a nyugati hatalmak és helyi szövetségeseik közt egyre inkább szélesedett. Az ekkor ismertté vált egyiptomi stratégiai elemzések hangsúlyozták, hogy a Bagdadi Paktum az arab nacionalizmust, s az arab egységet veszélyezteti. A Nyugattal való szorosabb kapcsolatokat csak Egyiptom arab világban játszott vezető szerepének elismerése, s a térségbeli államok elmaradottságának csökkentéséhez nyújtott fokozott támogatás mellett tudták elképzelni. Az amerikai tervektől eltérően a közel-keleti térség biztonságát nem a Törökországot és esetleg Izraelt is magában foglaló védelmi szervezet, hanem egy északi, egy balkáni, s egy de facto kairói irányítás alatt álló arab védelmi tömörülés együttműködése révén kívánták megoldani.¹⁸

Az USA számára fontos volt Egyiptom, de Washington az érdekeit egy diverzifikáltabb térségbeli kapcsolatrendszer kialakítása révén próbálta érvényesíteni. A fő szempont a nagy rivális térnyerésének meggátlása volt. Moszkva a térségbeli befolyásának kiterjesztése érdekében hajlandó volt – legalább is átmenetileg – Kairó vezető szerepét az arab világban elismerni, s Nasszer modernizációs igényeit sok vonatkozásban teljesíteni. Még a Bagdadi

¹⁷ Ezek között az elvek közt szerelt többek között a kis és nagy nemzetek egyenjogúsága, tartózkodás az agressziótól vagy az attól való fenyegetéstől, a viszályok békés rendezése, a kölcsönös érdekek, és együttműködés előmozdítása, valamennyi nemzet szuverenitásának és területi sérthetetlenségének a tiszteletben tartása. Tóthné Nagy Magdolna: *Belgrádtól Delhiig*. Kossuth, 1984. 17. o.

Paktum megkötésének időszakában Egyiptom kisebb volumenű fegyvervásárlásról állapodott meg Csehszlovákiával. Nem sokkal ezután fedájín akciókra válaszként Izrael komoly katonai csapást mért Gázában, mely jelentős egyiptomi veszteségekkel járt. Ezt követően Nasszer elhatározta, hogy egy nagyobb méretű katonai egyezményt köt a keleti tömb államaival. Júliusban Egyiptom közel 150 millió dollár értékű fegyver szállításáról állapodott meg a Szovjetunióval, s más kelet-európai beszállítókkal. Az erről szóló egyezményt szeptember 20-án Csehszlovákiával írták alá Varsóban, melyet Nasszer egy héttel később jelentett be.¹⁹

Ez nagy horderejű döntés volt, mellyel Egyiptom átlépett a nyugati hatalmak által 1950-ben kialakított status quon, s a fegyverkezés új szakasza nyílt meg a térségben. Az egyiptomi döntés az amerikai-brit stratégiai érdekeket érzékenyen érintette. Ellenlépésként megkezdődtek Irakba a fegyverszállítások, s az Egyesült Államok nem emelt kifogást az ellen, hogy Franciaország fegyvereket adjon el Izraelnek.

Ugyanakkor az USA és Nagy-Britannia több lépést is tett az arab-izraeli feszültség enyhítése, illetve az egyiptomi külpolitikai stratégia megváltoztatása érdekében. Az amerikai elnök által felkért szakértő, Eric Johnston 1955 augusztusában a Jordán folyót és vízgyűjtő területét érintő regionális vízmegosztási tervet terjesztett elő, de ez a politikai klíma romlása miatt végül is az érintett országok részéről nem került komoly mérlegelésre. Anthony Eden brit miniszterelnök az arab-izraeli konfliktussal foglalkozó, a londoni Guildhall-ban november 9-én elhangzó beszédében élesen támadta Moszkvát a térségbe irányuló fegyverszállítások miatt, s az arab-izraeli konfliktus rendezésének legfőbb előfeltételét a határokról szóló kompromisszumos megállapodásban látta, melyet az USA és más nagyhatalmak garantálnának. Ugyancsak hangsúlyozta a menekültek fokozott megsegítésének fontosságát.²⁰

Miután hírek érkeztek arról, hogy a Szovjetunió támogatást ajánlott az asszuáni projekt megvalósításához, – évekig tartó huzavona után – az USA, Nagy-Britannia és a Világbank a vízi erőmű felépítéséhez decemberben szintén támogatást ígértek.²¹ Eisenhower és Eden 1956.

¹⁸ *A közép keleti védelmi stratégia kérdése, s Egyiptom álláspontja ezzel kapcsolatban.* MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom, 1945-1964. 9. dob., 005897/55. sz.

¹⁹ Az egyezmény révén Egyiptom több, mint 120 MIG-15-ös repülőgépet, 30-60 IL-28-as bombázót, gyakorló- és szállító gépeket, 200 közepes és nehéz harckocsit, tüzérségi fegyvereket kapott. Emellett rombolók, aknaszedők, s három tengeralattjáró is volt a szállítási listán. Ginat, Rami: *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955.* Routledge, 1994. 212-215. o.

²⁰ Eden szerint az arabok az 1947. novemberi felosztási döntéssel kezdődő ENSZ határozatokat fogadják el kiindulópontként, s hajlanának ennek alapján párbeszédet kezdeményezni Izraellel. A zsidó állam az 1949-es fegyverszüneti vonalaktól indul ki. A miniszterelnök úgy vélte a két kiindulópont közt lehet megoldást találni. Hurevitz, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record II.* Princeton, 1956. 413-415. o.

²¹ Az asszuáni létesítményt 12 év alatt akarták felépíteni, a költségeket 1,3 milliárd dollárra becsülték, ebből 900 millió dollárt, helyi fizetőeszközben Egyiptomnak kellett biztosítania, a Világbank 200, az USA és Nagy-Britannia pedig az első stádiumban 56, illetve 14 millió dollárt, a későbbi fázisokra további 130 millió dollárt ígértek. Goldschmidt, Jr. A. – Johnston, R.: *Historical Dictionary of Egypt.* American University, Cairo, 2004. 62. o.

januári washingtoni megbeszélésük során megerősítették, hogy támogatják az asszuáni terv megvalósítását, s egyetértettek abban, hogyha Nasszer részéről politikai együttműködési készség jelentkezik, azt nyugati részről viszonzni kell. A Fehér Házban lezajlott találkozon jóváhagyott stratégia ekkor még lehetőséget látott arra, hogy az egyiptomi politika irányát a projekt támogatásán keresztül befolyásolják.

Washington 1956 januárjában különleges jogokkal felruházott elnöki megbízottat küldött a térségbe a közel-keleti béke ügyének előmozdítására. Robert Anderson két hónapos Kairó és Tel-Aviv közti ingadiplomáciája azonban kudarccal végződött. A helyzetet még inkább elmérgesítette, hogy március 1-jén, Selwyn Lloyd angol külügyminiszter kairói látogatásával egy időben Huszein jordániai király (1952-1999) váratlanul menesztette Glubb pasát (Sir John Bagot), aki negyedszázada állt az Arab Légión élén. A Bagdadi Paktumba való belépés elutasítása mellett rövid időn belül ez volt a fiatal hásimita uralkodó második barátságtalan gesztusa, melyben Eden Nasszer kezét látta.

Az Anderson misszió zátonyra futása és a Glubb ügy után London és Washington egyetértettek abban, hogy a Kairóval szembeni politikát meg kell változtatni, a megoldás módzatait illetően azonban eltérések voltak. Az eseményekből Eden azt a következtetést vonta le, hogy Nasszer a szovjet politika eszköze, célja a nyugati befolyás teljes aláásása, ezért a Nílus-parti ország éléről mielőbb el kell távolítani. Az amerikai elnök által március 28-án jóváhagyott „policy paper”, az Omega-terv, ennél óvatosabb volt. Ez hangsúlyozta, hogy Nasszer számára világossá kell tenni, hogy nem lehet egyszerre szorosan együttműködni a Szovjetunióval, s élvezni a legnagyobb kereskedelmi kedvezményből adódó előnyöket. Az Omega-terv előírta, hogy továbbra is tagadják meg a fegyvereladásokat, halogassák az olaj és gabonaszállításokat, késleltessék az asszuáni projektről való tárgyalások befejezését, Szaúd-Arábiát próbálják meg Egyiptomtól eltávolítani, s segítsék elő, hogy a szaúdi uralkodó Nasszerrel szemben az arab világ egyik meghatározó vezetője legyen. Mindazonáltal amerikai részről nem akarták az egyiptomi vezető előtt végleg bezárni az ajtót, tartottak attól, hogy ezzel teljesen Moszkva karjaiba lökik.

Ezt követően a térségben rendkívül felgyorsultak az események. Egyiptom áprilisban formális katonai egyezményt írt alá Dzsiddában Szaúd-Arábiával és Jemennel, majd pedig május 16-án bejelentették a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Kínai Népköztársasággal. Noha Peking és Kairó együttműködése nyílt titok volt, a lépés részben válasz volt arra, hogy az asszuáni projekt finanszírozásáról szóló megállapodás megkötését nyugati részről hónapok óta halogatták. Dulles külügyminiszter május közepén közölte az egyiptomi nagykövettel, hogy

megfelelőképp előkészített megállapodás hiányában más célra csoportosították át a folyó pénzügyi évben a projekt kezdeti munkálatainak támogatására szánt összeget. De célzott rá, hogy a politikai kapcsolatok javulása esetén a következő pénzügyi év előirányzatainak a tárgyalásánál a Kongresszus támogatását könnyebb lenne elnyerni.²² Május végén amerikai illetékesek közölték a nagykövettel, hogy a kapcsolatok javulásának előfeltétele, hogy Egyiptom maradéktalanul teljesítse a pénzügyi előfeltételeket, hivatalosan is jelentse ki, hogy nem lesz több fegyverüzlet a Szovjetunióval, s segítse elő az arab-izraeli kiegyezést.²³

Nasszernek alig maradt kétsége afelől, hogy nyugati részről végül is elállnak a projekt támogatásától. Annak demonstrálására, hogy céljaitól semmilyen nyomásgyakorlással nem lehet eltéríteni, a csatornaövezetből június közepén befejeződött brit evakuáció utáni látványos ünnepségek jó alkalmat kínáltak. A több napon át tartó ünnepségen, melyen számos külföldi vendég, köztük Dmitrij Sepilov szovjet külügyminiszter is részt vett, Nasszer hangsúlyozta, hogy a brit erők távozása nemcsak Egyiptom, hanem az egész arab világ ünnepe. Látványos katonai demonstrációval is igyekezett alátámasztani az ünnepségen többször is elhangzó kijelentését, hogy Egyiptomnak a térség megvédéséhez megvan az ereje, s semmi szükség nincs arra, hogy a brit erők e célból visszatérjenek. A Sepilovval való tárgyalásokról kiadott közlemény aláhúzta: a semleges külpolitikát követő egyiptomi kormány fontosnak tartja, hogy kapcsolatai bővüljenek a szocialista országokkal.²⁴ Nasszer karizmáját tovább erősítette, hogy az ünnepséget követő népszavazáson az ország elnökévé választották.

Nasszer sejtése már néhány héttel elnökké választása után beigazolódott. Július 19-én Dulles külügyminiszter magához kérte Ahmed Huszein egyiptomi nagykövetet, s eléggé megalázó körülmények között átadott jegyzékben hivatalosan közölte az adminisztráció nyilatkozatát arról, hogy az Egyesült Államok visszavonja az asszuáni vízi erőmű felépítésének támogatására korábban tett ajánlatát. A jegyzék az indokok közt megemlítette, hogy Egyiptom a Nílus vízfelhasználási jogait a többi érintett állammal nem tisztázta, s kétségek merültek fel afelől, hogy Kairó tudja-e biztosítani a munkálatokhoz szükséges összegeket.²⁵ Az amerikai külügyminiszter kifejtette, hogy az építkezéshez szükséges hatalmas összeg előteremtése az egyiptomi népnek súlyos megpróbáltatást fog jelenteni. Majd ironikusan azt is hozzátette, hogy az erőmű felépítésének dicsőségét meghagyják Moszkvának.²⁶

²² Bowie, Robert R.: Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis. in: Louis, WM Roger - Owen, Roger. (szerk.), *Suez, 1956: The Crisis and Its Consequences*. Clarendon Press, 1989. 192. o.

²³ Heikal, Mohamed: *The Cairo documents: The Inside Story of Nasser and His Relationship with World Leaders, Rebels, and Statesmen*. Doubleday, 1973. 62-63. o.

²⁴ 1956 június hónapról készített külpolitikai összefoglaló. MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964, 5. dob., 0049/5. sz.

²⁵ Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan 2006. 324. o.

²⁶ Heikal: i. m. 67. o.

A szuezi válság

Nasszer Joszip Broz Titóval és Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnökkel Jugoszláviában tárgyalt, amikor az amerikai ajánlat visszavonásáról értesült. Tisztában volt azzal, hogy ez a lépés Nagy-Britannia és a Világbank döntését is meghatározza. Visszatérve Kairóba Mohamed Heikal szerint Nasszer július 21-én döntötte el, hogy válaszlépésként államosítani fogja Szuezi Csatorna Társaságot.²⁷ Elhatározását biztonsági okokból nem a forradalom negyedik évfordulóján, hanem három nappal később, július 26-án Alexandriában elmondott beszédében jelentette be, s közölte, hogy a hajóforgalom bevételeiből fogják fedezni a vízi erőmű felépítését. Az Izraelt, az imperializmust, a Világbank vezetését elítélő, az arab nacionalizmust dicsőítő beszéd bombaként hatott az egész világon. A lépésnek óriási volt a stratégiai jelentősége, hiszen a Közel-Keleten termelt kőolaj közel a felét a csatornán át szállították, az 1955-ben áthaladó 15 ezer hajó háromnegyede valamely NATO tagállamhoz, egyharmada Nagy-Britanniához tartozott.²⁸

Az államosítás kihatásai hátrányosan érinthették a térségbeli nyugati, főképp a brit tőkeérdekeltségeket. Az államosításról szóló döntés nem volt egy hirtelen elhatározás eredménye, mivel egy ilyen lépést nem lehet néhány nap alatt előkészíteni. A hatalom új birtokosai már a forradalom győzelme után nagy figyelmet fordítottak a Szuezi Csatorna Társaság működésére. 1953-ban létrehozták a Szuezi Csatorna Hivatalt, hogy készüljön fel 1968-ra, a 99 éves koncessziós időszak végére. Nasszer utasította a hadseregvezetést, hogy térképezze fel a társaság műszaki lehetőségeit, s 1955-ben a katonai felderítést megbízta azzal, hogy gyűjtsön információt a társaság profitjáról, külső kapcsolatairól. A különböző elemzések alapján Nasszer 1956 derekán úgy vélte, hogy elvileg lehetséges a társaság államosítása.²⁹

Az egyiptomi vezető lépése által leginkább érintett állam, Nagy-Britannia, az ellenintézkedések megtervezésekor főképp Franciaországra számíthatott. Párizs nemcsak a társaságban lévő érdekeltségeinek a veszélyeztetettsége miatt került a Londonnal egy táborba, hanem azért is, mivel úgy gondolta, hogy a szuezi ügy jó alkalom arra, hogy az algériai felkelők fő támogatóját, az egyiptomi rendszert megdöntsék, s ezzel Franciaország tengerentúli

²⁷ Heikal: i. m. 68. o.

²⁸ Gazdik Gyula: A Közel- és a Közép-Kelet. in: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*, III. kötet, 1945-1995. Korona Kiadó, 1997. 307. o.

²⁹ Alterman, J. B.: American aid to Egypt in the 1950s: from hope to hostility. *Middle East Journal*, Vol. 52. No. 1. (1998), 67-69. o.

megyében stabilizálhatják a helyzetet.³⁰ Volt még egy tényező, mely a két ország együttműködését erősítette: a londoni és párizsi vezetők számára a meghatározó politikai élmény a második világháború volt, ennek alapján úgy vélték, hogy az engedmények müncheni politikáját nem lehet még egyszer megismételni. London bosszúságára azonban az amerikai megközelítés különbözött a nyugat-európai szövetségesekétől.

Az egyiptomi kérdés kezelésében a brit és amerikai álláspontban már márciusban felszínre került különbségek a válságmenedzselés során még markánsabbá váltak. Washington egyetértett a pénzügyi szankciós lépésekkel, de az Eden által kezdetből favorizált katonai megoldást nem támogatta. Számukra elsődleges szempont volt a csatornán való áthaladás biztonságának garantálása. Eisenhower attól tartott, hogy az erőszakos fellépés veszélybe sodorja a nyugati világ olajellátását, s „Dakartól a Fülöp-szigetekig” szembesülni kell a negatív konzekvenciákkal. Nem is szólva arról, hogy a csatorna-övezetben jelentős erőt kellene állomásoztatni, amely ki lenne téve terrortámadások veszélyének.

Az amerikai vezetők úgy vélték, hogy Nasszert békés úton kell rákényszeríteni arra, hogy egyezzen bele a csatorna nemzetközi igazgatás alá helyezésébe. Ha ezek az eszközök eredménytelenek lesznek, akkor kell az erő alkalmazását megfontolni, s ekkor egy ilyen lépést valószínűleg a nemzetközi közvélemény is elfogadja. Washingtonnak sikerült partnereivel elfogadtatnia, hogy hívják össze a csatornát használó országok képviselőinek tanácskozását. Az augusztus 16-án Londonban megnyílt fórum munkájában végül is 22 állam vett részt, Egyiptom nem ismerte el a nemzetközi értekezlet kompetenciáját, s ezért nem küldte el képviselőjét a tanácskozásra. A Szuezi-csatorna nemzetközi ellenőrzés alá helyezéséről szóló javaslatot 18 ország támogatta, s Robert Menzies ausztrál miniszterelnök vezetésével delegációt küldtek Kairóba, hogy Nasszerrel elfogadtassák a javaslatokat. De az egyiptomi vezető nem volt hajlandó érdemben tárgyalni a Londonban kimunkált elképzelésről.

Ebben az időben még egyértelműbbé vált, hogy a nyugati szövetségesek közt nincs egység, s az Egyesült Államok más irányban keresi a megoldást. Ezt nemcsak az amerikai választási kampány, hanem átgondolt politikai számítás is motiválta. Nem akarták felvállalni az erőszakos megoldás kockázatait, s nem kívántak osztozni a két klasszikus gyarmatosító hatalomnak az arab világban várható további tekintélyvesztésében. Tartottak attól is, hogy egy konfrontatív álláspont támogatása Moszkvával is kiszámíthatatlan konfliktust eredményezhet. Amerikai diplomaták körében nyugtalanságot keltettek azok a kósza hírek, melyek arról szóltak, hogy fegyveres konfliktus esetén szovjet és kínai önkéntesek sietnek az egyiptomiak

³⁰ Az Algériai Nemzeti Felszabadítási Front 1954-ben kezdte el fegyveres harcát a francia erők ellen. Algéria végül is

segítségére. Amíg Dulles számára a nemzetközi ellenőrzés maximális, Eden számára minimális követelés volt.³¹ Még a Menzies-delegáció Kairóban tárgyalta, amikor Dulles ideiglenes megoldásként előterjesztette a Szuezi-csatorna Használóinak Társulása (SCUA) felállításáról szóló tervet, mely a vízi úton való áthaladás technikai-pénzügyi teendőit koordinálná, amíg tárgyalásokon végleg nem rendezik a szuezi kérdést. Az amerikai diplomácia úgy vélte, hogy a terv lehetőséget ad a Nasszerrel való kooperációra, de ha ő erre nem hajlandó, akkor is időt lehet nyerni, s az adminisztrációnak az elnökválasztás után nagyobb lesz a mozgástere az ellenlépések megtervezésében. Noha az elképzelést Nasszer már előzetesen elvetette, a csatornát használó országok szeptember 19-én kezdődő második londoni konferenciáján résztvevők nagy része támogatta. A SCUA felállítására október 1-jén Londonban került sor, de érdemleges szerepet a további eseményekben nem játszott.

A figyelem aztán ENSZ felé fordult: szeptember 23-án ugyanis a brit és a francia kormány a szuezi válság ügyében kérte az ENSZ BT összehívását. A két ország által benyújtott határozat-tervezet az első londoni konferencián elfogadott javaslaton alapult. A testület október 5-14. közt tartott plenáris ülésein, s az egyiptomi, brit és a francia külügyminiszter tárgyalásain felmerült egy kompromisszumnak a lehetősége, de a katonai opció Eden részéről ekkor történt felvállalása mindezt zátonyra futtatta.

A brit-francia katonai tervezők által kidolgozott Muskétás-tervet a két kormány még augusztus 11-én elfogadta. Ez szeptember 15-re írta elő az Egyiptom elleni támadás megkezdését, de ennek technikai-politikai előfeltételeit erre az időre nem sikerült biztosítani. Brit részről hajlottak volna a terv lassú elaltatására, de Párizs erőteljes nyomást gyakorolt Londonra, hogy sürgősen cselekedjenek, mivel a szovjet haditechnika hadrendbe állításának befejezése a későbbiekben már nagyon megnehezíti a katonai megoldás végrehajtását. A francia kormány képviselői augusztus-szeptember folyamán számos alkalommal tárgyaltak Izraellel egy katonai konfliktusban történő együttműködésről, a francia fegyverszállításokról.

A zsidó állam vezetői aggodalommal szemlélték az Egyiptomba történő szovjet katonai szállítások, s a szuezi brit bázis kiürítése nyomán kialakult helyzetet. Ez Kairót nagyban megerősíthette, s a korábban Izrael számára kedvezőbb katonai paritást felborulással fenyegette. A július 26.-i fordulat a stratégiai környezetet még bonyolultabbá tette. Tel-Aviv tehát érdekelt volt az egyiptomi rendszer megdöntésében, illetve katonai meggyengítésében. Francia javaslatra Izrael vállalta, hogy Egyiptom elleni támadása szolgál majd ürügyként a francia-brit hadigépezet Egyiptom elleni támadásához. Október 14-én Chequersben, a brit

1962 márciusában nyerte el a függetlenségét.

miniszterelnök vidéki rezidenciájában Albert Gazier megbízott francia külügyminiszter, s Maurice Challe vezérkari főnök-helyettes ismertette az elgondolást, amely felkeltette Eden érdeklődését. Két nap múlva Párizsban, a Matignon Palotában a brit és a francia miniszterelnök, valamint a két külügyminiszter titokban folytatták a tárgyalásokat. Eden beleegyezett a háború izraeli részvétel mellett történő megindításába, s ezt a következő napon írásban is megerősítette. A három ország képviselőinek a részletekről szóló egyeztető tárgyalására Sèvres-ben, Párizs elővárosának egyik előkelő villájában, október 22-24. közt került sor.

Még a hadműveletek konkrét részleteinek napirendre kerülése előtt Ben Gurion izraeli miniszterelnök úgy érezte, hogy 1948 után érkezett az a pillanat, amikor gyakorlati lépéseket lehet tenni a zsidó állam további területi igényeinek biztosítása érdekében, Guy Mollet-val folytatott megbeszélésén felvette a Közel-Kelet politikai átrajzolásának lehetőségét. Többek közt Dél-Libanon, Ciszjordánia és az Akabai-öböl térsége szerepelt a kívánságlistán. Bosszúságára azonban a francia miniszterelnök irreálisnak ítélte a közel-keleti határok átrajzolásával kapcsolatos elképzeléseket. A tanácskozás résztvevői az Egyiptom ellen indítandó háborúhoz kedvezőnek ítélték a külső körülményeket. Lelkesítette őket a varsói, budapesti események híre, úgy vélték, hogy a lengyel és magyar válság nem teszi lehetővé Moszkva számára, hogy a készülődő vállalkozásukat veszélyeztesse. Számítottak arra is, hogy a katonai fellépést helytelenítő Amerikát a kampány utolsó napjaiban főképp az elnökválasztás foglalkoztatja.

A tanácskozás utolsó napján, október 24-én a villa konyhájában szövegezett, táskairógépbe diktált, helyesírási hibáktól sem mentes protokoll szerint – melyből csak Ben-Gurion példánya maradt meg, – az izraeli erőknek október 29-én kellett megkezdeniük az akciójukat, s színlelt diplomáciai „bevezető” után, a következő lépésben, 31-én következett az egyiptomi erők elleni brit-francia akció.³²

A küszöbön álló háború előkészületei nem kerültek el a nagyhatalmak figyelmét. Az amerikai felderítés észlelte az izraeli, brit-francia katonai előkészületeket, a szovjet hírszerzés pedig egyes történészek vélekedése szerint – igaz ez egyértelmű forrásokkal egyelőre még nem alátámasztható – a hadműveletek megkezdésének idejéről pontos információkkal rendelkezett. Persze ha így van, nagy kérdés, hogy mikor kerültek az információ birtokába, s ha időben tudomásukra jutott miért nem osztották meg azt a kairói vezetéssel. A háború forgatókönyvét pontosan ismerő francia forrásokból a küszöbön álló eseményekről a párizsi egyiptomi katonai

³¹ Guhin, Michael Alan: *John Foster Dulles: A statesman and his times*. Columbia University Press, 1972. 289. o.

attasé is tájékoztatást kapott. Tharvat Okasha ezredes futárját azonban Nasszer csak október 29-én délben, órákkal a háború megkezdése előtt fogadta, s még ekkor sem hitte el, hogy Nagy-Britannia és Franciaország részese lesz a háborús kalandnak. Még korábban úgy vélte, hogy a nyugati katonai fellépésnek az államosítást követő héten 80, augusztusban 40, októberben pedig 20 százalékos lesz a valószínűsége, s ezt követően teljesen lekerül a napirendről.³³ Ebben alaposan tévedett, s a politikai sakkjátszmák közepette még az egyiptomi főparancsnokság szeptemberben készített összegzését, mely mérlegelte egy brit-francia támadás következményeit, sem vette elég komolyan.

Az előzetes forгатókönyvnek megfelelően az izraeli erők október 29-én helyi idő szerint délután ötkor behatoltak a Sínai-félszigetre, s egyetlen nap alatt közel száz kilométert nyomultak előre. A támadás az egyiptomiakat láthatóan váratlanul érte, a frontvonalon a zűrzavar, a bomlás jelei mutatkoztak. Október 31-én este 18:30-kor pedig az angol-francia légierő bombázni kezdte az egyiptomi célpontokat. A szovjet vezetés, mely ezekben az órákban ülésezett, úgy döntött, hogy kivonulás helyett katonailag vet véget a magyarországi forradalomnak. Azóta is izgalmas kérdés, hogy a szuezi kaland milyen mértékben játszott szerepet a beavatkozásról szóló elhatározásban. Az itteni hadi helyzet alakulása, mely felvetette az egyiptomi rendszer összeomlásának lehetőségét, kétségtelenül a döntés egyik fontos összetevője volt. Az elnökségi ülésen Nyikita Sz. Hruscsov, a párt első titkára úgy nyilatkozott, hogy az egyiptomi pozíciók elvesztését, s egy magyarországi kivonulást Nyugaton a Szovjetunió gyengeségével azonosítanák, vagyis Moszkvának birodalmi érdekei védelme érdekében mindenképp erőt kell demonstrálnia.³⁴

Az eredeti elképzelésektől eltérően a brit-francia légideszánt egységeket már november 5-én ledobták a csatornaövezetbe. Vagyis alig néhány órával azután, hogy az izraeli erők befejezték a Sínai-félsziget elfoglalását. Két nap után azonban az előrenyomuló inváziós erőket nem az egyiptomi tüzérségi, hanem a nagy erejű nemzetközi diplomáciai ösztűz megállította. A három hatalom támadását az ENSZ Közgyűlés rendkívüli ülészakán a tagállamok többsége elítélte, és az Egyesült Államok is a leállítását sürgette. A Szovjetunió pedig az Izraelnek küldött éles hangú figyelmeztetés mellett közvetve termonukleáris csapással fenyegette meg Nagy-Britanniát és Franciaországot, ha nem állítják le a katonai akciót. Moszkva a kemény hangú üzenetével erősíteni akarta szerepét a Közel-Keleten, s el akarta terelni a figyelmet a szovjet erők november 4-én kezdődött magyarországi katonai műveleteiről.

³² Shlaim, Avi: The Protocol of Sèvres: anatomy of a war plot. *International Affairs*, Vol. 73. No. 3. (1997), 530. o.

³³ Hewedy, A.: Nasser and the Crisis of 1956. in: Louis, WM Roger - Owen, Roger. (szerk.): i. m.168-169. o.

A konfliktus záró felvonása a vártnál hosszabb ideig tartott; a brit-francia csapatokat decemberben kivonták az övezetből, az izraeli erők az egyre erősödő diplomáciai nyomás ellenére csak 1957 márciusára hagyták el a Sínai-félszigetet. A Tirán-szoros bejáratánál lévő Sarm-es Sejkbe, a Gázai övezetbe, és az egyiptomi-izraeli fegyverszüneti vonal több más pontjára ENSZ erőket telepítettek. Kairó a Tirán-szoros mellett az 1888-as konvenció szellemében, a hajózás szabadságát minden állam számára a Szezei-csatornán is garantálta.

Katonai veresége ellenére Nasszer egyértelmű erkölcsi győztesként került ki a szuezi háborúból, népszerűsége óriási mértékben nőtt az arab világban. London és Párizs háttérbe szorulásával a bipoláris nemzetközi rend két vezető erejének versenyfutása felgyorsult a térségben. Közülük a magyarországi forradalom leverésének negatív nemzetközi visszhangja ellenére, jelentős támogatásának köszönhetően e periódusban a Szovjetunió volt előnyösebb helyzetben az egyiptomi fővárosban. Kairóban nagyra értékelték Washingtonnak a szuezi konfliktus időszakában képviselt álláspontját, a Közel-Kelettel foglalkozó, 1957. januári Eisenhower-doktrína után a két ország viszonyában azonban ismét hűvösebb periódus következett.³⁵ Nasszer időszakában az el nem kötelezett államok egyik meghatározó tényezőjévé váló Egyiptomnak a nagyhatalmakhoz fűződő viszonyában a saját érdekek többször is módosítást diktáltak. Az 1958-as iraki forradalom után romlott a Moszkvával való viszony, ezt a hatvanas évek elejétől a kapcsolatok javulása, majd szorosabbá válása követte. Az 1967-es háborús vereség következményeinek ellensúlyozásához szovjet részről jelentős támogatást nyújtottak, de a kialakult status quo megváltoztatásához Moszkva politikai-diplomáciai lehetőségei riválisánál lehatároltabbak voltak. Kairónak a kapcsolatai az USA-val az ötvenes évek végén javultak, de az eltérő érdekek miatt a hatvanas években szorosabbá nem váltak. A harmadik arab-izraeli háborúban Amerika Izraelt támogatta, a közel-keleti régió ekkor kerül a kiemelt külpolitikai prioritásai közé. Élete végén Nasszer is realizálja, hogy a

³⁴ Rainer M. János: A Szovjetunió. in: Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció*. 1956-os Intézet-Gondolat Kiadó, 2007. 51. o.

³⁵ Az elnök a Közel-Kelettel foglalkozó üzenetében a régiót az olaj, és geostratégiai jelentősége miatt az egész nyugati világ szempontjából létfontosságú övezetnek nevezte. Kilátásba helyezte, ha kell fegyveres erővel is megakadályozzák a Szovjetunió és szövetségeseinek a nyugati világ érdekeit veszélyeztető aspirációit. Az elnöki üzenet a korábbi Truman-doktrínától eltérően a Pax Americana érvényességét már az egész térségre kiterjesztette. Az Eisenhower doktrína: Az Egyesült Államok elnökének beszéde a Kongresszus ülésén. Washington 1957. január 5. in: Lugosi Győző (szerk.): i. m. 371-376. o.

rendezési „kártyák 99 százaléka” az USA kezében van, az ezzel való politikai számvetés azonban már egy másik korszakban következett be.

Jordán Gyula: A kínai elit kérdéséhez

Bevezetés

Az elit politika és a politikai elit elemzése minden országban nagy erőfeszítést igénylő feladat, de különösen nagy kihívást jelent Kínában, ahol a politikai folyamatok még mindig nagyon sokat megőriztek titkos természetükből. Bár a maói évtizedekhez képest összehasonlíthatatlanul több és megbízhatóbb információ áll rendelkezésre, még számos területen kell a spekulációra, kétes vagy gyanús információkra támaszkodni. Elsősorban a vezetés kapcsán megmaradtak az egykori Szovjetunió hasonló területeivel kapcsolatban emlegetett „kremlinológia” jellemzői, amikor a kutatók sokszor apró, vagy felszínes jelenségekből vontak le messzemenő következtetéseket a legfelső politikai elit szándékaira, erőviszonyaira, frakciós küzdelmeire stb. vonatkozóan. Kínával kapcsolatban ugyan a „pekingológia” fogalma kevésbé nyert polgárjogot, de az így jellemezhető elemzési módszer ott is működött.

A maói évtizedekben ez a megközelítés a vezetők háttérére (kik ezek az egyének, milyen alapon, milyen ideológiák mentén töltik be funkcióikat stb.) és a generációs váltás, az utódlás kérdéseire összpontosított. A 70-es évek közepétől kezdtek nagyobb figyelmet fordítani az informális kapcsolatokra, a hatalomért versengők egymáshoz viszonyított erejére.¹ Valójában csak akkor tudatosult, hogy a formális szerep, a betöltött funkció és az adott vezető tényleges befolyása és hatalma közötti összefüggés gyakran nagyon távoli. A kommunista rendszer körülményei között is fennmaradt és nagy szerephez jutott a kínai kultúrában és történelemben mély gyökerekkel rendelkező guanxi, az – informális – kapcsolatok, kölcsönös

* Jordán Gyula ny. docens, történész. Kutatási területe Kína XX. századi története különös tekintettel a reformidőszakra.

¹ Ezekre ld. Goldstein, Avery: Trends in the Study of Political Elites and Institutions in the PRC. *The China Quarterly*, No. 139. (1994), 714-730. o.

lekötelezettségek rendszere. Ezek nélkül nem lehet megmagyarázni a kínai (kommunista) politikában mindig jelen levő frakciózást.

A betöltött pozíció és az egyén befolyása és hatalma közötti laza kapcsolattal összefüggésben fogalmazódott meg az egészen a legutóbbi időkhöz szinte axiómaként emlegetett megállapítás, hogy a kínai politikai rendszer kevésbé intézményesült. Mint ismeretes, ez a kijelentés elsősorban nem az intézmények hiányára utalt, hanem arra, hogy az egyén súlyát, politikai szerepét és befolyását alapvetően nem az általa betöltött pozíció határozta meg, hanem az életút során felhalmozott érdemei, teljesítménye és mindenekelőtt kapcsolatrendszere. Kicsit sarkosan fogalmazva, nem a pozíció adott súlyt és tekintélyt betöltőjének, hanem az adott személy értékelt fel vagy degradálta némileg az adott funkciót. Ezért volt megalapozott az, hogy Teng Hsziao-pinget még akkor is a legbefolyásosabb kínai politikusként emlegették, amikor már semmiféle párt vagy állami tisztséget nem töltött be. Az 1980-as évek elemzéseiben az intézményesülés problémája különösen hangsúlyossá vált, mert a reformidőszak kezdetén Teng erre nagy súlyt helyezett, összekapcsolva a káderkiválasztás új szempontjainak hangoztatásával, a párt és állami funkciók és hatáskörök szétválasztásával.² Az elit politika intézményesülésével kapcsolatos törekvésekre, az ezzel kapcsolatos illúziókra Hu Jao-pang 1987 eleji lemondatása mérte az első csapást,³ de igazán megrázó hatással 1989, a Tienanmen téri tragédia és következményei jártak. Ezt követően, szinte az 1990-es évek végéig ismét a kontinuitás hangoztatása, a személyi erő változatlan hangsúlyozása vált jellemzővé.

A folytonosság hangoztatása mellett természetesen nem maradtak észrevétlenek a lényeges különbségek sem.⁴ Először is jórészt megvalósult, amit Teng programként fogalmazott meg a káder kiválasztás új kritériumaira vonatkozóan, és ennek hatására tömegesen kerültek pozíciókba fiatalabb, jobban képzett és a reformok iránt elkötelezett új vezetők. Fokozatosan végbement a váltás a forradalmár, a tömegmozgósításban jeleskedő aktivista kádertől a technikai-adminisztratív kvalitásokkal rendelkező technokratákhoz. Az elemzők abban egyetértenek, hogy sokkal jobban képzett emberek kerültek pozíciókba, de abban már jelentős különbségek vannak, hogy ezt a képzettséget és karrier útjukat hogyan kell értékelni. Egyesek különbséget tesznek az igazi technokraták és a karrier bürokraták között, hozzátéve, hogy alapvetően az utóbbiak vannak túlsúlyban. Ezek a gazdasági, politikai problémák tudományosabb elemzése mellett központi törekvésnek tekintik hatalmuk és

² Az intézményesülés kérdéséhez ld. Bo, Zhiyue: Political Succession and Elite Politics in 21. Century China. Toward a Perspective of Power Balancing. *Issues and Studies*, Vol. 41. No. 1. (2005), 162-189. o.

³ Mint emlékeztető, 1989 tavaszán politikai reformokat, demokráciát, a korrupció elleni fellépést követelő jelszavakkal tömegmozgalmat bontakozott ki Pekingben a Tienanmen téren, de országszerte is. A hatalom június 4-én, számos áldozattal járó brutális katonai akcióval vetett véget a megmozdulásnak.

privilegiumaik megtartását. Kérdéses az is, hogy a gyakran hangoztatott mérnöki, természettudományos képzettség önmagában mennyire készít fel bonyolult társadalmi, politikai problémák megoldására?

Másodszor, ugyancsak figyelemre méltó jelenség a tartományi és a tartományokon belüli közigazgatási egységek vezetőinek megnövekedett súlya és szerepe. Nem egyszerűen utánpótlási bázist képviselnek a központi káderállomány toborzásánál, hanem ennél talán sokkal lényegesebb, hogy különösen a gazdaságilag sikeres tartományi vezetők korábban példátlan befolyásra tettek szert. Már a reform korai időszakában felfigyeltek arra – a 90-es években aztán már markánsan megnyilvánuló – jelenségre, hogy a központi politika szolgáló végrehajtóiból egyre inkább a helyi érdekek követőivé váltak, akik sokszor csak szavakkal adóznak a központi politikának.⁵ Bár továbbra is alkalmazzák az áthelyezéseket, a személycserék régi gyakorlatát, ez sokat veszített hatékonyságából, mert az új káderek is nagyon gyorsan „akklimatizálódnak”, felvállalják a helyi érdekek képviselését. Paradox módon lényegében ezt várja el tőlük a központi hatalom is, hiszen csak ilyen módon lehet eredményes az általuk igazgatott terület. A tartományi vezetők megnövekedett önálló hatalma előkerül a centralizált állam föderalista vagy konföderalista állammá való átalakulásával összefüggő spekulációknál is, nem szólva Kína részekre tagolódásának feltételezéséről.

Harmadszor, az 1980-as évek vége óta új fejleményként lehetett regisztrálni egy ún. ellen-elit keletkezését, amelyre vonatkozó ismeretek a dolog természetéből fakadóan meglehetősen csekélyek és megbízhatatlanok, de létezése nehezen vonható kétségbe. A kétféle ellen-elit közül az első jellemzője, hogy a vezetés sorain belül helyezkedik el. Ennek a csoportnak egy része nem egyszerűen pillanatnyi riválisa a jelenlegi vezetésnek, hanem egy jövőbeli átalakuló kínai államberendezkedés vezetőivé válhatnak. Másik részét azok az értelmiségiek alkotják, akik ugyan nincsenek hatalmi pozícióban, de különböző agytrösztöket is alkotva a reformok fő támogatói.

Az ellen-elit másik típusát a politikai hatalmon kívül elhelyezkedők, részben az ún. disszidensek alkotják, akik igen különböző eszméket képviselnek, és akikre eszmetársaiknak a kelet-európai átalakulásokban játszott szerepük révén irányul élénkebb figyelem, a leendő hatalmi elit egyik lehetséges forrásának tekintve őket. Ennek az ellen-elitnek egyre növekvő

⁴ Goldstein: i. m. 716-720. o.

⁵ A politikai és gazdasági lokalizmusnak nevezett jelenség korlátozására 1999-ben kiadták a *Szabályozások a kádercseréről* című dokumentumot, ami előírta, hogy a megyei és tartományi vezetők nem nevezhetők ki hazai régiójukba; azokat, akik több mint tíz éve szolgálnak megyei vagy városi vezetőként, át kell helyezni; a tartományi vezetők áthelyezését pedig akár másik tartományba, akár országos szintre, gyakoribbá kell tenni.

fontosságú részét képezik a külföldön tanuló vagy továbbképzésen résztvevő kínai fiatalok tömegei, akik problémájára szintén érdemes részletesebben kitérni.

A hatalmi elit működésének fő színtereire, a szervezetekre, intézményekre (párt, állam, hadsereg) az említett viszonylagos gyenge intézményesültség miatt kisebb figyelem irányult, mint az azokban szereplő személyekre. A párt kiemelkedő szerepének mindenkori hangsúlyozása mellett a legtöbb bizonytalanságra és találgatásra a hadsereg (változó) szerepe adott alapot. A kínai elit politikát a maói évtizedekben a Népi Felszabadító Hadsereg (NFH) igen erőteljes részvétele jellemezte. Már a rendszer megalakulásának kezdeteinél Mao a legfőbb káderforrásnak jelölte meg, és ezt következetesen meg is valósították. Jóllehet a Kínai Kommunista Párt (KKP) 1920-as évektől hangoztatott elve volt, hogy a párt parancsol a puskának, amit a hatalomra kerülés után is igyekezett érvényesíteni, de ez nem jelenti azt, hogy a katonák egyes időszakokban nem játszottak a korábbinál meghatározóbb szerepet.

A „pekingológia” egyik kedvelt és széles körben művelt területe volt annak figyelése és elemzése, hogy a legfelső párt (Központi Bizottság - KB, Politikai Bizottság - PB) és állami (elsősorban az Országos Népi Gyűlés - ONGY, vagyis a parlament) szervekben milyen arányban voltak jelen a katonák és ott feltehetően milyen álláspontot képviseltek. Mao alatt a „népi háború” doktrína követése mellett az emberi tényezőn, a politikailag és ideológiailag erősen motivált katonákon és a tömegek mozgósításán volt a hangsúly. Bár már a koreai háború tapasztalatai alapján felmerült a hadsereg, a fegyverzet, a kiképzés korszerűsítésének igénye, a nukleáris fegyver kifejlesztésében pedig jelentős sikereket értek el, a hadsereg modernizációja hangsúlyosan csak a reformidőszak kezdetén került napirendre, a négy modernizáció keretében.⁶ A hadsereg professzionalizálása mellett célként fogalmazódott meg politikától való elválasztása, a párt irányítása mellett állami felügyelet alá helyezése. Utóbbi törekvés jegyében hozták létre a párt Központi Katonai Bizottsága (KKB)⁷ mellett ennek állami megfelelőjét, de a lépés formális jellegét nyilvánvalóvá tették azzal, hogy a két Bizottság személyi összetétele mindmáig teljes mértékben azonos.

A hadsereg politikától való elválasztásának folyamata 1989-ben megtorpant, de nem fordult visszajára, amit egyebek mellett az is jelez, hogy sem a Teng halálát követő, sem a későbbi utódlások esetében nem játszott kiemelkedő szerepet. Természetesen van beleszólása a bel-és külpolitikába, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a hadsereg nem tekinthető egységes

⁶ A négy modernizáció hosszú távú, 2000-ig terjedő gazdaságfejlesztési és modernizációs programját Csou En-laj terjesztette elő az ONGY 1975. januári ülésén. A két szakaszban megvalósítandó terv a mezőgazdaság, az ipar, a honvédelem és a tudomány és technológia modernizációját irányozta elő. A négy modernizációt elsősorban a kínai reformidőszak kezdetén hangoztatták visszatérően.

érdekcsoportnak, konfliktusos személyi és szervezeti lojalítások osztják meg. Az érdekütközéseket nyilvánvalóan felerősítette, hogy a hadsereg teljes lendülettel belevetette magát a reformok teremtette vállalkozási és spekulációs (valuta, ingatlan, csempészet) lehetőségekbe. 1998-ban a hadsereget részben ezért is kötelezték vállalkozásai, üzleti tevékenysége feladására. A döntés meghozatala a hadsereg feletti ellenőrzés szilárdságára is utalhat, de magába foglalhatja azt is, hogy a civil és katonai vezetők közötti kölcsönös függés és haszonszerzés nem feltétlenül követelte meg saját vállalatbirodalom működtetését. Mindezen túl az 1990-es évek eleje óta a katonai költségvetés minden évben rendkívüli mértékű dinamikus növekedést mutat, amely feltétlen elégedettséggel tölthet el minden katonai vezetőt és a hadiiparban érdekelt személyt. A hadsereg szerepe egészében az elit politikában jórészt intézményesült, a párt Központi Bizottságában a katonák aránya 20-22% körül stabilizálódott.

A kínai társadalom osztálystruktúrája rendkívüli mértékű átalakuláson ment keresztül a reformidőszak kezdete óta, amely a politikai elit mellett kitermelt egy gazdasági, társadalmi elitet is, ami nélkül a kínai elitről szóló bármilyen elemzés hiányos és féloldalas lenne. A világ hosszú ideje leggyorsabban fejlődő nagy gazdasága a világ egyik legegzenlőtlenebb társadalmát hozta létre. Kínai kormányzati adatok szerint 2005-ben a népesség legtehetősebb 10%-a az ország gazdagságának 45%-át ellenőrizte, míg a legszegényebb 10% alig valamivel többet 1%-nál.⁸ A korábban szinte csak politikai alapon kiválasztott elit most a gazdagság és érdem szerint is toborzódik. Egy viszonylag kis elit csoport mellett a mai kínai társadalomban megtalálhatunk egy sokkal nagyobb középréteget és a marginalizálódó rétegek növekvő táborát. Éppen a gyors változások következtében az egyes rétegek határai képlékenyek, elmosódtak. Magán az eliten belül tehát három elkülönülő csoportot célszerű megkülönböztetni, a politikai, a gazdasági és az értelmiségi elitet. Természetesen másfajta felosztásnak is van létjogosultsága. A kínai társadalmat alapvetően két részre osztó, duális társadalmat eredményező háztartási regisztrációs rendszer formai életben tartása miatt is meg lehet különböztetni városi és falusi elitet.⁹ De indokolt a megkülönböztetés az előélet, a családi háttér, a hatalomhoz való viszony stb. esetén is.

⁷ A KKB a pártnak az 1920-as évek óta létező, kiemelkedő fontosságú testülete. A biztonságpolitikai, katonai ügyek legfőbb döntéshozója.

⁸ Idézi: Jay, Chih-Jou: Elite Mobility in Post-Reform Rural China. *Issues and Studies*, Vol. 42. No. 2. (2006), 54. o.

⁹ Az 1950-es években ún. háztartási regisztrációs rendszert vezettek be a a népességmozgás ellenőrzésére. Ez rögzítette a város és a vidék merev elválasztását, létrehozva az említett duális társadalmat. A formálisan máig érvényben levő rendszer mesterségesen akadályozta az urbanizációs folyamatokat, a foglalkoztatást, a mindennapi élet (pl. a párkapcsolatok) számos vonatkozását.

Az utóbbi évtizedekben az elit soraiba kerülésnél kiemelten fontos szerepe lett a képzettségnek.¹⁰ 1949-et megelőzően, a hatalomért folytatott harc során a KKP kádereit főleg vidéken toborozta, így azok zömét képzetlen parasztok alkották. A hatalom megszerzése után is, az 1980-as évek elejéig a kínai kommunista elit mobilitásában az iskolai végzettség nem szerepelt a fontos kritériumok között. Az elit toborzás és mobilitás fő tényezői Mao alatt a következők voltak:

1. A KKP-hoz csatlakozás időpontja. A párt „alapító atyái” mellett a reformidőszakba is jócskán belenyúlóan a „hosszú menetelés káderek” és a „japánellenes háború káderei” játszották a meghatározó szerepet (a vezetés ún. első generációja), de emellett megkülönböztettek polgárháborús, a földosztáskor csatlakozó kádereket is.
2. Az ideológiai képzettség, ami a („kínaizált”) marxizmus és Mao eszméinek elsajátítását jelentette.
3. A politikai lojalitás, ami nem egyszerűen a párt és a rendszer iránti elkötelezettséget, hanem a Maóhoz való feltétlen hűséget jelentette.
4. A megfelelő osztályhátér. Csak megfelelő családi származás tehetett valakit alkalmassá a káderré válásra. Ebből a szempontból az öt ún. „vörös osztályból” származók jöhettek számításba: munkás, szegényparaszt, alsóbb középparaszt, forradalmi katona és forradalmi káder. Ezzel szembeállították az öt ún. „fekete osztályt”, amelyek tagjai a kádertoborzás során szóba sem jöhettek: földesúr, gazdag paraszt, ellenforradalmár, rossz elem és a jobboldali.¹¹ Ennek a káderpolitikának volt köszönhető, hogy az egyetemet végzettek aránya még a legfelső vezetői szinten (PB, miniszterek) is alig haladta meg a 20 illetve a 30 %-ot.

A reformidőszakban a képzettséghez való viszony alapvetően megváltozott, és – mint utaltam rá – Teng már a kezdet kezdetén megfogalmazta, hogy a káder a politikai lojalitás mellett legyen fiatalabb, jobban képzett és szakmailag kompetens. A régi forradalmi gárda felváltása jegyében az első hat évben mintegy 1,4 millió 1949 előtti káder vonult vissza, ugyanakkor megyei szint felett 469 ezer felsőfokú végzettségű fiatal került vezető pozícióba.

¹⁰ Ehhez ld. pl. Zang, Xiaowei: Elite Transformation and recruitment in post-Mao China. *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 26. No. 1. (1998), pp. 39-57. Zang, Xiaowei: Institutionalization and Elite Behavior in Reform China. *Issues and Studies*, Vol. 41. No. 1. (2005), 204-217. o.

Míg 1982-83-ban a PB tagoknak csak 32%-a rendelkezett egyetemi végzettséggel, addig 1984 után ez 67%-ra emelkedett, a miniszterek esetén pedig 73%-ra.¹² De még 1987-ben is az előléptetett káderek több mint 46%-a nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

Világos eltérés figyelhető meg ugyanakkor az elit toborzását tekintve a kormányzati és a párt hierarchia között. A képzettséggel kapcsolatos követelmények egyértelműen magasabbak a kormányhivatalnokoknál, ahol egy felsőfokú végzettség nagy előnyt jelent a felfelé irányuló mobilitásban. A KKP hierarchiában természetesen szintén előnynek számít a magasabb végzettség, de ennél egyértelműen fontosabb a politikai lojalitás és a szenioritás. A kormányzati- és pártkarrier utak ebből a szempontból tehát elválnak, ugyanakkor a pártkáderek sem a régi értelemben vett aktivisták már, nem kampányok szervezését, hanem például a gazdasági fejlődés elősegítését, ösztönzését tekintik feladatuknak, vagyis sok közös vonást mutatnak a szintén politikailag megbízható bürokratákkal.

Végül röviden szólni kell az utódlás megváltozásának kérdéséről is.¹³ Kínában hosszú hagyománya volt annak, hogy a hatalom addig nem került át más kezébe, amíg elődje meg nem halt. Az ún. erős emberek, a veterán generáció vezetői, Mao és Teng könnyen tudták kiválasztani vagy elmozdítani utódaikat, amint az érzékelhető volt Lin Piao és Hua Kuo-feng, illetve Hu Jao-pang, Csao Ce-jang és Csiang Ce-min esetében. Csiang Ce-min azonban – az intézményesülés említett problémáival összefüggésben is, – már kevés sikerrel próbálta utánozni Maót és Tenget. 1989-es megválasztásakor Csiang – bár Teng még élt – nem jelentett fenyegetést vagy kihívást hatalmával szemben. A KKP történetében a KKB vezetője mindig a párt elnöke/főtitkára volt. Amikor Teng 1987-ben visszavonult a Politikai Bizottság (PB)¹⁴-ből, a párt szervezeti szabályzatát kiegészítették, hogy a KKB elnöke maradjon (noha nem volt a párt főtitkára).

Teng óta nincs „erős ember” a kínai vezetésben, a csúcavezetőket egy kiválasztási folyamat eredményeként határozzák meg. Emellett 1997-ben a XV. pártkongresszus küldöttei egyetértettek abban, hogy a jövőben minden 70 évesnél idősebb vezetőnek vissza kell vonulnia. Már a mostani vezetők is olyanok – és a jövőben természetesen még inkább ez lesz a helyzet –, akiknek nincsenek 1949 előttre vonatkozó személyes tapasztalatai. (Csiang Ce-min 1926-ban

¹¹ A rossz elem sajátos kínai kifejezés, amelyet az „ellenforradalmári” és „jobboldali” elnevezésekhez hasonlóan bárkivel szemben alkalmazni lehetett. Ezekhez járult a „kulturális forradalom” során további négy kategória: a kapitalista úton járó; az áruló; az ellenséges ügynök; illetve a „bűzös kilencedik”, az értelmiség.

¹² Cheng, Li – White, Lynn: *Elite Transformation and Modern Change in Mainland China and Taiwan: Empirical Data and the Theory of Technocracy*. „The China Quarterly”, No. 121. (1990 március), 1-35. o.

¹³ Zheng, Shiping: *The New Era in Chinese Elite Politics. Issues and Studies*, Vol. 41. No. 1 (2005), 190-203. o.; Fewsmith, Joseph: *Generational Transition in China. The Washington Quarterly*, Vol. 25. No. 4. (2002), 23-35. o.

¹⁴ A Politikai Bizottság és annak még szűkebb Állandó Bizottsága az egész rendszer legfőbb döntéshozó testülete.

született, Hu Csin- tao 1942-ben.) Ezek a vezetők általában a „kulturális forradalom” előtt fejezték be felsőfokú tanulmányaikat, amelyet a megelőző generációtól eltérően nem a Szovjetunióban végeztek. A „kulturális forradalom” nemcsak elvett az életükből, karrierjükből tíz évet, de életre szóló tapasztalatokat is adott nekik.¹⁵ Forradalmi lelkesedésük, idealizmusuk gyorsan elenyészett, amikor megértették, hogy Mao egyszerűen saját céljaira használta őket. Szembesülniük kellett a parasztok számukra addig elképzelhetetlen nyomorával és elmaradottságával. Meglepte őket, hogy amikor a parasztokat a régi keserű napokról kérdezték, azok nem az 1949 előtti időkről beszéltek, hanem a „nagy ugrás” idejéről.

Főleg természettudományos szakképzettségük, a „kulturális forradalomban” szerzett tapasztalataik következtében nem sok affinitásuk van az ideológiai kérdésekhez, és ezt csak megerősítette bennük a reformidőszakot kezdetektől jellemző pragmatizmus. Az ideológiát illető alapvető szkepszis mellett a problémák racionális megközelítésére törekednek. Ennek a generációnak a tagjai elkötelezettek a piacgazdaság mellett és a 80-as évektől eltérően a vezetésen belül már nem kell szembenézni reformellenes, konzervatív erőkkel. Nézeteltéréseik a reformelkötelezettségen belül a megoldandó problémák prioritásaira, az alkalmazandó eszközökre, az ütemre stb. vonatkoznak. Világosan látják – ezt a legutóbbi pártkongresszuson elhangzott beszédek, állásfoglalások is jelezték –, hogy a legsúlyosabb problémák a korrupció, részben ezzel is összefüggésben a társadalmi stabilitást veszélyeztető jövedelemkülönbségek, a mezőgazdaság és a parasztság problémái, és a környezet ijesztően romló állapota. Egyes elemzők szerint ezek a vezetők némileg nyitottabbak a politikai reformokra, inkább hajlanak majd arra, hogy a társadalom (egy részének) ilyen irányú igényeinek teret adjanak. Véleményem szerint erre igen kevés jel mutat, a hatalom változatlanul kemény kézzel sújt le minden, a rendszer adott keretein túlmutató szervezkedésre, sőt esetenként elvi-elméleti felvetésre is. A Hu Csin- tao féle vezetés a „társadalmi harmónia” megteremtésének jelszavát hangoztatja, hajlandó eltérni bizonyos tiltakozó megmozdulásokat, ha ezek nem rendszerellenesek, de fenntartja magának a jogot annak meghatározására, hogy mely tiltakozás tekinthető jogszerűnek. A felemelkedő új elit jelentős része – visszaigazolva a társadalmi stabilitásra és a gazdasági növekedés fontosságára tett hangsúlyokat – támogatja a vezetésnek a politikai reformoktól ódzkodó álláspontját.

¹⁵ Ehhez ld. Wei, C. X. George: The Cultural Revolution and Its Impact on the Fourth Generation of the Communist

A kínai középosztály

A középosztályhoz általában mindenhol nagy várakozásokat fűznek mind a liberális piacgazdaság kialakítása, mind a demokratizálódás szempontjából. Kína esetében is sokan jelentős reményeket fűznek a pártállam keretei között izmosodó középosztályhoz, különösen mivel ez a réteg létszámát messze meghaladó társadalmi és politikai hatást gyakorol. Nem könnyű feladat kínai körülmények között meghatározni, ki tartozik a középosztályba, különösen hogy a leginkább elmosódott vonal a gazdagok, és a középosztályba tartozók között húzódik. Ugyanakkor a társadalom leggazdagabb tagjaira vonatkozó néhány megjegyzés nélkül a középosztály fogalma is nehezen értelmezhető.¹⁶ Az első fontos megjegyzés az igazán gazdagokra vonatkozóan, hogy társadalmi háttérük két évtized alatt drámaian megváltozott. A reform kezdeti éveiben ezek kifejezetten nem elit társadalmi rétegekből (munkások, parasztok, alacsony beosztású vállalati menedzserek, sőt munkatáborból szabadultak) rekrutálódtak, akik tehát keveset kockáztattak, amikor például vállalkozásokba kezdtek. Az utóbbi mintegy egy évtizedben azonban a gazdagok már elsősorban a társadalmi elit soraiból, és politikai háttérrel, kapcsolatokkal rendelkezők közül kerültek ki.

Egy kínai szociológus tanulmányára utalva Fewsmith ennek a gazdasági elitnek öt csoportját különbözteti meg:

1. Eredetileg állami vagy kollektív tulajdonú vállalatok menedzserei, akik vállalataik privatizálása során gazdagodtak meg, bár rendszerint nem számítanak magánvállalkozónak. Ezek általában jobban képzettek és jobb politikai kapcsolatokkal rendelkeznek, mint a vállalkozók kezdeti csoportjai.
2. A jó politikai kapcsolatokkal rendelkezők nagy csoportja, akik az 1990-es évek közepén „ugrottak a tengerbe”, vagyis üzleti vállalkozásba fogtak.¹⁷ Ezek politikai kapcsolataik révén gazdagodtak meg.
3. A multinacionális vállalatok közép- és felsőszintű menedzserei és technikai személyzete, a külföldi működőtőke befektetések hasznélvezői.
4. Sok szakember és technikus, akik üzleti vállalkozásba fogtak.

Leadership. *The Journal of Comparative Asian Development*, Vol. 5. No. 1. (2006), 199-213. o.

¹⁶ Fewsmith, Joseph: The Political Implications of China's Growing Middle Class. *China Leadership Monitor*, No. 21. (2007 nyár). 1-4. o.

¹⁷ Ehhez ld. Wu, Xiaogang: Jumping into the Sea: Entry into Self. Employment in Urban and Rural China, 1978-1996. *Social Forces*, Vol. 85. No. 1. (2006), 389-411. o.

5. Minisztériumok és kormánytulajdonban levő nagyvállalatok vezetői, amely feltehetően kis létszámú, de nagyon befolyásos csoport.

Ezekre a kategóriákra a köznyelvben úgy utalnak mint az „új gazdagok”, de Kínán belül és kívül (új) középosztályként is emlegetik. (A új jelzővel egyesek arra kívánnak utalni, hogy félrevezető lenne arra gondolni, hogy ne lett volna már az 1950-es években a modernizálódó állam és társadalom körülményei között valamiféle középosztály). Elég általános azonban az a vélemény, hogy pusztán a jövedelem alapján nem lehet valakit a középosztályba sorolni. Ezek mellé még olyan kritériumokat is fel kell sorakoztatni, mint az iskolázottság, a foglalkozás, fogyasztási szokások, valamint talán még az életstílus is. Attól függően, hogy melyik kritériumot, esetleg többet vagy valamennyit alkalmaznak, nagyságrendekkel változnak a becslések.

A Kínai Társadalomtudományi Akadémia (Chinese Academy of Social Sciences – CASS) 2004-es beszámolója 2003-ra vonatkozóan az 1,3 milliárdos népesség 19%-át, azaz 247 millió embert sorolt a középosztályba.¹⁸ A CASS azokat a családokat tekintette középosztálybelinek, akiknél a vagyon 150 ezertől (18137 USD) 300 ezer jüanig (36275 USD) terjedt. A francia BNP Paribas Peregrine bank becslése, amely 75 ezer és 310 ezer jüan közötti vagyamon alapult, 50 millióra tette a középosztálybeli háztartások számát, ami mintegy 3,8%-nak felel meg. Az kínai Országos Statisztikai Hivatal 60 ezer és 500 ezer jüan közötti éves jövedelmű háztartásokat sorolt a középosztályba, és 2004-ben ennek alapján 5%-ra tette ezek arányát, amely becslések szerint 2020-ra 45%-ra fog bővülni.¹⁹

Fewsmith idéz egy 2001 végén készült 6193 fő adatain alapuló reprezentatív felmérést, amely szerint a foglalkozás alapján a lakosság 27%-a került a középosztályba, jövedelem alapján 24,6%-a, fogyasztási szokások (ezt hat háztartás elektronikai áru birtoklásán mérte) alapján 35,1%, míg önbesorolás alapján 46,8 százalék. Ha viszont a kritériumokat együttesen alkalmazzák, akkor ezek a jelentősnek mondható számok gyorsan redukálódnak, sőt a középosztály szinte el is tűnik (a 16-70 év közöttieknek csupán 4,1%-a, kb. 3,5 millió ember tartozna bele). Felmérések és mértékadó vélemények szerint jelenleg a felnőtt lakoságnak mintegy 6%-a, vagyis nem több mint 50 millió ember sorolható a középosztályba.

Mivel a középosztályba tartozásnál az egyik meghatározó kritérium a jövedelem, nem érdektelen megemlíteni, hogy a felmérések és közvélemény kutatások szerint az emberek

¹⁸ Ming, Zhi: Plans afoot to help ageing China. *China Daily*, 2004. október 27. http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-10/28/content_386450.htm, internetről letöltve: 2008. november. 27.

eltérően vélekednek a kialakult jövedelem különbségekről. A többség egyetért az ésszerű, indokolt különbségekkel, de elfogadhatatlannak tartja azt, amikor a hatalmat használják fel a meggazdagodásra. Márpedig a legtöbb kínai ösztönösen összekapcsolja a pénzt és a hatalmat, vagyis az egyenlőtlenséghez vezető mechanizmusokat utasítja el.

A társadalmi stabilitás megvalósításában minden társadalomban fontos szerepe van a középosztálynak. Különösen így van ez Kína esetében, ahol ez a réteg – mint utaltam rá – a pártállami rendszer árnyékában nő fel, és a hatalom joggal reméli tőle, hogy segíteni fog a társadalmi ellentmondások enyhítésében, a legfelső és legalsó rétegek közötti feszültség kezelésében. Ezt azért is remélhetik tőle, mert általában a mérsékelt, konzervatív álláspontot és ideológiát tesznek magukévá, elutasítják a szélsőségeket. Ezenkívül Kínában azok, akik a középosztály soraiból politikai, társadalmi részvételi hajlandóságot mutatnak aktívabbak a rendszeren „belül maradók”, mint az azon kívül tevékenykedők. A középosztálynak ezeket a jellemzőit és növekvő fontosságát az ország vezetői is felismerik. A párt XVI. Kongresszusán 2002 novemberében, beszámolójában Csiang Ce-min pártfőtitkár kijelentette: „Nem feledkezhetünk meg a közös prosperitás céljáról, meg kell próbálnunk növelni a közepes jövedelmű csoport arányát, és emelni az alacsony jövedelmű csoport jövedelmét.”²⁰

A Világbank szerint azonban egy társadalomban a középosztály csak akkor válhat mainstream és felelős társadalmi csoporttá, amikor az urbanizáltság meghaladja az 50%-ot és a szolgáltató szektor a gazdaság több mint 50%-át adja. Márpedig Kína urbanizáltsága 2005-ben még nem érte el a 40%-ot, gazdaságát pedig az ipar dominálja. A középosztály jelzett szerepének betöltéséhez ezeken túlmenően szükség van a törvények uralmára, amelyben a tulajdoni és egyéni jogokat, a közügyekben való részvétel jogát védik és garantálják. Kína még csak lassú léptekkel közelít efelé.

A politikai elit és a vezetői utódlás kérdései

A legfelső politikai elit, és mindenekelőtt a pártfőtitkár személyét illetően – utalva az intézményesülés problémájáról mondottakra – az előléptetés, a kiválasztás kérdéseire irányul a fő figyelem. A Kínai Népköztársaság 1982-es, módosításokkal együtt ma is hatályos alkotmánya az államfő, a miniszterelnök, helyetteseik, és az államtanácsosok hivatali idejét kétszer öt éves terminusra korlátozta. Az ugyanazon évben tartott XII. pártkongresszus a párt szervezeti

¹⁹ China's middle class defined by income. *People's Daily Online*, 2005. január 20. http://english.peopledaily.com.cn/200501/20/eng20050120_171332.html Internetről letöltve: 2008. december 3.

²⁰ Ming: i. m.

szabályzatában nem szabott időkorlátot a Kínai Kommunista Pártnak a pártelnökség akkori eltörlése után legfőbb posztta előlépett főtitkár esetében, ugyanakkor kimondta (36. cikkely), hogy „a vezető párt káderek valamennyi szinten... nem jogosultak élethossziglani szolgálatra.”²¹

A Teng Hsziao-ping által elkezdett folyamatot a vezetés megfiatalítására és az utódlás intézményesítésére vonatkozóan Csiang Ce-min folytatta. Az erőfeszítésben az 1997-ben tartott XV. pártkongresszuson következett be jelentős előrelépés, amikor belső pártnormává tették, hogy a Politikai Bizottság 70 évet betöltő tagjai a következő pártkongresszuson visszavonulnak. Ezt a szabályozást az 1997-es kongresszuson végre is hajtották, Csiang Ce-min kivételével, majd a XVI. pártkongresszuson (2002) is érvényesítették. Ezt követően a párt Általános Hivatala kiadta az „Ideiglenes szabályozások a vezető párt és kormányzati káderek hivatali idejére” vonatkozó dokumentumát, amely a hatalmi szereplők jelentős része esetében kétszer öt évben határozta meg a pozíciók betöltésének idejét. Ennek 2. cikkelye előírta, hogy a szabály alkalmazandó minden vezetőre, aki még nem érte el a visszavonulási kort, és aki „vezető pozícióban” szolgál a KKP Központi Bizottsága, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága, az Államtanács és a Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület szerveiben és munkaosztályain”, valamint a megfelelő posztokon le a megyei szintig.²²

Mivel már a Csiang Ce-min – Hu Csin-tao váltás is a fenti sémának megfelelően történt, érthető, hogy a találgatások és esélylatolgatások ma már Hu utódlására és a majdani főtitkár által képviselt ötödik vezetői generációra irányulnak.²³ Inkább ad némi támpontot az a mód, ahogyan Hu egy évtized alatt „felépítették”. Először kinevezték a PB Állandó Bizottságába egy KB plénumon, majd kinevezték a párt Titkársága végrehajtó titkárának, az Országos Népi Gyűlés a Kínai Népi Köztársaság alelnökének tette meg, ezt követően az állami és párt Központi Katonai Bizottságának elnökhelyettese lett stb. Emellett nagy mértékben megszorodtak külföldi utazásai, fontos beszédek megtartása, televíziós szereplések növelték súlyát és ismertségét. Nyilvánvaló, hogy egy lehetséges utódnál is hasonlókra fog sor kerülni, még ha nem is ebben a sorrendben. Emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a politikai

²¹ Idézi: Miller, Alice Lyman: The Problem of Hu Jintao's Successor. *China Leadership Monitor*, No. 19. (2006 ősz), 1. o. www.hoover.org/publications/clm/issues Internetről letöltve: 2008. október 20.

²² Uo. 2. o.

²³ Hu utódjának személyére vonatkozó találgatások olyan bizonytalanok és nagyszámúak, hogy nem is érdemes velük foglalkozni. A helyzet annyiban is más, mint Hu esetében volt, hogy őt – elég széles körben elfogadott feltételezés szerint – még maga Teng jelölte ki. Li, Cheng: After Hu, Who? – China's Provincial Leaders Await Promotion. *China Leadership Monitor*, No. 1. (2002 tél). www.hoover.org/publications/clm/issues/2906951.html Uő: The Emergence of the Fifth Generation in the Provincial Leadership. *China Leadership Monitor*, (2003 tavasz), www.hoover.org/publications/clm/issues/2906306.html, internetről letöltve: 2008. október 11.; Miller, Alice L.: The

intézményesülés körülményei között egyre nagyobb súlya van a kollektív vezetésnek és a szélesebb értelemben vett vezető elit kiválasztásának, mint egyetlen utód kijelölésének.

Amennyiben az „ötödik generációra” vetünk egy pillantást, előjáróban hangsúlyozni kell, hogy egy ország vezetése rendszerint nem egy generációból áll, így Kínában a jövőben (is) valószínűleg a vezetés a politikai elitek két vagy három generációját foglalja majd magába. Ennek a kérdésnek érdekes és cseppet sem mellékes szála az, hogy mi történik a visszavonulókkal, mivel foglalkoznak, mennyire őrzik meg politikai befolyásukat.²⁴ A régi veterán gárda visszavonulásának első nagy hullámára az 1985-ben tartott országos pártértekezleten került sor, és a folyamat – magát Tenget is beleértve – lényegében az 1980-as évtized végére befejeződött. 1992-ben még azt a Központi Tanácsadó Testületet is felszámolták, amelyet a veteránok nyugdíjba vonulásának megkönnyítésére, politikai befolyásuk megőrzésének bizonyos fokú intézményesítésére, az utódok kiválasztásának ezen keresztül is történő megfigyelésére hoztak létre. Nyugalomba vonulásuk után nyilvános szereplésük, a médiában való megjelenésük jórészt protokolláris eseményekre (temetés, ünnepek, szavazás) korlátozódott, illetve egyesek publikációinak megjelenésére, vagy a második-harmadik generáció esetében nagy ritkán külföldi utakra.

A kínai döntéshozatali folyamatot a nyilvánosság növekedése, az információk áradata ellenére még mindig nagyfokú titokzatosság veszi körül, átláthatósága korlátozott. Mindenki feltételezi, hogy a már visszavonult vezetők bizonyos befolyásukat megőrzik, de ennek legfeljebb csak a valószínűségére, illetve csatornáira lehet következtetni. Az utóbbiak közé tartozik, hogy továbbra is bekapcsolódnak a legfelső vezetés döntéshozatali folyamatába, amennyiben egyrészt változatlanul megkapják a legfontosabb dokumentumokat, jelentéseket, másrészt megjelenhetnek például a PB ülésein, természetesen szavazati jog nélkül. Továbbá itt is jelen van a pártfogó-kliens jelenség, mivel a jelenlegi csúcsvetés tagjainak zömét valamelyik idős káder (esetleg többen is) segítette karrierje során, és ez a viszony kétségtelenül folytatódik. Emellett az idősek hosszú munkakapcsolattal és tapasztalatokkal rendelkeznek a különböző bürokráciáknál, és ezeken keresztül is gyakorolhatják befolyásukat. Ezeknek a csatornáknak a tényleges hatékonyságát nehéz felmérni, és a befolyás mértéke is nyilván vezetőnként változik.

Visszatérve az ötödik generáció kérdésére, először azt kell tisztázni, hogy kiket lehet ide számítani. Az egy nemzedékbe sorolható politikus generációnál megközelítően 22 éves idő

Succession of Hu Jintao. *China Leadership Monitor*. (2002 tavasz)
<http://www.hoover.org/publications/clm/issues/2906836.html> Internetről letöltve: 2008. november 3.

intervallumon belül születetteket vesznek számításba, Kínában azonban ennél rövidebb időszakkal, 15 évvel számolnak. Az adott periódus meghatározó történelmi eseményei formálják, szocializálják az egyes generációkat. Ahogy a negyedik generáció meghatározó „élménye” a „kulturális forradalom” volt (a megelőzőknél a „hosszú menetelés”, a japánellenes háború és a szocialista átalakítás), az ötödik generációba már az 1957 és 1972 közötti 15 évben születettek tartoznak, akiknek elsősorban a gazdasági reformok történései formálták kollektív tudatát és világnézetét. Ezek közül a legáltalánosabb és leginkább meghatározó maga a példátlan gazdasági növekedés, annak összes sikerével és óriási ellentmondásaival, feszültségeivel, amelyek „gondoskodnak” arról, hogy a személyekre gyakorolt hatása ne legyen egyenmű. Ezek következtében egy sokkal változatosabb, pluralistább társadalmi, világnézeti közegben emelkednek fel, amelyhez járul a külvilág felé nyitás összes ideológiai, kulturális stb. hatásával. Ennek következtében szemléletük a kozmopolita, globalista felfogástól az inkább jellemző erős nacionalizmusig terjed. A Tienanmen téri 1989-es „incidens” ebből a generációból is az előzőekhez hasonló reflexeket váltott ki (függetlenül esetleges akkori elhelyezkedésüktől és érzelmeiktől): a káosztól, a kiélezett válsághelyzetektől való félelmet, amiből következhetnek óvatos lépések a törvények uralma, a civil társadalom nagyobb mozgástere, a további intézményesülés stb. felé, mindezt természetesen változatlanul a „szocialista” demokrácia címszava alatt.

Kikből rekrutálódik az új vezető politikai elit? Az egyik forrás a bevezetőben más szempontból már említett tartományi vezetők.²⁴ A tartományi vezetés egyfajta kiképzési terep, előiskolája az országos vezetésnek, ugyanakkor a különböző véleményű politikai erők összeütközésének egyik színtere is. Az utóbbit tekintve az ideológiai tételek alapján történt ütközést felváltották a szakmai kérdések feletti viták, és a nagypolitikára való felkészülést szolgálják a szakmai kérdések feletti viták, és az adminisztratív készségek, a koalíció (vagy talán helyénvalóbb kifejezéssel: a frakció) teremtés technikáinak elsajátítása. A tartományi vezetővé emelkedésnél továbbra is nagy szerepet játszik a nepotizmus és a frakciós politika. A frakciók kontúrjai ma kevésbé világosak és élesek, mint voltak például a Mao halálát követő hatalmi küzdelem idején, vagy a reform időszak kezdetén, de létezésük ténye így is elég nyilvánvaló. Egy sokszor emlegetett példája volt ennek a Csiang Ce-min esetében állandóan felemlegetett sanghaji frakció.²⁶ Ugyanakkor szükséges emlékeztetni arra, hogy a nepotizmus

²⁴ Miller, Alice L.: Where Have All the Elders Gone? *China Leadership Monitor*, No. 10. (2004 tavasz), <http://www.hoover.org/publications/clm/issues/2904476.html> Internetről letöltve: 2008. november 5.

²⁵ Zang, Xiaowei: Provincial Elite in Post-Mao China. *Asian Survey*, Vol. XXXI. No. 6. (1991), 512-525. o.; Li: i. m.

²⁶ Ld. pl. Li, Cheng: The „Shanghai Gang”: Force for Stability or Cause for Conflict? *China Leadership Monitor*, No. 1. Part 2. (2002 tavasz); Bachman, David: China in 1994: Marking Time, Making Money. *Asian Survey*, (1995. január),

és protekciózás korlátozásának sokféle intézményesített módszerét vezették be, gondolva például a pozíciók betöltésének időkorlátjára, az áthelyezések szabályozására, a párton belüli választások szabályozására stb.

A tartományi vezetők szülőhely szerinti megoszlása is változott. Míg a Mao alatti évtizedekben a forradalom történelmi központjaiból származott a tartományi vezetők túlnyomó többsége, ma inkább a gazdasági reformokban élenjáró tengerparti tartományok túlsúlya figyelhető meg. A tartományi vezetők országos szintre emelkedése olyan tényezőktől függ, mint a kor (a viszonylag fiatal kor az egyik legfontosabb tényező), elhelyezkedése a hatalmi hierarchiában, az általa irányított tartomány mérete és fontossága, a jelölt más tartományokban szerzett tapasztalata, mennyire erős, befolyásos pártfogóval rendelkezik.

A legfelső vezetés toborzásának egy további, egyelőre jórészt még csak a lehetőség szintjén említendő forrása a sikeres magánvállalkozók egyre szélesedő tábora. Csiang Ce-min 2001-ben jelentette be, hogy a magánvállalkozók, akik szintén hozzájárulnak a szocialista piacgazdaság megteremtéséhez, a KKP tagjaivá válhatnak.²⁷ A párt történetében először a 2002-es kongresszuson jelentek meg magánvállalkozók, sőt néhányat a kongresszus elnökségébe is beválasztottak. Több, ilyen háttérrel rendelkező személy szolgál tartományi és önkormányzati vezetői pozíciókban, ami – mint az előzőekben láttuk – egy fontos lépcsőfok lehet a további politikai karrier felé.

Hasonlóképpen bizonytalan forrásnak tekinthetjük a legfelső elit szempontjából a külföldön képzettek és hazatértek egyre növekvő táborát. Teng Hsziao-ping azon döntése szellemében, hogy nagy számban kell külföldre küldeni diákokat és tudósokat, 1978-tól 2004 végéig összesen 814884 kínai folytatott rövidebb, hosszabb időtartamú tanulmányokat, közülük igen magas százalékban az Egyesült Államokban. Közülük szintén 2004 végéig mintegy 197800-an tértek haza. A 617 ezer külföldön tartózkodó közül akkor még körülbelül 427 ezren tanultak, kutattak vagy más csereprogramokban vettek részt. A visszatértek az élet legkülönbözőbb területein helyezkedtek el, beleértve az oktatási és kutatási intézményeket, bankokat, biztosító társaságokat, médiát, művészeti galériákat stb. Emellett sokan indítottak saját magánvállalkozást.²⁸ Számunkra itt most elsősorban az érdekes, hogy az általuk megszerzett tudást, szakértelmet, tapasztalatokat és elsajátított eszméket a példaként említett funkcionális

37-48. o.; Cavey, Paul: Building a Power Base: Jiang Zemin and the Post-Deng Succession. *Issues and Studies*, Vol. 33. No. 11. (1997), 1-34. o.

²⁷ Ezzel tulajdonképpen csak szentesített egy már létező gyakorlatot, mert már akkor sok ezerre becsülték a magánvállalkozó, azaz kapitalista, tőkés párttagok számát.

²⁸ Cheng Li: The Status and Characteristics of Foreign-Educated Returnees in the Chinese Leadership. *China Leadership Monitor*, No. 16. (2005 ősz), <http://www.hoover.org/publications/clm/issues/2898976.html>, internetről letöltve: 2008. november 15.

területeken kívül mennyire használják fel a legfelső vezetői pozícióknál? Az idézett tanulmány szerint 2005-ben a párt Központi Bizottságának 198 teljes jogú tagja közül 9 (4,5%), a 158 póttagból 13 (8,2%), a 184 miniszter és miniszterhelyettesből 25 (13,6%), a tartományi párttitkárok, kormányzók és helyetteseik 397 fős létszámából 23 fő (5,8%) számított visszatértnak, rövidebb hosszabb külföldi tanulmányokkal a háta mögött. Ezek az adatok a felhasználásukra tett, KB konferencián is megerősített retorika ellenére nagyon szerények.

A vezetésbe került visszatértek túlnyomó többsége a tengerparti régióban született és nagyon sokan megelőző vezetői tapasztalatokkal is rendelkeztek. Képzettségük és tapasztalataik ellenére azonban a vezetésben zömmel funkcionális területekre, rendszerint helyettesi pozíciókba kerülnek, nem rendelkeznek reális hatalommal. Inkább marginális, szűkebb területen tevékenykednek, nem nagyon van vezető szerepük a politikai establishmentben. Megkülönböztetett szerepe van ugyanakkor a visszatért tudósoknak a gazdasági, pénzügyi döntések előkészítésében, megalapozásában. A kínai politikai rendszer azonban még nem eléggé nyitott, hogy nagy számban fogadjon be külföldről visszatérteket.

A csúcsvezetőknek nagy szükségük van felkészültségükre, tudásukra, ugyanakkor igazából nem bíznak bennük, de szívesen fordulnak a jórészt általuk vezetett „agytrösztökhöz”. (think tanks) A korábbi időszaktól eltérően az 1990-es években a bürokrácia szerves részeként működő agytrösztök mellett megjelentek a független, széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező, a nyugati eszmékre és technikákra nyitott intézmények.²⁹ Ahogy a visszatértek száma és szerepe a jövőben növekedni fog, olyan mértékben valószínűsíthetjük, hogy politikai befolyásuk és hatalmuk növekszik majd. A megfontolt, intelligens vezetők meg fogják érteni, hogy sokkal többet profitálnak abból, ha ezek az emberek a rendszerért, semmint az ellen tevékenykednek.

Talán itt lehet néhány megjegyzést tenni a fogalom szempontjából nehezen körülhatárolható értelmiségi elitről, amely elvileg szintén egyik forrása lehetne a vezető politikai elitnek. A reformok kezdetén az értelmiség egy része – elsősorban a párton belül – a reformok fő támogatója volt, míg másik része az állami bürokrácián belül a konzervatívokat támogatta. Az 1990-es évekre egy más alapú törésvonal osztotta meg az értelmiséget: egy kis részük a reformok haszonélvezőjévé vált, a politikai gazdasági elithez kötődő, részben maga is vállalkozóvá váló csoportot alkot, míg a többségük társadalmi-gazdasági befolyása inkább csökkent. A mai legfelső vezetésben jelen levő technokrata elitet az értelmiségi elit képes

²⁹ A kül-, a katonapolitika, közbiztonság, a gazdaság kérdéseivel foglalkozó think tanks áttekintésére ld. a China Quarterly 2002. szeptemberi (No. 171) számában közölt öt tanulmányt, 559-635. o.

befolyásolni, megosztott csoportjainak különböző eszméket közvetíteni. Ezzel azonban már visszajutottunk a think tanksnél érintett szerephez.

Végül egy olyan csoportról kell szólni, amely különösen a reformidőszakban a vezetői körbe kerülés egyik fontos bázisává vált: ez a *mishu*, amely szó szerint „titkos könyv”-et jelent, de általában titkárnak fordítják. A magas beosztású, vezető pozíciókban levő embereknek minden országban vannak segítői, mindenesei, de a kínai mishu fogalom kiterjedtebb, univerzálisabb, ugyanakkor személyesebb felelősségű és hatalommal rendelkező személyt takar.³⁰ A párt és állami hierarchia minden szintjén, a csúcstól lefelé megtalálhatók, ezért az 1990-es évek elején a számukat mintegy 1 millióra becsülték. A szerepkör természetesen korábban is létezett, meglepő módon azonban a kínai bürokrácia nyugati tanulmányozói általában mellőzték a mishuk mindenütt jelenlevő és átható szerepét.³¹ Ma már a mishu képzés például a központi pártiskolán külön tananyag, közel tucatnyi szakmai folyóirat foglalkozik ezzel, monográfiát is publikáltak a témáról.

Hivatalnoki szerepkört betöltő mishuk is vannak, de igazi jelentősége a személyhez kötődőknek van. A legfelső vezetők mellett több, akár 5-20 fő is dolgozhat, munkaterületük (politikai, irodalmi, sajtó, levélíró, kül- és biztonsági ügyek, fordító stb.) szerint elkülönülve egymástól. A mishu azonban általában inkább általánosan használható, a bonyolult és kényes feladatoktól a leghétköznapibb dolgokig. A mishu elolvas minden dokumentumot, ennek alapján javaslatokat tesz, előkészíti a döntéseket. Lényegében minden hivatalos dokumentumot ők fogalmazznak, formába öntik a vezetők sokszor csak bizonytalan, nyers gondolatait, ismerve a vezető stílusát, szófordulatait. Sokszor a vezető képviselőjeként szerepel, ő jelenik meg helyette konferenciákon, ellenőrzéseken, látogatásokon, de ő szervezi meg a vezetők találkozóját is, jelezve a másik mishujának főnöke véleményét, szándékait. Emellett minden egyéb feladatot ellát a vezető körül, a levelezésétől az eseményeken való megjelenésétől és személyes imázsa gondozásától az egészségügyi ellátásig, a szállításig és hajvágásig.

Széleskörű felelőssége, kapcsolatai, a bizalmas információk ismerete és ebből következő jelentős befolyása következtében érthető, hogy a mishu és a vezető szoros kapcsolatban él, egymásra van utalva. Különösen nyilvánvaló volt ez a 80-90 éves, gyakran már szenilis és alig működőképes veteránok esetében, akik a világ felé 50-60 éves emberek

³⁰ Li, Wei - Pye, Lucian W.: The Ubiquitous Role of the Mishu in Chinese Politics. *The China Quarterly*, No. 132. (1992 december), 913-936. o.; Li, Cheng: The Mishu Phenomenon: Patron-Client Ties and Coalition-Building Tactics. *China Leadership Monitor*, No. 4. (2002 ősz), <http://www.hoover.org/publications/clm/issues/2906641.html>, internetről letöltve: 2008. november 4.

³¹ Például a Mao alatti bürokrácia leírásának egyik alapművében sem találkozunk ezzel a fogalommal: Harding, Harry: *Organizing China. The Problem of Bureaucracy 1949-1976*. Stanford University Press, 1981.

aktivitását mutatták.³² Témánk szempontjából azonban fontosabb, hogy a mishu számára adott a felfelé irányuló mobilitás lehetősége és erre már a múltban is számos példa volt. Mao három mishuja is a PB tagjává vált. (Csen Po-ta, Hu Csiao-mu és Csiang Csing, aki a felesége volt, de sokáig az adminisztratív bizalmi feladatkört is ellátta a férje mellett.) De ugyanez elmondható Csu Te vagy Teng Hsziao-ping esetében is. Nem véletlen, hogy veteránok, vagy általában a vezetők gyerekei, az ún. kis hercegek közül is többen igyekeztek mishuvá válni. Sok gyorsan emelkedő tartományi vezető is korábban mishuként szolgált. A mishuk és a vezetők viszonya egyfajta intézményesített pártfogó-kliens kötelékként is felfogható, amelyet a kölcsönös függés, a bizalom, a lojalitás stb. predestinál arra, hogy a mishuk a csúcs vezetői elitbe kerülés fontos potenciális forrását képezzék.

Konklúzió

A fenti áttekintés részben érzékeltetni képes azt a folyamatot és társadalmi következményeit, amit a közel három évtizedes gazdasági reform gyakorolt a kínai társadalom stratifikációjára. Az önmagában is átalakuló politikai elit mellett megjelenik, és mind falun, mind városban növekszik egy gazdasági elit. A politikai és gazdasági elit bizonyos pontokon összeér. Lényeges és összetett probléma a politikai hatalom gazdasági hatalommá történő konvertálása, jórészt összefüggésben a privatizációval, amit csak érinteni tudtam. A gazdasági fejlődés egy hatékony – de gyakran korrump – viszonyhoz, koalícióhoz vezetett a politikai és a gazdasági elitek között. A magánvállalkozók, a menedzserek világosan látják, hogy a politikai hatalom, a státus elősegítheti üzleti sikerüket. A magánvállalkozók és szélesebben a középrétegek jórészt ezért nem képviselnek rendszer alternatívát, elfogadják a politikai elit felfogását a politikai reformokat, a demokráciát illetően, egyetértenek abban, hogy a gazdasági fejlődést kell ösztönözni. A KKP stratégiai törekvése tehát eddig sikeresnek bizonyult az új elit rétegek kooptálására vonatkozóan. Kínában ebből következően nincs olyan egyenes összefüggés – amit pedig sokan reméltek – a gazdasági liberalizáció és a politikai liberalizáció között. Ha nem is fenntartások nélkül, de az új vállalkozói rétegek is elfogadják a „harmonikus társadalomról” szóló, a hatalmi elit által mantraként ismételtetett frázist.

A vezető politikai elit ötödik generációja – amely már nem egyszerűen a kapu előtt toporog, hanem már jórészt be is lépett azon – lényegesen különbözik a megelőző generációktól tapasztalataiban, képzettség mutatóiban, politikai szocializációjában, külföldi

³² Arra csak utalnék, hogy ez a rendszer szélesre tárhatja a kaput a korrupciónak.

kapcsolataiban, világlátásában. Rekrutálási forrásaikra tekintettel nem nevezhetők egyszerűen technokratáknak, egyúttal politikailag megbízható bürokraták is, sajátos adminisztratív, technikai elitet alkotnak. Az eggyel megelőző generációhoz hasonlóan ideológiai szkepticizmus jellemzi őket (ami persze nem fogja meggátolni azt, hogy imamalom-szerűen emlegessenek bizonyos tételeket), ami nyitott, innovatív gondolkodással párosul. A jól bevált recept szerint ők is a gazdasági reformra fogják helyezni a hangsúlyt, nem érzik magukat érdekeltnek a politikai reformokban, a demokratizálódásban.

Udvari Bea:

A Loméi Egyezmények gazdasági hatásai Fekete-Afrikában

Az Európai Unió kiemelt figyelmet fordít a fejlődő országok, különösen az afrikai, karibi, csendes-óceáni (ún. ACP-) országok megsegítésére. Az EU a közösségi fejlesztési politika célkitűzéseinek elérése érdekében a különféle pénzügyi segélyek (pl. kedvezményes hitelek, vissza nem térítendő támogatások) mellett a kereskedelempolitikai eszközökre is nagy hangsúlyt helyez, melyekkel a fejlődő országok világgazdaságba történő reintegrációját igyekeznek elérni. A kereskedelempolitikai eszközök közül a legnagyobb jelentőségűek a meghatározott országoknak kereskedelmi kedvezményeket biztosító szerződések – úgy, mint a 25 éven keresztül szabad (vám- és kvótamentes) piacra lépést biztosító Loméi Egyezmények.

Jelen tanulmány statisztikai módszerekkel kísérletet tesz a Loméi Egyezmények gazdasági hatásainak empirikus vizsgálatára az egyezményeket aláíró fekete-afrikai országokra vonatkozóan.

Bevezetés

Napjaink egyik legsúlyosabb és leggyorsabban megoldásra váró világgazdasági kérdése a fejlődő országok rendkívül rossz helyzete. Egyrészt erkölcsileg elfogadhatatlan az, hogy a Harmadik Világ népességének nagy része abszolút szegénységben (azaz napi egy dollárnál kevesebből) él. Másrészt pedig a nemzetközi közösséget is érintő problémáról van szó, hiszen a globalizáció, a felgyorsult liberalizáció, a nemzeti határok fokozatos eltűnése, az egyre fenyegetőbb nemzetközi terrorizmus, a járványveszély, a globális klímaváltozás és a kölcsönös függőségek korában ma már nem lehet egyes országok, országcsoportok fejlődési problémáit figyelmen kívül hagyni.

Az elmaradott, legszegényebb országok problémáját és a fejletlenségükből eredő kockázatot már a múlt század harmadik negyede (a hidegháború) után felismerték, és egyre több nemzetközi szervezet (élükön az ENSZ, a Világbank, az IMF és az OECD) tűzte ki célul az

* Udvari Bea a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a fejlődő országok – elsősorban Fekete-Afrika – felé irányul, jelenleg az európai uniós nemzetközi segélyezés (fejlesztés), a kereskedelem és a fejlődés közötti kapcsolat kérdéskörével foglalkozik.

elmaradott államok megsegítését, felzárkóztatását. Az EU már megalakulásától kezdve feladatának érzi (elsősorban saját gazdasági-politikai érdekei miatt) egyes fejlődő országok támogatását, és az összesített adatokat tekintve ez az integráció tekinthető a világ legnagyobb segélynyújtójának. A nemzetközi szervezetek hozzáállása ellenére látványos eredmény mégsem tapasztalható, sőt az elmúlt néhány évtizedben egyes országok még inkább leszakadtak a fejlett térségektől. Ez alapján belátható, hogy nem elsősorban a pénzügyi segélyek mennyiségével, hanem azok hatékonyságával vannak komoly problémák.¹ Ez elsősorban a fogadó államok fejletlen intézményi hátterének és az ezen országokban burjánzó korrupciónak, valamint a nemzetközi szervezetek nem országspecifikus és gyakran felelőtlen akcióinak a következménye. Emellett a fogadó országok túlságosan is függhetnek a részükre érkező pénzügyi segélyektől, és „elkényelmesednek”, nincsenek rákényszerítve arra, hogy fejlesztési terveket dolgozzanak ki, hiszen a legtöbb esetben feltétel nélkül hozzájuthatnak a további külső pénzügyi forrásokhoz.

A magas szintű korrupció és a segélytől való függőség kialakulásának elkerülése miatt hasznosabbnak ítélem meg a különböző kereskedelmi preferenciák nyújtását kifejezetten ezen országok számára, hiszen a nemzetközi kereskedelemben való részvétel hozzájárulhat a gazdasági növekedéshez, ami pedig a fejlődés egyik alapfeltétele.² A kereskedelemben rejlő lehetőségek ismeretében jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy az Európai Unió a kereskedelempolitikai eszközeivel (szerződéses formában nyújtott hosszú távú kereskedelmi preferenciák) milyen eredményt tudott elérni az általa kiemelten kezelt ACP-országok, különösen Fekete-Afrika gazdasági elmaradottságának felszámolása terén. A megfogalmazott cél elérése érdekében a tanulmány első részében bemutatom az Európai Unió fejlesztési politikájának eszközrendszerét, majd a második részben ismertetem a legnagyobb kedvezményben részesülő afrikai, karibi, csendes-óceáni (ACP-) országokkal kialakított együttműködést, a Loméi Egyezményeket. A tanulmány harmadik része a Loméi Egyezmények jelentőségét részletezi, a negyedik pedig az egyezmények lehetséges gazdasági hatásait vizsgálja egy erre a célra kidolgozott módszer segítségével.³ A tanulmány végén összegzem az eredményeket.

¹ Részletesen ld. Szent-Iványi Balázs: A nemzetközi fejlesztési együttműködés politikai gazdaságtana. *Kül-Világ*, Vol. 1. No. 4. (2005), 28-45. o.

² A gazdasági növekedés a mennyiségi (nemzeti jövedelem), míg a fejlődés a minőségi (intézményi, szerkezeti) változásokat mutatja, ld. Benczes István: Gazdasági növekedés és fejlődés a világ gazdaságában. in: Blahó András et al: *Világ gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 145-169. o.

³ A Loméi Egyezmények 2000-ig voltak érvényben, s helyét a Cotonou-i Egyezmény vette át, ami új alapokra helyezte az európai fejlesztési politikát. Mivel ez utóbbi még meglehetősen új egyezmény, gazdasági hatásait statisztikailag nehéz kimutatni, így a vizsgálat kizárólag a Loméi Egyezményekre terjedt ki.

Az Európai Unió fejlesztési politikája

Az Európai Unió (és annak elődszervezete, az Európai Gazdasági Közösség) már régóta kiemelten foglalkozott a fejlődő országokkal. Az 1957-ben aláírt Római Szerződés a tengerentúli országok és térségek társulását⁴ említi meg, s célja e társult országok gazdasági-társadalmi fejlesztése. A Közösség figyelve később más fejlődő országok (elsősorban a tagállamok volt gyarmatai) felé irányult, és különböző (kedvezményeket biztosító) megállapodásokat kötött azokkal. Mindezek ellenére az európai fejlesztési politikának közel három évtizeden keresztül nem volt jogi alapja, az végül az 1992-ben aláírt Maastrichti (EU) Szerződéssel öltött hivatalos formát. A Szerződés az alábbiakban fogalmazza meg a közösségi fejlesztési politika⁵ hármas célját: *„A Közösségnek a fejlesztési együttműködés terén folytatott politikája, amely kiegészíti a tagállamok által folytatott politikákat, ösztönzi:*

- *a fejlődő országok – különösen a legkedvezőtlenebb helyzetűek – fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődését;*
- *a fejlődő országok zökkenőmentes és fokozatos integrációját a világgazdaságba;*
- *a szegénység elleni küzdelmet a fejlődő országokban.*”⁶

A Maastrichti Szerződésből idézett cikk rávilágít arra, hogy a közösségi fejlesztési politika célja nem kizárólag pénzügyi segély nyújtása, hanem a fejlődő országok reintegrációja a világgazdaságba. Ezt figyelembe véve az Európai Unió fejlesztési eszközeit alapvetően két csoportra oszthatjuk: az egyik csoportba tartoznak a pénzügyi, a másikba pedig a kereskedelempolitika eszközök (1. táblázat).

⁴ Ezen országok a korábbi francia, olasz, belga és holland gyarmatokat takarják. Ld. European Commission: Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés. Róma, 1957. <http://eurl-lex.europa.eu/hu/treaties/index.htm>, internetről letöltve 2007. november 22.

⁵ Közösségi politikák alatt azon politikákat értjük, melyeknél a közösségi tevékenység az ugyanazon a területen folytatott tagállami politikával párhuzamosan (azt kiegészítve) működik.

⁶ EC: Európai Unió – Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. *Hivatalos Lap*, C 321E (2006), 125. o.

1. táblázat: Az Európai Unió fejlesztési eszközei

<u>Pénzügyi eszközök</u>	<u>Kereskedelempolitikai eszközök</u>
<p><i>Közvetlen pénzügyi támogatás</i> a közös költségvetés egyes tételeiből.</p> <p><i>Európai Fejlesztési Alap</i> (EDF), amely a közös költségvetéstől elkülönült, azonban a tagállamok hozzájárulásából összetevődő pénz-eszköz az ACP-országok megsegítésére.⁷</p> <p><i>Kedvezményes feltételű hitel</i>, amit az Európai Beruházási Bank (EIB) biztosít.</p> <p><i>Gazdaságstabilizációs segélyek</i>: az exportbevételek és a bányászati kitermelés csökkenéséből eredő bevételkiesések kompenzálása a cél-ja (Stabax és Sysmin rendszer).</p>	<p><i>Általános Preferencia-rendszer</i> (GSP): autonóm módon vámkedvezmények nyújtása a fejlődő országoknak. Auto-nóm volta miatt bármikor visszavonható.</p> <p><i>Speciális kereskedelempolitikai eszköz</i>: az ACP-országok számára vámkedvezmények nyújtása szerződéses formában, azaz az EU egyoldalúan (tárgyalás nélküli) nem változtathat az eszközökön (pl. Loméi Egyezmények).</p> <p><i>Kereskedelmi Világszervezet (WTO) tárgyalásai</i>: az EU azt az elvet képviseli, hogy fejleszteni kell a fejlődő országok azon képességeit, melyek segítségével élni tudnak a nemzetközi kereskedelem-ből adódó lehetőségekkel.</p>

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Fontos hangsúlyozni a kereskedelempolitikai eszközök szerepét, ugyanis a kereskedelem egyik eszköze lehet a szegénység csökkentésének⁸, továbbá a külkereskedelemtől – a (pénzügyi) segélyekkel ellentétben – nagyobb biztonsággal mondható el, hogy hosszú távú eredményekkel bír egy ország gazdaságában. Ennek segítségével önjáróvá válhat a növekedés, fejlődés, elkerülhető a segélyfüggőség, illetve a korrupció. Ezen kívül a mai nemzetközi környezetben egy ország fejlődésének tekintetében meghatározó jelentősége van annak, hogy egy-egy ország hogyan képes részt venni a nemzetközi munkamegosztásban.⁹ Több tanulmány is született, és számos empirikus vizsgálattal bizonyították, hogy a kereskedelemnek, a kereskedelemben való részvételnek jótékony hatása van a gazdasági növekedésére (a

⁷ A 2008-13 közötti időszakra vonatkozóan az EDF nagysága 22 682 millió euró, ennek 0,55%-át Magyarország adja; a legnagyobb hozzájárulás (20,5%) Németországtól, a legkisebb (0,03%) Máltától származik. European Commission: Internal Agreement between the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the financing of Community aid under the multiannual financial framework for the period 2008 to 2013 in accordance with the ACP-EC Partnership Agreement and on the allocation of financial assistance for the Overseas Countries and Territories to which Part Four of the EC Treaty applies. *Official Journal*, L 247/32 (2006), 32-46. o.

⁸ EC: *Making trade work for development*. European Commission, Brussels, 2006, 3. o.

⁹ Bjornskov, Christian - Krivosos, Ekaterina: From Lomé to Cotonou. The new EU-ACP Agreement. *Working Papers*, Danish Institute of Agricultural and Fisheries Economics, 2001, No. 14. 3. o.

kereskedelem a „növekedés motorja”).¹⁰ Egy leegyszerűsített példával ez az állítás megfelelően szemléltethető: a kedvezményes (és biztosnak tűnő) piacra jutás következtében megélenkül az export, az exportból származó bevételek nőnek, pótlólagos jövedelem áramlik az adott országba, térségbe, amelyet modernizációra, technológiai fejlesztésre, termelésbővítésre lehet fordítani. Az ilyen irányú fejlesztés következtében hatékonyabbá válik a termelés, javulhat a foglalkoztatás is, mely végső soron gazdasági növekedéshez vezet.¹¹

Annak ellenére, hogy viszonylag széles skálán mozognak az EU fejlesztési eszközei, hangsúlyozni kell, hogy nem minden ország részesül ugyanazokban a kedvezményekben. Ez nem feltétlenül gond, hiszen így a fejlesztéseket koncentrálni lehet, ami ennek következtében hatékonyabbá válhat. Az európai fejlesztési politika kedvezményezettjeit (a fogadó országokat) – aszerint, hogy milyen mértékű preferenciákban részesülnek – három, földrajzilag viszonylag jól lehatárolható csoportra lehet bontani. Az első csoportba tartoznak a latin-amerikai és ázsiai országok, a másodikba a társult tengerentúli országok és területek (a Római Szerződésben megfogalmazottak szerint), a harmadikba pedig az afrikai, karibi és csendes-óceáni (African, Caribbean, Pacific, ACP-) országok. Habár a tengerentúli országokkal és területekkel már a Római Szerződés óta „hivatalosan” is foglalkoznak, mégis az ACP-országokkal alakult ki a legmélyebb kapcsolat, ami elsősorban talán annak köszönhető, hogy Afrika maradt az egyedüli kontinens, ahol az EU még politikai-gazdasági befolyást szerezhet magának,¹² s velük – a másik két csoportra nem jellemzően – multilaterális, azaz több országra kiterjedő egyezményeket kötött a Közösség. Így az EU részéről érkező, legtöbb és legnagyobb kedvezményt egyértelműen ezek az országok élvezhetik, ezért jelen tanulmány az ACP-országokkal kialakított fejlesztési együttműködést vizsgálja részletesen, és a hangsúly – a korábban részletezett indokok miatt – a kereskedelempolitikai eszközök bemutatásán, valamint azok értékelésén lesz.

¹⁰ Lásd például Freund, Caroline - Bolaky, Bineswaree: Trade, regulations, and income. *Journal of Development Economics*, Vol. 87. No. 2. (2008), 309-321. o., vagy Ekholm, Karolina – Södersten, Bo: Growth and Trade vs. Trade and Growth. *Small Business Economics*, Vol. 19. No. 2. (2002), 147-162. o.

¹¹ Ez teljesen összhangban van a regionális fejlődéssel foglalkozó exportbázis-elmélettel, csak a régió helyett ebben az esetben a – hétköznapi értelemben vett – ország kategóriát kell értenünk. Az elméletről ld. részletesen Lengyel Imre - Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, 2004, 269-273. o.

¹² Latin-Amerikában az USA, az ázsiai (keleti) területeken pedig Oroszország tekinthető a meghatározó államnak. Balázs Péter: *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok fejlődése*. KJK-KERSZÖV, 2002. 189. o.

Az ACP-országokkal kialakított együttműködés: a Loméi Egyezmények

Ahhoz, hogy empirikus úton vizsgálni lehessen a Loméi Egyezmények, mint azon szerződések gazdasági hatásait, amelyek az ACP-országok és az EU közötti kapcsolat keretét adják, szükséges az egyezmények céljainak és tartalmának ismerete.

Az első Loméi Egyezményt 1975-ben írta alá öt éves időtartamra 46 ACP-ország és kilenc EGK-tagország. A konvenciót háromszor vizsgálták felül, így 1975 és 2000 között négy (Loméi) egyezmény követte egymást. Mivel az egymást követő egyezmények között számtalan hasonlóság található, részletesebben az első ismertetem, a többi három konvenció esetében pedig mindig csak az előzőekhez hozzátett részeket, különbséget emelem ki.

Az 1975-1980 közötti időszakra vonatkozó első Loméi Egyezmény (Lomé I) hét cím alatt tartalmazza a kedvezményezettnek számító országok megsegítését célzó cselekvési javaslatokat – a továbbiakban csak az empirikus vizsgálat szempontjából releváns részeket hangsúlyozom. A Lomé I legfontosabb rendelkezései a következők voltak:¹³

1. *Kereskedelmi együttműködés.* Az ACP-országokból származó termékek vámmentesen léphettek be az Európai Közösség piacaira, valamint velük szemben az EK mennyiségi korlátozást sem alkalmazhatott. Azonban az ACP-országok termékeinek piacra lépését nehezítette az, hogy a származási ország elvét figyelembe kellett venni: csak azok az áruk élvezhették a fenti kedvezményeket, melyek az export előtti utolsó fázisban értékük legalább 50%-át az érintett ACP-országban kapták. Továbbá a Közös Agrárpolitika által érintett termékek kikerültek ezen kedvezmények alól¹⁴.
2. *Exportbevételek.* Felállították a Stabex¹⁵ stabilizációs rendszert, melynek célja az egy vagy néhány mezőgazdasági termék exportjától függő országok – a világszerte árák változása következtében – csökkenő exportbevételeinek kezelése volt (pénzügyi támogatással), azért, hogy ne az infrastruktúra, oktatás, egészségügy fejlesztésére fordítandó költségvetési forrásokból kelljen pénzt kivonni a kieső jövedelem kompenzálására.¹⁶ Következésképp a Stabex konkrét pénzügyi támogatás volt.

¹³ EC: ACP-EEC Convention of Lomé. *Official Journal*, L 25 (1976), 2-116. o.

¹⁴ Bjornskov-Krivosos: i. m. 9. o.

¹⁵ System for the Stabilization of Export Earnings, finanszírozása az Európai Fejlesztési Alapból történik.

¹⁶ Spaventa, Alessandro: The Lomé Convention. Objectives, Instrument, Results. *Federico Caffè Centre Research Reports*, No. 2. (1999), 9. o.

3. *Ipari együttműködés.* Fő célként az ACP-országokban az ipari és technikai fejlődést jelölték meg. Azt várták, hogy az ezen cím alatt szereplő előírások megvalósulása esetén új vállalkozói partnerségek alakulhatnak ki. Az ipari együttműködés elősegítheti a technológiai transzfert és az ACP-országok ipari termékeinek exportnövekedését is, továbbá kedvezően hathat a magántőke ACP-országokba való áramlására is.
4. *Pénzügyi és technikai együttműködés.* Az együttműködés céljaként többek között az ACP-országok mint fogadó államok gazdasági és társadalmi (jóléti) fejlődését, modernizációját, az ACP-országok közötti regionális gazdasági együttműködést, valamint ezen államok gazdasági szerkezetének diverzifikációját határozták meg. Az Egyezmény részletezi, hogy a pénzügyi támogatás nagyobb részét az Európai Fejlesztési Alap (EDF) biztosította vissza nem térítendő támogatás, kedvezményes hitelek és kockázati tőke formájában. A pénzügyi támogatások kisebb részét az Európai Beruházási Bankból (EIB) kapták meg.
5. *Letelepedésre, szolgáltatásokra, pénz- és tőke mozgásra vonatkozó előírások.* Ezek alapján minden részt vevő államnak joga az Egyezmény által érintett országok bármelyikében letelepedni, azaz az EK- és ACP-országok egyike sem alkalmazhat semmiféle jogi eszközt, hogy megakadályozza vagy korlátozza a tőke áramlását a határokon keresztül.

A második Loméi Egyezményt (Lomé II) 1979-ben írták alá, s következő öt évre, az 1980-85 közötti időszakra vonatkozott. Ezzel az egyezménnyel hozták létre az ún. Sysmin¹⁷ gazdaságstabilizációs rendszert is (49-56. cikkek), amely révén a bányászatban súlyos termelési gondokkal küszködő ACP-országokat támogatta.¹⁸ Tulajdonképpen ez a rendszer ugyanaz, mint a Stabex a mezőgazdasági termékekre vonatkozóan, csak a Sysmin esetében ásványi anyagokról van szó. Emellett a Lomé II az ACP-országokba irányuló közvetlen befektetésekre vonatkozó rendelkezéseket már részletesebben tartalmazta, mint az elődje – így a kereskedelmi kedvezményeken túl már a befektetések ösztönzésében, így az ipari fejlődésben, fejlesztésben is látták a fejlődés lehetőségét¹⁹.

¹⁷ System for Safeguarding and Developing Mineral Production

¹⁸ Babarinde, Olufemi - Faber, Gerrit: From Lomé to Cotonou: Business as Usual? *European Foreign Affairs Review*, Vol. 9. No. 1. (2004), 27-47. o.; Bjornskov-Krivosos: i. m. 11. o.; EC: Second ACP-EEC Convention signed at Lomé on 31 October 1979 (Lomé 2). *Official Journal*, L 347 (1980), 1-181. o.

¹⁹ Babarinde, Olufemi: *The Lomé Conventions and Development. An Empirical Assessment.* Aveburg Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 1994, 24-26. o.

A harmadik Loméi Egyezményben (1985-1990) a Stabex és Sysmin rendszert megszigorították.²⁰ Továbbá – az akkori fejlesztésért felelős európai biztosnak, Edgar Pisaninak köszönhetően – a felek felismerték, hogy kizárólag az állami befektetések nem képesek az (ipari) fejlődést elősegíteni, szükséges a magántőke bevonása is, viszont a kiszámíthatatlan politikai kockázat miatt a magánbefektetők nem hajlandóak befektetéseket megvalósítani.²¹ A politikai kockázat csökkentése és a magántőke beáramlásának ösztönzése érdekében egy közös EK-ACP biztosítási és garanciarendszert állítottak fel.²² Ezek mellett a Lomé III-ban az élelmiszerbiztonság, a vidékfejlesztés és az emberi jogok területe is előtérbe került.²³

A negyedik Loméi Egyezmény (Lomé IV) talán legszembetűnőbb változása, hogy az előző egyezményektől eltérően a korábban megszokott öt év helyett tíz évre kötötték (1990-2000-es időszakra), viszont azt az első öt év letelte után felülvizsgálták. Ennek alapján a Lomé IV a rendelkezésre álló (EDF-, EIB-) forrásokat is csak az első öt évre tartalmazta, s a lehetséges keretösszegek nagyságát az öt év letelte után, 1995-ben újra meghatározták.²⁴

A Lomé IV-ben tovább részletezték a magántőke szükségességét a fejlődés előmozdítása érdekében, így ebben az egyezményben már részletes szabályozás vonatkozik a külföldi befektetésekre: az ösztönzésére, a védelmére, a támogatására (tanácsadás, technikai segítségnyújtás, vállalkozásfejlesztés, kis- és középvállalkozások stb.) és a finanszírozására (pl. kockázati tőke formájában).²⁵ A külső környezet, a világgazdaságban végbemenő változások hatása is érezhető a Lomé IV-ben, hiszen a fenntartható fejlődés²⁶ koncepciójának kialakulása és széles körben való elterjedése erre az időszakra tehető. A Lomé IV-ben (talán) ennek hatására már a környezeti elemek is egyértelműen megtalálhatóak. Egyrészt a gazdasági növekedés esetén figyelembe kell venni a környezetet is, azaz a növekedés ne minden áron (ne

²⁰ EC: Third ACP-EEC Convention signed at Lomé on 8 December 1984. *Official Journal*, L 086 (1986), 1-208. o.

²¹ Babarinde: i. m. 27. o.

²² U.o. Az intézkedés következtében az eddig a közszektor által generált fejlesztés a magánszektor irányába terelődött. Nunn, Alex - Price, Sophia: *Managing Development: EU and African Relations through the Evolution of the Lomé and Cotonou Agreements. Historical Materialism*, Vol. 12. No. 4. (2004), 203-230. o.

²³ Bjornskov-Krivosos: i. m. 11. o.

²⁴ Babarinde: i. m. 31. o.; Dezséri Kálmán: *Az EU fejlesztéspolitikája a fejlődő országok megsegítésére*. MTA – Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 2003; EC: Fourth ACP-EEC Convention signed at Lomé on 15 December 1989. *Official Journal*, L 229 (1991), 3-280. o.

²⁵ Bilal, Sanoussi - te Velde, Dirk W.: *Foreign Direct Investment and Home Country Measures in the Lomé Conventions and Cotonou Agreement*. UNCTAD, New York, 2003, 12-14. o.

²⁶ A fenntartható fejlődés az 1987-es Brundtland-jelentés (*Our Common Future*) után vált a globális politika céljává. A jelentés az alábbiakban határozta meg ezt a fogalmat: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, mely úgy elégíti a jelen szükségleteit, hogy nem csorbítja a jövő generációk képességét arra, hogy ők is kielégítsék saját szükségleteiket”. United Nations: *Our Common Future*. Report of the World Commission on Environment and Development, New York, 1987, 54. o.

a környezet terhére) valósuljon meg. Másrészt a Lomé IV-ben a mérgező és radioaktív anyagok és hulladékok szállítását az Európai Közösségből az ACP-országokba megtiltották.²⁷

A Loméi Egyezmények jelentősége

A Loméi Egyezmények céljainak, beavatkozási területeinek megismerése után választ kell adni arra a kérdésre, hogy ezek az egyezmények tulajdonképpen mit is jelentettek az aláíró országoknak, miért tűnt jelentősnek és hasznosnak az, ha egy ország aláírta valamelyik egyezményt. Ha csak a Loméi Egyezményeket általánosságban, azok szerkezetét, valamint magát az egyezményekben részt vevő országokat, cikkelyeket, a rendelkezésre álló forrásokat vizsgáljuk, a négy Loméi Egyezmény sikeresnek és kedveltnek tekinthető (2. táblázat). Az egyezményekben részt vevő ACP-országok száma folyamatosan nőtt, a negyedik Loméi Egyezményt már 22-vel több ország írta alá, mint a 15 évvel korábbi Lomé I-et. Az Egyezményekből kilépés nem történt.

Figyelmet érdemel az is, hogy az egyezmények által lehatárolt területek is egyre szabályozottabbak lettek, hiszen a cikkelyek száma a 25 év során megnégyszereződött. Ugyanígy a források – mind a közösségi hozzájárulás, mind az Európai Fejlesztési Alapból rendelkezésre álló pénz – nagysága is folyamatosan nőtt. A Lomé IV-ben az elérhető források összege a hétszeresére nőtt a Lomé I-hez képest (megjegyzendő, hogy az összegek az inflációt is tartalmazzák). Ha az egy országra jutó átlagos kereteket nézzük, akkor a helyzet már egy kicsit másképp fest: míg a Lomé I esetén öt évre egy országra átlagosan 75,26 millió ECU jutott, a Lomé IV esetében 10 évre 391,54 millió ECU – mindössze ötször több pénz jut egy országra kétszer hosszabb időszakra az első egyezmény után 15 évvel (2. táblázat).

2. táblázat: A négy Loméi Egyezmény jellemzői

Egyezmény	EK országok száma	ACP-országok száma	Cikkelyek száma	Közösségi hozzájárulás	Ebből EDF
Lomé I (1975-1980)	9	46	94	3462 (75,26) millió ECU	3072millió ECU
Lomé II (1980-1985)	9	58	191	5409 (93,26) millió ECU	4724 millió ECU
Lomé III (1985-1990)	10	65	294	8500 (130,77) millió ECU	7400 millió ECU

²⁷ EC: ACP-EEC Convention signed at Lomé on 15 December 1989. *Official Journal*, L 229 (1991), 3-280. o. Megjegyzendő, hogy a negyedik Loméi Egyezmény 2000-ig volt érvényes, s ezeket az egyezményeket a Cotonou-i Partnerségi Megállapodás váltotta fel, s ez új alapokra helyezte az EU-ACP kapcsolatokat.

Lomé IV (1990-2000)	12	68	369	26625 (391,54) millió ECU	23767 millió ECU
------------------------	----	----	-----	------------------------------	------------------

Megjegyzés: A zárójelben lévő összegek az egy országra jutó átlagos összeget mutatják.

Forrás: Bilal, Sanoussi - te Velde, Dirk W.: *Foreign Direct Investment and Home Country Measures in the Lomé Conventions and Cotonou Agreement*. UNCTAD, New York, 2003, 19. o. adatai alapján a szerző saját szerkesztése

Ami az Egyezmények tartalmát illeti, egyértelmű, hogy az EU-ACP megállapodások középpontjában a kereskedelem áll. A nemzetközi kereskedelemből adódó, a fejlődő országok számára kevésbé előnyös helyzetén próbálnak segíteni úgy, hogy az Európai Közösség az egyezményt aláíróknak (a kölcsönösség elvének figyelmen kívül hagyásával) hosszú távon szabad (vámmentes) piacra lépést biztosított az EK piacaira – az EK/EU egyoldalú, öncélú változtatási lehetőségét kizáró – szerződéses formában.²⁸ A négy Loméi Egyezmény alapján egyértelmű, hogy a kereskedelem fejlesztésétől, növekedésétől azt várták az aláírók, hogy az exportnövekedés és a gazdasági diverzifikáció hozzájárul a gazdasági növekedéshez és a gazdasági fejlődéshez az érintett ACP-országokban.²⁹

A kereskedelmi kedvezmények nyújtása a kedvező gazdasági következmények mellett továbbá azért is jelentős, mert a vámmentesség az ACP-országok exporttermékeinek több mint 90%-át érintette.³⁰ Ezen kívül már az első Loméi Egyezményt aláíró 46 ACP-ország több mint fele – összesen 29 ország – a kereskedelmi akadályok lebontását célul kitűző GATT³¹-nak is részese. Annak ellenére, hogy a szabad kereskedelemnek számos előnye van, az 1950-es évek óta (a kisebb-nagyobb mértékben) folyamatosan csökkenő vámok a fejlődő (ACP-) országokat hátrányosan érintették olyan szempontból, hogy a kedvezőbb feltételek ebben az időszakban elsősorban az ipari termékeket érintették,³² és – mint tudjuk – a fejlődő országok főként nem ipari termékek kereskedelmére szakosodtak.³³ Minde mellett több – a fejlődő országok által is exportált – termék (pl. cipők, kézműves áruk, porcelánok, mezőgazdasági termékek) esetében jelentős, nem vámjellegű korlátozást alkalmaztak.³⁴ Mindebből következően ezek az országok

²⁸ Babarinde-Faber: i. m. 33-35. o.; EC: *Green Paper on relations between the European Union and the ACP countries on the eve of the 21st century. Challenges and options for a new partnership*. European Commission, Brussels, 1996; Whiteman, Kaye: *Africa, the ACP and Europe: the lessons of 25 years. Development Policy Review*, Vol. 16. No. 1. (1998), 29-37. o.

²⁹ Babarinde-Faber: i. m. 33. o.

³⁰ U. o.

³¹ General Agreement on Tariffs and Trade – Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény, 1947-ben írták alá. A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) elődje.

³² Somai Miklós: A GATT-ból a WTO-ba: az Uruguayi forduló előzményei és eredményei. *Külgazdaság*, No. 10 (1997), 4-20. o.; Stiglitz, Joseph E.: *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó, 2003, 76. o.

³³ A mezőgazdasági termékek a tárgyalási témák közé csak az Uruguayi forduló idején (1986-93) kerültek (Somai: i. m. 15-16. o.), viszont a szabad kereskedelem még ma sem valósult ezen termékek esetében, és a fejlett országok (elsősorban az USA és az EU) még mindig nagy mértékben támogatják mezőgazdaságukat (Stiglitz: i. m. 76. o.), ezáltal torzítják a versenyt.

³⁴ Somai: i. m. 7. o.

hátrányba kerültek az általuk exportálni képes (mezőgazdasági és félkész-) termékeket érintő protekcionizmus miatt, s számukra kedvezőnek tűnt a szabad (vám és kvóta nélküli) piacra lépés lehetősége az Európai Unió piacaira.

Annak ellenére, hogy a szakirodalom többsége elsősorban a kereskedelmet taglalja a Loméi Egyezmények vonatkozásában, ezeket az egyezményeket véleményem szerint nem tekinthetjük kizárólag kereskedelmi preferenciákat biztosító szerződésnek, hiszen az EU elsősorban nem az egy termékre szakosodást (monokulturális gazdaság) támogatja, hanem a beruházásokat, beruházókat vonzó ipari fejlesztés, együttműködés is az egyezmények területei között szerepel. Az iparosodás elősegítésének következtében elvileg az ACP-országok elmaradott áruszerkezete fejlődhetne, és több, versenyképesebbnek számító áruval tudnának a nemzetközi piacra lépni. Az iparfejlesztés során kialakult diverzifikált áruszerkezet miatt az időjárás kiszámíthatatlansága, a gazdasági válságok és a mezőgazdasági termékek világpiaci árának csökkenése, jelentős ingadozása ezeket az országokat nem érintené olyan mélyen.

A Loméi Egyezmények további pozitív elemének tekinthető a Stabex és Sysmin mint gazdaságstabilizációs rendszerek felállítása – ezeket a fejlett országok megfelelő reakciójának lehet tekinteni a fejlődő országok (monokulturalitásukból adódó) kedvezőtlen kereskedelmi helyzetére vonatkozóan.³⁵ Hiszen az Európai Unió felismerte, hogy a kedvezményezett országok kiszolgáltatottak a világpiaci árak változásának, mely végső soron exportbevételeik csökkenését eredményezhetik, s ez a gazdasági fejlődésük útjába áll.

Mindebből következően úgy tűnik, hogy a Loméi Egyezmények jó „oldalról” próbálnak beavatkozni az ACP-országok fejlődésének előmozdítása érdekében, és az aláíró országok is kedvezőnek ítélték meg az aláírással járó kedvezményeket, hiszen az egyezményekből kilépés nem történt. Annak érdekében, hogy megállapítsam: valóban volt-e érdemi hatása annak, hogy egy adott ország az egyezmény kedvezményezettjei közé tartozott, hogy volt-e jelentősége a kereskedelmi kedvezményeknek, kísérletet teszek a Loméi Egyezmények következtében fellépő fejlődés empirikus úton történő kimutatására, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az egyezmények 25 évet ölelnek fel, így elvileg érdemi gazdasági növekedést, fejlődést kellene tapasztalni az ACP-országokban.

³⁵ Babarinde: i. m. 22. o.

A Loméi Egyezmények hatásainak empirikus vizsgálata

A Loméi Egyezmények hatásainak empirikus vizsgálata előtt számos dolgot kellett átgondolni, hogy az elemzés lehetséges torzító tényezőit kiküszöböljem. Mivel az afrikai-karibi-csendes-óceáni országok csoportjába gazdasági fejlettségük és más nagyhatalmaktól való függőségük szempontjából heterogén államok tartoznak, így a Loméi Egyezmények hatásainak vizsgálatát azokra az országokra nézve végeztem el, melyek gazdasági fejlődési lehetőségeit nem (vagy csak kisebb mértékben) befolyásolják más gazdasági-politikai hatalmak (pl. USA, Oroszország), és gazdaságuk nagyobb mértékben függ az Európai Unió által nyújtott kedvezményektől, segélyektől.

Ahhoz, hogy az EU-tól leginkább függő országok csoportját meghatározzam, egyrészt figyelembe vettem azt, hogy Afrika maradt az egyedüli kontinens, ahol az EU még politikai-gazdasági befolyást szerezhet magának, ugyanis ennek ismeretében feltételezhető, hogy az Európai Uniónak érdekében áll ennek a térségnek a fejlesztése. Másrészt a kereskedelmi kapcsolatokból is lehet következtetni az adott országtól, gazdaságtól való függőségre. A kereskedelmi adatokat tekintve az afrikai, karibi, csendes-óceáni „hármastól” Fekete-Afrikának a legjelentősebb kereskedelmi partnere az Európai Unió.³⁶ Mindezek alapján feltételezhető, hogy Fekete-Afrika országai vannak leginkább ráutalva az EU részéről érkező segélyekre, az általa nyújtott kedvezményekre. Ezt figyelembe véve az empirikus vizsgálathoz kidolgozott modell mintájául a Loméi Egyezményeket aláíró fekete-afrikai országok (mint az ACP-blokkon belüli viszonylag homogén csoport) szolgáltak.³⁷

További gondot jelentett, hogy a négy egyezmény kedvezményezettje eltérő számú fekete-afrikai ország volt,³⁸ ezáltal a vizsgálni kívánt 1970-2005 közötti időszakra magára Fekete-Afrikára mint országcsoportra egyetlen idősort nem lehet meghatározni. Ennek a problémának a kiküszöbölése érdekében a négy egyezményt és annak hatásait egyezményenként külön-külön vizsgáltam: minden egyes egyezmény esetén megnéztem, mely országok írták azt alá, s ezekre az országokra mint országcsoportra (matematikai-statisztikai

³⁶ Az afrikai ACP-országok összexportjának több, mint 45%-a az EU-ba irányul. A karibi és a csendes-óceáni országok összexportjának kb. 20%-a irányul az EU-ba (az előbbieket legjelentősebb kereskedelmi partnere az USA, az utóbbiak esetében kiemelt partner nincs). Bjornskov-Krivosos: i. m. 6. o.

³⁷ A minél pontosabb eredmény elérése érdekében a mintából kiszűrtem azokat az országokat, melyek esetében hiányosak voltak a kereskedelmi adatok, így a 48 fekete-afrikai országból 35 állam került a mintába (ld. 1. melléklet), ami statisztikailag elfogadható arány (közel 73%). A fekete-afrikai államok lehatárolása Todaro, Michael P. – Smith, Stephen C.: *Economic Development*. Pearson Education Limited, 2006, 39-40. o. alapján történt.

³⁸ Ez alól kivétel a Lomé IV, hiszen ugyanannyi ország írta alá, mint a Lomé III-t, azonban ettől eltekintek, hiszen a másik három egyezmény változó országszáma alapvetően meghatározza a vizsgálat módszertanát.

módszerek segítségével) határoztam meg egy összevont adatot, s azt tekintettem az adott egyezmény afrikai országai teljesítményének.

Figyelmet kellett fordítanom arra is, hogy az Európai Unió taglétszáma is folyamatosan nőtt, így el kellett döntenem, milyen bázist válasszak a vizsgálathoz. Részben az időbeli összehasonlíthatóság érdekében, részben pedig az adatbázisban fellelhető (közvetlen) adatok miatt úgy határoztam, a releváns mutatók esetén az EU-25-öt veszem bázisnak – függetlenül attól, hogy az adott évben az Európai Uniónak hány tagja volt.

A vizsgált mutatók

A vizsgálandó indikátorok meghatározásához a négy Loméi Egyezményben szereplő főbb területeket, célokat (kereskedelmi együttműködés, ipari együttműködés, külföldi működőtőke), valamint a releváns szakirodalomban vizsgált mutatókat gondoltam át. A szakirodalomban fellelhető kereskedelmi elemzéseken igyekeztem túllépni, így a vizsgálathoz öt, az egyezményekben szereplő célok és területek alapján közvetlenül meghatározható, kizárólag gazdasági jellegű mutatót emeltem ki:³⁹

- (1) *A GDP éves növekedése a fekete-afrikai országokban.* Az egyezményekben szereplő kereskedelmi kedvezmények mögöttes célja az volt, hogy a megélnkült export gazdasági növekedést generál majd az érintett országokban. Továbbá a Loméi Egyezmények a közösségi fejlesztési politika kereskedelempolitikai eszközei közé tartoznak, így azoknak a fejlesztési politika céljainak megvalósulását (gazdasági-társadalmi fejlődés előmozdítása) kell szolgálniuk, s a gazdasági növekedés mérésének általános mutatója a GDP növekedése.
- (2) *Az ipar részesedése a GDP-ből a fekete-afrikai országokban.* A Loméi Egyezményekben az ipari együttműködés is fontos szerepet kap, s célként szerepelt a részt vevő országok iparitermék-exportjának növekedése. Mindennek hatásaként kimutatható lenne, hogy az ipar egyre nagyobb mértékben járul hozzá a vizsgálat mintáját jelentő fekete-afrikai országok GDP-jéhez.
- (3) *A fekete-afrikai országok részesedése az EU összimportjából.* Az Egyezményekben a kereskedelmi együttműködés kiemelt szerepet kap – az, hogy kedvező feltételekkel (vámmentesség) tudnak az egyezményt aláíró országok az európai piacokra lépni

³⁹ Társadalmi szemléletű mutatót (pl. szegénységi küszöb alatt élők arányának változása, a HDI-mutató) is figyelembe lehetett volna venni, viszont a zárt logikai rendszer érdekében kizárólag a gazdasági fogalmakat és a

(azaz az Európai Unió országaiba exportálni), magával vonzaná azt, hogy ezen országok részesedése nőtt az EU összimportjából (kizárólag az EU harmadik országokkal folytatott kereskedelmét tekintve).

- (4) *A fekete-afrikai országok részesedése az EU összexportjából.* A mutató megmutatja, a kedvezményezett országok arányaiban nézve mennyit importálnak az Európai Unióból, s ez a szorosabb kereskedelmi kapcsolatok kimutatására alkalmas (ebben az esetben is kizárólag az EU harmadik országokkal folytatott kereskedelmét vizsgálva).⁴⁰
- (5) *A fekete-afrikai országokba érkező közvetlen külföldi tőkebefektetés.*⁴¹ Az Egyezményekben szabad tőkeáramlást határoztak meg, ezáltal az ACP-országokba, így a fekete-afrikai államokba irányuló tőkebefektetés alakulását is érdemes megvizsgálni.

Az empirikus vizsgálat módszertana

Az empirikus vizsgálat módszertanának kidolgozása során két alapvető dologból indultam ki. Egyrészt figyelembe kellett vennem, hogy a négy egyezményt eltérő számú afrikai ország írta alá, így a kedvezmények lehetséges gazdasági hatásait célszerű egyezményenként külön-külön vizsgálni az azt aláíró országokra nézve. Másrészt pedig az egyezmények mint külső beavatkozás hatását csak az adott egyezmény előtti időszak figyelembe vételével lehet vizsgálni, ebből következően az elemezni kívánt időszakot az 1970-2005 közötti évekre határoltam le, évenkénti adatokra építve. Ezt az időszakot mind a négy egyezmény esetén két részre bontottam: az egyezmény aláírását megelőző és az azt követő időszakra (3. táblázat). Ennek alapján mind az öt mutatóra vonatkozóan két-két függvényt rajzoltam fel a Fekete-Afrikára vonatkozóan kiszámolt, évenkénti adatokra illesztve.

3. táblázat: A két vizsgált időszak egyezményenként

Egyezmény	Fekete-Afrika országai	Egyezmény előtti időszak	Egyezmény utáni időszak
Lomé I	30	1970-1975	1975-2005
Lomé II	34	1970-1980	1980-2005
Lomé III	35	1970-1985	1985-2005
Lomé IV	35	1970-1990	1990-2005

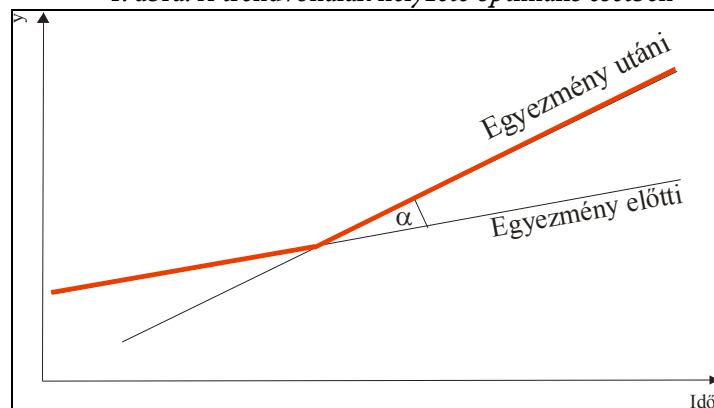
Loméi Egyezményekben meghatározott területeket vettem alapul. Továbbá több mutató kiválasztását és vizsgálatát akadályozta az, hogy számos ország esetében az 1970-es évekre vonatkozó adatok hiányosak voltak.

⁴⁰ A kereskedelmi adatok számítása során a 25 tagú EU-t vettük alapul, ugyanis az adatbázisunk csak ilyen jellegű adatot tartalmazott, s a pontosabb eredmények érdekében a származtatott adatokat igyekeztem elkerülni.

⁴¹ A külföldi tőke áramlására vonatkozóan csak folyóáras (azaz az inflációt tartalmazó) adatok voltak elérhetőek, így ezt az elemzéskor figyelembe kell venni.

Az így kapott idősorokat a trendszámítás segítségével elemeztem, hiszen annak elsődleges feladata az idősor fő komponensének, a trendnek a kimutatása.⁴² A kidolgozott módszertan segítségével azt vizsgáltam, hogy a két időszak adataira illesztett trendegyenes meredeksége hogyan változott egymáshoz képest.⁴³ Feltételezésem szerint az egyezménynek akkor beszélhetünk pozitív hatásáról, ha az egyezmény utáni időszak trendvonalára meredekebb, mint az adott egyezmény előtti (1. ábra). Ennek számszerűsítéséhez koordinátageometriai módszerekkel meghatároztam a két egyenes által közrezárt szög (hajlásszög) nagyságát. Habár matematikailag a hatás pozitívnak tekinthető, ha az α szög nullánál nagyobb értéket vesz fel, ezt közgazdasági értelemben fenntartásokkal kezeltem, hiszen ha mindkét időszak adataira illesztett trendegyenes meredeksége negatív (csökkenő tendenciájú), de az egyezmény utáni időszak trendegyenesének meredeksége meghaladja az egyezmény előttiét (következésképp az α szög pozitív), pozitív változásról mégsem lehet beszélni.

1. ábra: A trendvonalak helyzete optimális esetben

Megjegyzés: az y, azaz a függő változó, a vizsgálathoz kiválasztott mutatót jelöli

Forrás: Saját szerkesztés

Az empirikus vizsgálat eredményei

A Loméi Egyezmények hatásainak elemzéséhez kidolgozott módszert mind a négy egyezményre és mind az öt mutatóra vonatkozóan elvégeztem, s a négy egyezményre

⁴² „A trend az idősorban tartósan érvényesülő tendencia, a fejlődés legfontosabb komponense.” Köves Pál – Párniczky Gábor: *Általános statisztika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 497. o.

⁴³ „Az alapvető társadalmi, gazdasági törvényszerűségek által meghatározott fejlődési tendenciák természetesen csak addig érvényesülnek, amíg a meghatározó törvényszerűségekben lényeges változások nem következnek be. Ilyenkor a régi fejlődési tendenciák újaknak adják át a helyüket.” (Köves-Párniczky: i. m. 497. o.) A vizsgálatom esetében lényeges változásnak tekinthető a Loméi Egyezmények aláírása, így indokolt, hogy az elemezni kívánt teljes időszakot két részre bontsam, és ezek trendvonalait vessem össze.

vonatkozóan összegeztem az eredményeket, amit a 4. táblázat tartalmaz. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az empirikus vizsgálat során felállított modell csak a tendenciák bemutatására alkalmas, így általános képet nem kapunk a Loméi Egyezmények gazdasági hatásairól, viszont a tendenciák jól tükrözik az egyes fejlődési irányokat. Továbbá meg kell jegyezni, hogy az empirikus vizsgálat eredményeit elsősorban az utolsó három egyezmény alapján értékeltem, mivel az első egyezmény esetében az egyezmény előtti időszakra illesztett trendvonal mindössze hat adatpontra (1970-1975) épül.

Az empirikus vizsgálat alapján egyértelműen kijelenthető, hogy mind a négy egyezmény a GDP éves növekedésének mutatóját tekintve pozitív hatással bírt (4. táblázat). Ezen mutató esetében az egyezmény utáni időszakra felvett trendvonal meredeksége rendre meghaladta az egyezmény előtti, s ez azt jelenti, hogy az egyezmények következtében gazdasági növekedés volt várható, nem pedig csökkenés. Azonban fontos megjegyeznünk azt, hogy a GDP növekedése több tényezőtől (pl. munka, tőke, makrogazdasági politikák, intézményi tényezők) függ, így ezt nem tekinthetjük egyértelműen az egyezmények kedvező hatásának.

4. táblázat: A négy Loméi Egyezmény értékelése

Egyezmény területe, célkitűzése	Gazdasági növekedés	Kereskedelmi együttműködés		Ipari együttműködés	
		Indikátor	Részesedés az EU25 összexportjából	Részesedés az EU25 összimportjából	Ipari részesedése a GDP-ből
Lomé I	+	-	-	-	+
Lomé II	+	+*	+*	-	+
Lomé III	+	+*	+*	-	+
Lomé IV	+	+*	+*	+	+

Jelmagyarázat: +: pozitív változás; -: negatív változás; +*: az egyezmény előtti időszakhoz képest pozitív a változás, de a trendvonal negatív meredekségű maradt

Forrás: az UNCTAD: Handbook of Statistics

(<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890>, letöltve: 2008. október 2.), valamint az UNCTAD: Foreign Direct Investment database

(<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1923&lang=1>, letöltve 2008. október 2.) adatai alapján saját számítás

Az empirikus vizsgálatához felhasznált mutató alapján (ipar részesedése a GDP-ből) az ipari együttműködés terén felemás eredményeket tapasztalhatunk: az első két egyezmény esetén az egyezmény előtti időszak növekvő tendenciával rendelkezett, s az egyezmény utániak negatív meredekségűek voltak. Ezzel szemben a Lomé III esetében bár pozitív volt az egyezmény utáni időszakra illesztett trendvonal meredeksége, viszont az nem haladta meg az

egyezmény előtti időszak trendvonalának meredekségét (a két egyenes közel párhuzamos), így ezek mind negatív eredménynek tekinthetők (4. táblázat). Ezzel szemben a Lomé IV esetében az egyezmény előtti negatív tendenciájú trendfüggvény az egyezmény után pozitív meredekségű lett. Viszont itt megjegyzendő az, hogy mindegyik egyezmény esetén az 1970-es és 2005-ös adatok között csekély különbség figyelhető meg: az első és az utolsó vizsgált évben is az országcsoportra jellemzően a 21-23%-os (GDP-arányos) ipari részesedés figyelhető meg. Ebből következően az empirikus vizsgálatunk szerint az egyezményeknek nincs kimutatható hatása ezen a téren (azaz a trend szerint nem várható nagyobb mértékű változás), ebből kifolyólag valószínűleg a Loméi Egyezményekben célként megfogalmazott gazdasági diverzifikációval is problémák vannak.

A kereskedelem területén az empirikus vizsgálat alapján az egyezményeknek csupán annyi hatása volt, hogy az egyezmények előtti időszak trendvonala szerinti részesedéscsökkenés kisebb mértékűvé vált (4. táblázat). Ez az egyezmények pozitív hatásának is tekinthető⁴⁴, viszont az egyezményekben az EU részéről vállalt kötelezettségek, az ACP-országok, így Fekete-Afrika számára biztosított viszonyosság nélküli kedvezmények következtében elvárható lett volna az, hogy ezen országok részesedése ne essen vissza – ráadásul ne ilyen mértékben. A konkrét számadatokat vizsgálva mindegyik egyezmény esetén a 2005-ös az 1970-es részesedés harmadára (6,89%-ról 2,15%-ra) csökkent az EU-összexportját tekintve, az EU-összimportot nézve pedig a negyedére (6,71%-ról 1,66%-ra)⁴⁵, és az idősorok alapján tapasztalható trend szerint mindkét területen további csökkenés várható. A kereskedelem elemzésekor ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a részesedés számításakor a 25 tagú Európai Unió adatait vettem bázisnak minden vizsgált évre vonatkozóan, így a részesedéscsökkenés nem tudható be annak, hogy a folyamatos bővülés következtében nőtt volna az EU összkereskedelme (azaz a bázis), azaz a nagyobb bázisból csak kisebb részt tudott volna vállalni az adott országcsoport. Ezt figyelembe véve mind a négy egyezmény esetén tapasztalt folyamatos részesedéscsökkenés elsősorban a külső, világgazdasági változásoknak (pl. Délkelet-Ázsia rohamos fejlődése), az EU stratégiai fókuszának (elsősorban Kelet-Közép-Európa országainak rendszerváltása után bekövetkezett) változásának tudható be.

A külföldi befektetések alakulását illetően az empirikus vizsgálat során azt tapasztaltam, hogy az egyezmény előtti időszakhoz képest pozitív változás következett be – az

⁴⁴ A Persson-Wilhelmsson szerzőpáros empirikus vizsgálatával bizonyította, hogy a kereskedelmi eredmények az ACP-országok (így Fekete-Afrika) és az EU között még rosszabbak lennének, ha nem lettek volna a kereskedelmi kedvezmények. Persson, Maria – Wilhelmsson, Fredrik: Assessing the Effects of EU Trade Preferences for Developing Countries. *Working Paper*, No. 4., Lund University, Department of Economics, 2006. 22. o.

egyezmények előtti trendvonalak közel vízszintesek, az egyezmény utániak viszont rendre pozitív meredekségűek. Azonban ezt nem lehet egyértelműen az egyezmények pozitív hatásának tekinteni, ugyanis – ahogy említettem korábban is – folyó áras adatok voltak elérhetőek, így nem zárható ki, hogy a növekedés kizárólag az árváltozásnak tulajdonítható.

Összességében a kidolgozott módszertan és a kiválasztott mutatók, valamint az elvégzett empirikus vizsgálat szerint a Loméi Egyezményeknek voltak kisebb, kevésbé látványos eredményei, viszont nem érték el azt, ami elvárható lett volna. A kidolgozott módszer segítségével megismert (fejlődési) tendenciák alapján elsősorban az egyezmények középpontjában elhelyezkedő kereskedelemmel és annak alakulásával voltak problémák, hiszen azt feltételeztem, hogy az egyezményekkel biztosított kedvezmények hatására a fekete-afrikai országok részesedése nem csökken az Európai Unióba harmadik országokkal folytatott kereskedelmében – különösen, hogy a diverzifikációra, ipari fejlődésre is hangsúlyt helyeztek. A vizsgálat kimutatta, hogy bár az egyezmények által biztosított kereskedelmi preferenciák következtében a fekete-afrikai országok részesedése kisebb mértékben csökkent az EU kereskedelméből (mind az export, mind az import oldalon), mint ahogy az egyezmények nélkül csökkent volna, mégis csökkenő tendenciájú maradt: azaz a fekete-afrikai országok egyre kisebb részt tudnak vállalni az EU harmadik országokkal folytatott kereskedelméből.

Összefoglalás

Jelen tanulmány arra kereste a választ, hogy a Loméi Egyezmények mint az Európai Unió egyik („nem hagyományos”) fejlesztési eszköze milyen eredményt tudott elérni Fekete-Afrika országainak gazdasági növekedése, fejlődése terén. Ezt statisztikai adatokra és a vizsgálathoz kidolgozott, tendenciák bemutatására alkalmas módszertanra támaszkodva sikerült megválaszolni: az empirikus vizsgálat kimutatta, hogy az EU fejlesztési tevékenysége és az általa nyújtott kedvezmények a fő kedvezményezettnek számító fejlődő országokban nem voltak hatékonyak.

A tanulmány bemutatta, hogy az Európai Unió bár széles kapcsolati rendszerrel rendelkezik a fejlődő országokkal, a számukra nyújtandó (fejlesztési célú) kedvezmények alapján közöttük különbséget tesz, ami nem feltétlenül baj, hiszen így az Európai Közösség koncentrálni tudja fejlesztési tevékenységét. A leginkább előnyben részesített országok az afrikai, karibi, csendes-óceáni államok, azaz az ACP-országok. Az EU és az ACP-országok

⁴⁵ Saját számításaim az UNCTAD: Handbook of statistics adatai alapján.

között kialakult együttműködés keretét a Loméi Egyezmények adják, amelyek 1975 és 2000 között biztosítottak az azokat aláíró fejlődő országok számára elsősorban kereskedelmi kedvezményeket. Az egyezmények jelentősége számottevő, hiszen az aláíró kedvezményezett országoknak szerződéses formában, 25 éven keresztül biztosított vámmentes piacra lépést az EU országaiba, s ez a kedvezmény az ACP-országok exportjának több mint 90%-át lefedte. A kereskedelmi kapcsolatok bővítése mellett az EU hangsúlyt helyezett az ipari fejlesztésre is, valamint a tőke áramlására is – így véleményem szerint a Loméi Egyezmények nem tekinthetők kizárólag kereskedelmi preferenciákat biztosító konvencióknak.

A kereskedelem és a gazdasági növekedés közötti pozitív korreláció ismeretében feltételeztem, hogy a Loméi Egyezményekkel 25 éven keresztül folyamatosan biztosított kereskedelmi preferenciák, valamint az ipari fejlesztés és a külföldi tőke áramlása hozzájárulnak az azokat aláíró fejlődő országok gazdasági növekedéséhez, így a fejlődésükhöz is. Ebből a feltételezésből kiindulva egy saját módszertan segítségével öt gazdasági jellegű mutató mentén (GDP éves növekedése, ipar aránya a GDP-ben, Fekete-Afrika részesedése az EU összexportjából és összimportjából, külföldi befektetések alakulása) vizsgáltam a Loméi Egyezmények lehetséges gazdasági hatásait az egyezményeket aláíró fekete-afrikai országokra (mint az EU-tól leginkább függő államokra) vonatkozóan.

Az elvégzett empirikus vizsgálat során kiderült, hogy az egyezményeknek a vizsgált mutatókra vonatkozóan érdemi hatását nem lehet kimutatni az érintett országcsoportban: a kereskedelmi kedvezmények ellenére a 25 év alatt harmadára-negyedére esett vissza Fekete-Afrika részesedése az EU összkereskedelméből, az ipar még 25 év eltelte után is ugyanolyan mértékben járul hozzá a GDP-hez, mintha az egyezmények és az ipari együttműködés célkitűzés nem is lett volna. Habár a kidolgozott módszer gyengesége, hogy csak tendenciák bemutatására alkalmas, a kapott eredményt mégis erősíti az a tény, hogy Fekete-Afrika országainak nagy része még mindig – az ENSZ által meghatározott – az ötven legkevésbé fejlett államok közé tartozik, illetve az ötven legkevésbé fejlett állam nagy része Fekete-Afrikában található.

A Loméi Egyezmények alacsony hatékonysága ellenére úgy vélem, hogy a kereskedelmi preferenciák nyújtása kedvező lehet az abban részesülő országok gazdasága számára. A 2000-ben aláírt Cotonou-i Partnerségi Egyezmény a Loméi Egyezményekhez hasonló céllal és eszközökkel folytatja tovább az EU fejlesztési politikáját, az EU és az ACP-országok kapcsolatát. Azonban az új *partnerségi* egyezmények látványosabb eredményei

(<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890>, letöltve: 2008. október 2.)

lehetnek, hiszen itt már lehetőség nyílik a fogadó országok közötti differenciálásra, így az Európai Unió – gazdasági fejlettségük szempontjából – viszonylag homogén országcsoportokkal *együttműködve* tud kialakítani kapcsolatokat. Mindez elősegítheti azt, hogy a fejlesztési beavatkozások sokkal célzottabban, koncentráltabban, és így hatékonyabban valósuljanak meg. Emellett nem szabad mindent a fejlett országokra hárítani, hiszen a fejlődő (külső segítségre szoruló) országoknak is aktívan részt kellene venniük belső problémáik megoldásában, amely a kedvezmények hatékonyabb felhasználását, és így felzárkózásukat is elősegíti.

1. melléklet: A négy Loméi és a Cotonou-i Egyezményben részt vevő országok

	ACP-országok	Lomé I (1975-80)	Lomé II (1980-85)	Lomé III (1985-90)	Lomé IV (1990-2000)	Cotonou-i Egyezmény (2000-2020)
1.	Angola				x	x
2.	Antigua és Barbuda			x	x	x
3.	Bahamák	x	x	x	x	x
4.	Barbados	x	x	x	x	x
5.	Belize			x	x	x
6.	Benin	x	x	x	x	x
7.	Bissau-Guinea	x	x	x	x	x
8.	Botswana	x	x	x	x	x
9.	Burkina Faso	x	x	x	x	x
10.	Burundi	x	x	x	x	x
11.	Comore-szigetek		x	x	x	x
12.	Cook-szigetek					x
13.	Csád	x	x	x	x	x
14.	Dél-afrikai Közt.					x
15.	Dominika		x	x	x	x
16.	Dominikai Közt.				x	x
17.	Dzsibuti		x	x	x	x
18.	Egyenlítői-Guinea	x	x	x	x	x
19.	Elefántcsontpart	x	x	x	x	x
20.	Eritrea					x
21.	Etiópia	x	x	x	x	x
22.	Fidzsi-szigetek	x	x	x	x	x

23.	Gabon	x	x	x	x	x
24.	Gambia	x	x	x	x	x
25.	Ghána	x	x	x	x	x
26.	Grenada	x	x	x	x	x
27.	Guinea	x	x	x	x	x
28.	Guyana	x	x	x	x	x
29.	Haiti				x	x
30.	Jamaica	x	x	x	x	x
31.	Kamerun	x	x	x	x	x
32.	Kenya	x	x	x	x	x
33.	Kiribati		x	x	x	x
34.	Kongó	x	x	x	x	x
35.	Kongói Dem. Közt.	x	x	x	x	x
36.	Közép-afrikai Közt.	x	x	x	x	x
37.	Lesotho	x	x	x	x	x
38.	Libéria	x	x	x	x	x
39.	Madagaszkár	x	x	x	x	x
40.	Malawi	x	x	x	x	x
41.	Mali	x	x	x	x	x
42.	Marshall-szigetek					x
43.	Mauritánia	x	x	x	x	x
		Lomé I (1975-80)	Lomé II (1980-85)	Lomé III (1985-90)	Lomé IV (1990-2000)	Cotonoui Egyezmény (2000-2020)
44.	Mauritius	x	x	x	x	x
45.	Mikronézia					x
46.	Mozambik			x	x	x
47.	Namíbia					x
48.	Nauru					x
49.	Niger	x	x	x	x	x
50.	Nigéria	x	x	x	x	x
51.	Niue					x
52.	Palau					x
53.	Pápua Új-Guinea		x	x	x	x
54.	Ruanda	x	x	x	x	x
55.	Salamon-szigetek		x	x	x	x
56.	Sao Tome és Principe		x	x	x	x
57.	Seychelle-szigetek		x	x	x	x
58.	Sierra Leone	x	x	x	x	x
59.	St. Kitts és Nevis			x	x	x

60.	St. Lucia		x	x	x	x
61.	St. Vincent			x	x	x
62.	Suriname		x	x	x	x
63.	Szamoa	x	x	x	x	x
64.	Szenegál	x	x	x	x	x
65.	Szomália	x	x	x	x	x
66.	Szudán	x	x	x	x	x
67.	Szváziföld	x	x	x	x	x
68.	Tanzánia	x	x	x	x	x
69.	Timor-Leste					x
70.	Togo	x	x	x	x	x
71.	Tonga	x	x	x	x	x
72.	Trinidad és Tobago	x	x	x	x	x
73.	Tuvalu		x	x	x	x
74.	Uganda	x	x	x	x	x
75.	Vanuatu			x	x	x
76.	Zambia	x	x	x	x	x
77.	Zimbabwe			x	x	x
78.	Zöld-foki-szigetek		x	x	x	x

Megjegyzés: A kiemelt országok szerepeltek az empirikus vizsgálatom mintájában.

Páll Zoltán:

Rész és egész viszonya: törésvonalak Libanonban

Libanon gyakorlatilag megalakulása óta konfliktusok színhelye: 1975 és 1990 között polgárháború tombolt az országban, a szíriai hadsereg 2005-ös kivonulása óta az állam ismét az összeomlás szélén áll.

A tanulmány azt mutatja be, hogy a különböző felekezetek és klánok közt húzódó törésvonalak miként határozzák meg a cédrusok országának belpolitikai dinamikáját és miért teszik a térségbeli hatalmak küzdőterévé. A szerző azt igyekszik bebizonyítani, hogy amíg a libanoni társadalmat a szektarianizmus és a felekezetiesség határozza meg, a feszültségek folyamatosan újratermelődnek és megakadályozzák a hosszú távú stabilitás létrejöttét.

Rafiq al-Hariri volt miniszterelnök 2005. februári meggyilkolása óta szinte megoldhatatlannak tűnő politikai krízis uralkodik Libanonban. A nyugatbarát kormány, és a Szíria, illetve Irán által támogatott ellenzék közel három éve húzódó szembenállása gyakorlatilag kormányozhatatlanná tette az országot. A helyi és a nemzetközi sajtó több elemzője nem tartja kizártnak, hogy az ország ismét polgárháborúba sodródik.

Felmerül a kérdés, hogy Libanon politikai helyzete miért bizonytalanabb a többi közel-keleti államénál, miért süllyed időről időre súlyos konfliktusokba? Véleményem szerint az ország sajátos társadalmi felépítésében, és az ezen alapuló politikai rendszer sajátosságaiban találhatjuk meg a felvetett kérdésre a választ.

* Páll Zoltán a Leideni Egyetem PhD hallgatója és az International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM) nevű holland kutatóintézet ösztöndíjasa. Főbb kutatási területei a szalafita mozgalom, a libanoni társadalom és politika, illetve a "társadalmi mozgalmak elméletei".

A jelenlegi nemzetközi rendszer alapegységei és főszereplői a nemzetállamok.¹ A Közel-Kelet is nemzetállamok csoportjaként integrálódott ebbe a rendszerbe. A társadalom megszervezésének ez a formája azonban, mely Európában hosszú történelmi fejlődés eredményeképpen alakult ki, elűt a régió a hagyományaitól. A *nemzetállam* szervezeti formáját az Oszmán Birodalom széthullása után a mandátumhatalmak felülről erőszakolták rá a térség önkényesen kijelölt földrajzi egységeiben lakó közösségeire. Ez a forma azonban a mai napig nem voltak képesek megszilárdulni.

A weberi felfogás szerint az állam “az emberi közösség, amely egy meghatározott területen belül sikerrel veszi igénybe a legitim fizikai erőszak monopóliumát”.² Legitimitását abból nyeri, hogy keretei egy olyan politikai közösséget fognak össze, melyek tagjai összetartozónak érzik magukat egy nemzeti ideológia, felfogás égisze alatt. Bassam Tibi szerint a nemzetállam “egyik feltétele a belső szuverenitás. Ennek alapvető komponense pedig az *állampolgárság* eszméje, mely feltételezi a törzsi, vagy általában véve a patrimonális kötődések nemzeti identitássá és az ehhez köthető lojalitássá való transzformálódását. A nemzetállam meglétének másik feltétele a külső szuverenitás, vagyis amikor különböző államok kölcsönösen elismerik egymás határait. Ez a koncepció azonban sohasem létezett a Közel-Keleten. A csoportidentitás fő meghatározói mindig is a tradicionális kötődési formák voltak.”³ Vagyis a régió lakosai számára a lojalitás fő forrása a család, a klán, a törzs, vagy a felekezet, melyek gyakran átnyúlnak az önkényesen meghúzott határokon.

Ennek ellére a legtöbb arab országban létezik hatalom, amely képes garantálni a viszonylagos stabilitást. Ez általában vagy annak köszönhető, hogy a lakosság felekezeti viszonylag egységes és a domináns vallási közösség egy csoportja (amely lehet egy törzs, klán, vagy katonatisztek szűkebb klikkje) tartja kézben a hatalmat. A legtöbb arab országban általában ez a helyzet. Máshol azonban egy marginális kisebbség uralkodik a többség fölött

¹ A nemzetállam jogi értelemben a Hugo Grotius (1583-1645) holland jogtudós által megfogalmazott területi szuverenitáson alapszik. Határai sérthetetlenek, azokon belül más legitim uralmat nem gyakorolhat. Khan, Ali Ali: The Extinction of Nation-States. *American University International Law Review*, Vol. 7. (1992), 202-203. o. Szociológiai értelemben azonban léteznie kell egy bizonyos fokú társadalmi kohézióknak, aminek köszönhetően az állam intézményei egy azokat ideiglenesen eltörlő megrázkódtatás után is képesek helyreállni. Ez a kohézió létrejöhet etnikai alapon (Németország), vagy a közös elvekbe, intézményekbe vetett hit alapján (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Ausztrália). Netti, J. P.: The State as a Conceptual Variable. *World Politics*, Vol. 20. No. 4 (1968). 559-592. o.

² Max Weber: *A tudomány és politika mint hivatás*. Kossuth, 1995. 55. o.

³ Tibi, Bassam: The Simultaneity of the Unsimultaneous in: Khoury, Philip S. – Kostiner, Joseph (szerk.): *Old Tribes and Imposed Nation-States in the Modern Middle East in Tribes and State Formation in the Middle East*. Berkeley, University of California Press, 1990. 132. o.

azzal, hogy birtokolja a kormányzat és a hadsereg kulcspozícióit. Talán ez utóbbira a legjobb példa Szíria, ahol a populáció 10%-át kitevő alaviták állnak az ország élén.⁴

Libanon azonban ebben a tekintetben kivételnek számít. Egyetlen vallási közösség sem rendelkezik akkora többséggel, hogy az ország karakterét egyedül meghatározhassa, másrészt egyik felekezet sem elég kicsi, hogy egy Szíriához hasonló önkényuralmat valósítson meg a többiek fölött. Az sem utolsó szempont e tekintetben, hogy a klánok (néhány marginális kivételtől eltekintve) nem lépik át a felekezetek határait, emiatt nem emelkedik ki közülük olyan csoport, amely szövetségek megszervezése révén tartósan képes lenne megszerezni a vezető szerepet. Az erős állami intézmények hiánya és a felekezeti, illetve klánok közötti megosztottság miatt Libanon történelme folyamán többször is anarchiába süllyedt. A jelenlegi politikai helyzetet tekintetbe véve az országot ma is ez a veszély fenyegeti.

Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy a fent említett két törésvonal, amely egyfelől a felekezetek és másfelől a klánok, illetve az azokat irányító patrónusok között húzódik, miként határozza meg a libanoni politikai rendszer felépítését és működését, illetve az azt irányító elit összetételét.

A felekezetek között húzódó törésvonal

A mai Libanon területén élő népesség a történelem folyamán sohasem volt kulturálisan és vallásilag egységes. Az itt létrejövő államalakulatokat és autonómiákat a vallási csoportok közötti egyensúly és hatalommegosztás jellemezte. Ezek felborulása szinte minden esetben súlyos konfliktushoz vezetett. Nem volt ez másként az Oszmán Birodalmon belül önigazgatással rendelkező maronita-drúz emirátus, majd *mutaszarrifija*,⁵ illetve a modern Libanon állam esetében sem. Így ebben a kontextusban a felekezetet nem csupán vallási, hanem politikai közösségként kell értelmeznünk. Ussama Makdisi egyenesen elszeparált „nemzeteknek” (nation) nevezi a libanoni vallási közösségeket.⁶

⁴ Szíriában az alaviták gyakorlatilag szövetséget kötöttek a többi kisebbséggel (keresztényekkel és drúzókkal) a szunnita többséggel szemben. Irakban a Török Birodalom széthullása után az addigi oszmán tartományt irányító szunnita arab hivatalnokok és a brit mandátumhatalom által támogatott szintén szunnita Hásimita dinasztia gyakorolta a hatalmat a 65%-os síita többséggel és az ország 15-20%-os nagyrészt szintén szunnita kurd kisebbségével szemben. A 2003-ig terjedő időszakban a hatalmváltások a szunnita eliten belüli puccsok eredményei voltak, a síitákat és a kurdokat mindig kizárták a hatalomból.

⁵ A Mutaszarrifijya 1861-1915 között a Libanon-hegység maronita és drúz területeit magába foglaló, széleskörű belső autonómiával rendelkező autonóm entitás volt az Oszmán birodalmon belül. Traboulsi, Fawwaz: *A History of Modern Lebanon*. Pluto Press, 2007. 41-51. o.

⁶ Makdisi, Ussama: Restructuring the Nation State: The Modernity of Sectarianism in Lebanon. *Middle East Report*, (1996. július-szeptember). 24. o.

Libanont 1920-ban a francia mandátumhatalom hozta létre egy időben az Oszmán Birodalom romjain létrejövő többi arab állammal. A négy domináns felekezet, a maronita, a szunnita, a drúz és a síita – melyeket az új határok összezártak – eltérő történelmi fejlődésen ment keresztül, különböző kulturális hagyományokkal és politikai attitűddel rendelkezik. Gazdasági fejlettség szempontjából is jelentős szakadék húzódik közöttük. A legfontosabb azonban az, hogy Libanon identitásáról szóló elképzeléseik is jelentősen eltérnek egymástól. Gyakorlatilag a mai napig nem jött létre egységes Libanon-eszme, egy mindenki által elfogadott nemzeti mítosz. Minden nagy részközösségnek természetesen megvan a saját felfogása az ország történelméről és geopolitikai hovatartozásáról. Ezeknek az elképzeléseknek a tartalma azonban megakadályozza az egységes, és a nemzetállamhoz kötődő identitás kialakulását.

A katolikus egyházhoz tartozó maroniták Libanon egyik legnagyobb és legbefolyásosabb felekezetét alkotják. Már évszázadokkal ezelőtt szoros kapcsolatokat építettek ki a nyugati keresztény országokkal, főleg Franciaországgal. Az Oszmán Birodalom összeomlása után vezetőik függetlenedni akartak az „iszlám tengertől.“ Így a történelmi Szíriától leválasztott és politikai értelemben önálló Libanon megalapítása főként az ő nevükhöz fűződik. A maroniták identitástudatát az antik örökség és a keresztény nyugati világhoz tartozás határozza meg. Mindez annak ellenére, hogy részben nekik köszönhető a modern arab nyelv kialakítása, és a modern arab irodalom alapköveinek a lerakása. Ebből eredően a mai Libanont a 16. századtól a 19. század közepéig létező drúz *ma'anida*, majd *sihábí emirátus* folytatásának tekintik. Szerintük az ország nem a francia mandátumhatalom politikájának, hanem a libanoni szerves, az arab világtól és Szíriától világosan elkülönülő történelmi fejlődésnek az eredményeként jött létre.

Libanon másik nagy gazdasági és demográfiai súllyal rendelkező felekezetének a képviselői, a szunnita muszlimok mindezt másként gondolják. Akaratuk ellenére kerültek a kis levantei köztársaság szűk határai közé. Az ország megalapítását megelőzően világbirodalmaknak voltak az alkotói. Századokon keresztül Mohamed próféta utódját, a kalifát ismerték el uruknak, akinek címét 1924-ig a török szultán viselte. 1920 után azonban a szunniták kisebbségbe kerültek, mert az általuk többségben lakott területeket, a tengerparti városokat és környéküket (Bejrút, Szidón, Tripoli) Szíriától leválasztották és a keresztény többségű hegyvidékhez csatolták, hogy az új állam gazdaságilag életképes legyen. Míg korábban az egész politikai rendszert alapját képezték, most az új államban csupán másodhegedűsök lettek a maronitákkal (és általában a keresztényekkel) szemben. A valódi nehézség abban állt, hogy a szunniták az Oszmán Birodalom keretei között a maronitákat

*dzimm*eknek, vagyis a védett kisebbséghez tartozóknak tekintették, akiknek vallásjogi értelemben csak eleve korlátozott jogaik lehettek, és az iszlám államban külön adó befizetése fejében élhettek. A szunniták így Libanon megalapítását negatívan élték meg. Számukra a terület semmi mást nem jelentett, mint Szíria és az arab világ részét, melyet a francia mandátumhatalom önkényesen elszakított. Ezért soha nem is fogadták el azt a gondolatot, hogy Libanon állam létrejötte hosszú történelmi fejlődés eredménye lenne.

A cédrusok országának mára már legnagyobb, igen jelentős politikai súlyal bíró vallási közösségét a síiták alkotják. Vezetőik többnyire elfogadták, sőt üdvözölték Libanon területének leválasztását Szíriától. Ennek az az oka, hogy a hosszú szunnita uralom idején századokig eretnekeknek tekintették őket; még azok a jogok sem jártak nekik, melyeket a nem muszlimok megkaptak. Noha számos előnnyel járt számukra, hogy az új köztársaság részeivé váltak, mégis, többnyire nem osztják azt a maronita nézetet, hogy Libanon külön történelmi utat járt volna be. Kamal Salibi szerint ennek oka részben abban keresendő, hogy ugyan történetük összefügg a maronita-drúz emirátusával – mivel egy ideig annak uralma alatt álltak – abban csupán marginális szerepet töltöttek be. A felekezet libanoni tagjai a nagy síita világ részének érztek inkább magukat. Így a levantei köztársasághoz való tartozás gyakorlati jelentőséggel bírt számukra, mivel ezáltal nem alkottak jelentéktelen kisebbséget, mint azelőtt.⁷

Libanon negyedik jelentős felekezetét a drúzok alkotják. A 11. században a síita iszlám iszmáilita ágából kivált csoport a mai köztársaságot megelőző államalakulatok domináns részét képezték a maronitákkal együtt. Jelenleg azonban 8-9%-os létszámarányuk eltörpül a többi felekezetéhez képest. Noha az Oszmán Birodalom idején a Libanon-hegység autonómiáját gyakorlatilag ők alapították meg, a maronitákkal ellentétben ragaszkodnak arabságukhoz. A politikai küzdelmekben általában a szunnitákkal egy álláspontot képviselnek.

1. sz. táblázat: a libanoni felekezetek populáción belüli megoszlása

Év	Össznépesség	Maronita	Egyéb keresztény	Szunnita	Síita	Drúz
1932	782415	29%	22%	22%	20%	7%
1990	3500000	21%	14%	24%	35%	5%

Forrás: William Harris: *The New Face of Lebanon*. Marcus Wiener Publishers, Princeton, 2006.

Mint láthattuk, a nagyobb vallási csoportok képviselői alapvetően másként tekintenek Libanon történelmére. Így egy egységes "Libanon-tudat" sem alakulhatott ki. A 20. század során a libanoni nacionalizmus fő zászlóvivői a maroniták voltak. Körükben főleg két

ideológiai irányzat nyert teret. Az egyik, az „Üldözöttek Hazája (al-Watan al-Maldza‘)” elmélet a flamand jezsuita szerzetes és orientalista Henri Lammens (1862-1937) névéhez fűződik. E szerint Libanonban azok telepedtek le, akik a térségben uralkodó szunnita birodalmak zsarnoksága elől menekültek el. Közéjük tartoznak a kisebb felekezetek, mint a maroniták és a sííták, illetve mindazok képviselői, akik nem voltak képesek élni a fent említett államok szellemi „sötétsége” és elnyomása miatt. A második irányzat alapjai szintén Lammens-től származnak. A Szíria történetéről írott könyvében, a La Syrie-ben kerültek először említésre. A „Föníciai Klub” (an-Nadí al-Fíníqí) tagjai szerint Libanon nem más, mint az ókori Fönícia folytatása. E szerint az itt lakók a három nagy föníciai város, Türosz, Szidón és Búblosz polgárainak leszármazottai. Igaz ugyan, hogy az idők folyamán átvették az őket meghódító birodalmak nyelvét és vallását, azonban megőrizték kulturális hagyományait és vonzódásukat a kereskedelemhez.⁸

E két elmélet terjesztőinek szándéka az volt, hogy olyan ideológiát találjanak, melyet Libanon összes polgára a magáévá tud tenni. Az „Üldözöttek Hazája“ elfogadható lett volna a sííták számára, a szunniták azonban ellenezték, hiszen e felfogás szerint éppen ők töltötték be az üldözök szerepét. A „Fönícia” eszme viszont szinte csak a keresztények körében tudott gyökeret verni, mivel mind a szunniták, mind a sííták azonosságtudatát az arab világhoz tartozás határozta meg. Az ókori Fönícia homályos történelme semmit sem jelentett számukra, ezért aztán az 1975-1990-es polgárháborúig a muszlimok többsége az arab nacionalizmus elkötelezett híve volt. Libanont kizárólag az arab világ részeként tudták elképzelni történelmét is ebben a kontextusban magyarázták. A szunniták körében csupán a legutóbbi időben kezdett kialakulni valamiféle libanoniság tudat, ennek indíttatása azonban inkább politikai. Sokkal inkább köthető Szíria a síítáknak nyújtott támogatásához, semmint mély gyökerű meggyőződéshez.⁹

Az általunk említett két törésvonal közül az egyik a felekezetek között húzódik. Mint láthattuk, a fent vázolt ellentétek és az eltérő történelmi fejlődés következtében a vallási csoportok külön mikro-társadalmakat alkotnak az államon belül. Emellett a legtöbb konfliktus forrása is a felekezetiesség, mivel sokszor a három nagy csoportot elválasztó törésvonalak mentén bontakozik ki a feszültség. Ezt erősíti az átjárás nehézsége, szinte lehetetlen volta a vallási közösségek között. Például szinte elképzelhetetlen, hogy adott felekezethez tartozók más vallásút vezetőjüként ismerjenek el.

⁷ Salibi, Kamal: *House with many Mansions*. I. B. Tauris, 2003. 213.o.

⁸ Salibi: i. m. 162-181.o.

⁹ al-Shawaf, Rayyan: The transformation of Lebanon's Sunnis. *Daily Star*, 2007. szeptember. 21.

A patrónus-kliens viszony és az oligarchák közötti törésvonal

A szakirodalom által patrónus-kliens viszonynak nevezett formáció akkor alakul ki, amikor egy terület helyzete instabillá válik. Az állam nem létezik, vagy annak jelenléte névleges, legitimációs alapja pedig az adott népesség körében rendkívül alacsony. Ilyenkor a hatalmat patrónusok gyakorolják, akik legtöbbször egy meghatározott földrajzi területen élő populáció lojalitását élvezik. Ennek a kapcsolatnak az alapja, a tekintély, illetve az, hogy a patrónus garantálja kliensei védelmét, gazdasági biztonságát, sőt vitás ügyekben bírói és közvetítői szerepet is betölt. Cserében ők biztosítják hatalmának alapját azzal, hogy adót fizetnek neki, szolgálnak magánhadseregében, ha vannak választások, rá szavaznak.¹⁰

Az itt felvázolt képlet Libanonra is rávetíthető, noha nem annak szélsőséges formájában. Ezen a területen az állam befolyása alapvetően mindig gyenge volt. Az Oszmán időkben ez a rendszer töretlenül fejlődött, mert a központi hatalom gyakorlatilag nem avatkozott be a helyi ügyekbe.¹¹ Erős állami intézményrendszer a modern Libanon megalapítása után sem alakult ki. Általános elterjedt mondás az emberek között a “*ma fi dawlé*”, vagyis “nincs állam.” Ezért mivel állami intézmények nem alakultak ki, azok szerepét részben a családi és klánkapcsolatok töltik be. Ezek aztán általában egy nagy befolyással, gazdasági erővel és tekintéllyel rendelkező személy, arabul *za’ím* (pontos fordításban vezető) köré szerveződnek.

A *za’ím* lehetőségei révén pótolja a hiányzó szociális intézményrendszert. Mivel Libanonban az állami egészségügy igencsak szerény ellátást biztosít, az állami iskolarendszer pedig nemrég kezdett kiépülni, ezért a *za’ím* vagy maga hoz létre magánkórházakat és iskolákat, vagy anyagilag segíti klienseit, hogy azok számukra elérhetőek legyenek. Emellett a mivel a patrónus szinte mindig visel politikai funkciót, illetve jelentős gazdasági vállalkozások vannak a tulajdonában, munkát is könnyen tud biztosítani “alattvalóinak.”¹² A köztisztviselői, vagy magasabb gazdasági funkciókat szinte kivétel nélkül így töltik be. Libanonban ezért nem is igen akadnak “fejvadászcégek”, hiszen állást kapcsolatok útján lehet szerezni. Fegyveres

¹⁰ A patrónus-kliens viszonyról lásd.: Hottinger, Arnold: Zu'ama' in Historical Perspective in: Binder, Leonard (szerk.): *Politics in Lebanon*. John Wiley & Sons, New York, 1966.

¹¹ Khalaf, Semir: Changing Form of Political Patronage in Lebanon in: Gellner, Ernest – Waterbury, John: *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. Duckworth, 1977. 188. o.

¹² Dfíb, Kamál: *Umara al-Harb wa Tudzsár al-Heikel, Ridzsál asz-Szulta wa al-Mál fi Lubnán* [Hadurak és kufárok, a hatalom és a pénz birtokosai Libanonban]. Dár an-Nahár, 2007. 408-409. o.

konfliktus esetén a klienseknek érdeke a za'im oldalán harcba szállni, hiszen ha a patrónus meggyengül, veszít befolyásából, azzal az alárendeltek lehetőségei is csökkenek.¹³

A fent említettek miatt a kliens nem az államhoz, hanem a patrónushoz lesz hű, akinek szolgáltatásaiért cserébe biztosítja politikai támogatását és a za'im hatalmának alapjává válik. A modern libanoni politikai környezetben (és minden olyan országban, ahol az állam gyengesége miatt él a patrónus-klien viszony) mindennek a parlamenti választások idején hatalmas jelentősége. A za'imnak, akinek nagy szüksége van a szavazatokra, minél szélesebb kliensréteget tud mozgósítani a választásokon, annál nagyobb politikai befolyásra fog szert tenni. Ezért már sokszor a választások előtt végiglátogatja a tekintélyesebb családokat, hogy elnyerje azok támogatását a voksolás napján. Ilyenkor nem ritka, hogy már előre pénzt ad a családfőnek, ígéreteket tesz bizonyos szolgáltatásokra, mint például az adott területen az infrastruktúra fejlesztése, vagy valaki karrierjének az előremozdítása. A választások napján maga a za'im viteti ki buszokkal a városokba költözött szavazókat szülőfalujukba. A libanoni törvények szerint ugyanis mindenki csak családjának származási helyén voksolhat.

A választások kétségtelenül a patrónusok közötti küzdelem egyik fő színtere. Ezt mutatja az is, hogy a szavazás előtti hónapokban, vagy már jóval korábban rendszeresen elkezdődik a politikai beháború a választási törvény módosításáról. Általánosan ismétlődő jelenség Libanonban, hogy az éppen uralmon levő za'im szövetség úgy alakítja ki a szavazóközöket, hogy az ellenfelei számára a lehető legkevésbé legyen előnyös.¹⁴

Mivel a patrónus pozíciói általában öröklődnek, ezért egész dinasztikiak alakulnak ki. Idővel a gazdasági okok miatt létrejött lojalitás átalakul tekintélyalapúvá. Egy-egy vezető, hadúr holdudvarába tartozás része a libanoniak identitásának. A fentiek alapján talán kitűnhet, hogy Libanonban a klán fogalom nem feltétlenül takar vérségi kötődést. Ezzel a kifejezéssel a szakirodalom egy-egy za'im klienshálózatát, a hozzá kötődő családokat jelöli, függetlenül a rokonsági kapcsolatoktól.¹⁵

A klánhovatartozás Libanonban a felekezeti azonosságtudattól viszont nem elválasztható. Említettük, hogy vezetőként az emberek csak azonos vallásút ismernek el. Arra is volt már példa, hogy a za'im áttért követői hitére, hogy hatalmát megtarthassa. A legkézenfekvőbb példa erre a Siháb emírek esete, amikor a 18. század végén, társadalmi

¹³ Joseph, Suad: *Family as Security and Bondage: a Political Strategy of the Lebanese Working Class* in: Hopkins, Nicolas S. –Ibrahim, Saad Eddin: *Arab Society*. The American University in Cairo Press, 1987. 252. o.

¹⁴ Jellemző példa erre az az eset, amikor 2000-ben Rafiq al-Hariri a szír megszálló hatalmon belüli szövetségesének, Ghazi Kana'ánnak a közbenjárására elérte egy olyan választási törvény megalkotását, mellyel kialakíthatta a kormányzáshoz szükséges parlamenti többséget. ld.: Blanford, Nicolas: *Killing Mr. Lebanon : The Assassination of Rafik Hariri and Its Impact on the Middle East*. I. B. Tauris & Company, Limited, 2006. 78. o.

¹⁵ Blanford: i. m. 251-252. o.

bázisuk kiszélesítése érdekében a szunnita iszlámról áttértek maronita kereszténységre.¹⁶ Így a felekezetek, mint politikai entitások közötti kapcsolatok egyben a különböző za'ímok közötti kapcsolatokat jelentik. A Libanonban éppen regnáló kormány összetétele is a különböző oligarchák között kötött szövetségeket tükrözi.

A fenn kifejtett patrónus-kliens rendszer rengeteg változáson ment keresztül az idők folyamán. A 20. század első felében a za'ímok többsége vidéki lakosság felett gyakorolta hatalmát, amely írástudatlan, vagy csak nagyon alacsonyan képzett volt. Ezért a patrónus jelentette számukra az állammal való kapcsolatot. Később a falusi lakosság egy része a gazdasági folyamatok eredményeképpen a városokba, főleg Bejrútba vándorolt. Ott iskolázottságuk megnőtt, tájékozottságuk kiszélesedett, ezért a za'ím egyben "politikussá" is kellett váljon, hogy követői számára elfogadható elveket fogalmazzon meg szükségleteik kielégítésén túl.¹⁷

Az idők folyamán egyes oligarchacsaládok, mint a már említett Sihábok vagy a szintén maronita Kházen család lehanyatlottak, mások felemelkedte. Voltak, akik megőrizték vezető szerepüket, mint a a 14. század óta vezető szerepet játszó drúz Dzsunblatt család vagy a maronita Frenzsíjja család.

Libanonban a mai napig a patrónus-kliens viszony határozza meg a társadalmat és politikát. Ennek az az oka, hogy ez a rendszer újratermeli önmagát. A politikai rendszer hierarchiájának csúcsán elhelyezkedő za'ímok minduntalan megakadályozzák az erős állami intézményrendszer és szociális háló kialakulását, mivel akkor klienseik már jobban függenének az államtól, mint tőlük. Ezért inkább saját maguk szerzik meg a központi forrásokat, és szétosztják azokat alárendeltjeik között. Ha az állam maga be is ruház valahol, az szinte kivétel nélkül az ott hatalmat gyakorló za'ím befolyásának eredménye. Említésre méltó a Bejrút-Szidón autópálya esete, melyet maga Rafiq al-Hariri miniszterelnök eszközölt ki, hogy szülővárosát a fővárossal összekösse, ezzel elősegítse annak fejlődését.¹⁸

Patrónus-kliens viszony és modernitás

Véleményem szerint a patrónus-kliens viszonyra épülő társadalom átmenetet képez a vérségi alapokon szerveződő és a modern civil társadalom között Tribális környezetben ugyanis a modern állami intézményrendszer nem képes megszilárdulni. A törzsi identitást az

¹⁶ asz-Szalbí, Kamál: *Tárikh Lunán al-Hadíth* [Libanon modernkori története]. Dár an-Nahár, 2005. 32. o.

¹⁷ Hottinger: i. m. 96. o.

¹⁸ Dfíb: i. m. 467.o.

államhoz kötődő lojalitás egyről a kettőre nem képes felváltani, ugyanis az előbbi rokonsági kötelékeken, sokszor közös mítoszon, hagyományokon nyugszik. A patrónus-kliens viszony esetében azonban a lojalitás már pusztán a tekintélyen és a gazdasági érdekeken alapul. Ha létrejönne egy erős állam, amely úgymond jobb feltételekkel kínálná “szolgáltatásait”, mint a patrónus, az utóbbi elveszítené klientúráját az előbbi javára. Erre már hozott példát a libanoni történelem. A hadseregparancsnokból államfővé választott *Fu'ád Siháb* mandátumának ideje alatt (1958-1964) sikeresen szorította vissza a *za'ímokat*, kezdte meg egy hatékony szociális ellátórendszer és egy erős biztonsági apparátus kiépítését. *Waddáh Sarára* szerint “az állam megnövesztette a társadalomba ágyazott gyökereit és átvette a dominanciát annak elburjánzásai fölött.”¹⁹ Az államfő azonban hosszú távon nem volt képes a *za'ímok* fölé kerekedni. Hiába támaszkodott a hadseregre és a titkosszolgálatokra, négy évvel távozása után az egyik legnagyobb tradicionális *za'ím*, *Szulejmán Frenzsíjja* került Libanon élére, aki a “sihábizmust” gyökerestől felszámolta.²⁰

Libanon politikai rendszerének felépítése és fejlődése

Fawwaz Trablousi szerint a libanoni “alkotmány egy alapvető elentmondást tartalmaz. Biztosítja az emberek jogi, állampolgári és politikai egyenlőségét mint állampolgároknak (*muwátinín*), ugyanakkor intézményesíti egyenlőtlenségüket, mint különböző vallási közösségekhez tartozók (*ahlín*), azzal, hogy nem ugyanolyan eséllyel férnek hozzá a politikai és a közhivatalokhoz.”²¹

Az 1943-ban Franciaországtól függetlenné vált Libanon politikai rendszerének felépítése egy a különböző felekezetek és azok *za'ímjai* közt létrejött “társadalmi szerződést” tükröz. Az akkor domináns, gazdaságilag és kulturális téren legfejlettebb két vallási csoport, a maronita és a szunnita kölcsönös lemondásokkal és alkukkal próbálta biztosítani az egymás mellettélést. E szerint a maroniták hajlandók voltak elismerni Libanont az arab világ részeként, míg a szunniták letettek arról a törekvésről, hogy az országot visszaolvasszák Szíriába. Az “I. Köztársaságot” megalapító, a vezetők között létrejött íratlan egyezmény, az ún. Nemzeti Paktum a politikai funkciókat a felekezeti kvóták szerint osztotta fel. A parlamenti helyek a keresztények és a muszlimok között 6:5 arányban oszlottak meg.²² A három

¹⁹ Sarara, Waddáh: *asz-Szilim al-'Ahlí al Bárid: Lubnán - al-Mudzstama' wa ad-Dawla. Ma'had al Inma' al-'Arabi* [Libanon fagyos társadalmi békéje - a Libanoni társadalom és állam]. Bejrút, 1980. 19. o.

²⁰ Trablousi: i. m. 138-155. o.

²¹ Uo. 109. o.

²² A felosztás az 1932-es népszámlálás adatai szerinti történet.

legmagasabb közhatalmi funkciót is a legnagyobb vallási csoportok közt osztották szét. A megegyezés szerint a köztársaság elnöke mindig maronita, a kormányfő szunnita, míg az annak idején még viszonylag kevés befolyást biztosító házelnöki posztot az ugyancsak jelentős létszamarányt képviselő, de a társadalmi fejlődésben lemaradt síiták kapták meg.

A politikai rendszer efféle kialakítását nevezik Libanonban politikai konfesszionizmusnak (*at-Tá'ifíjja asz-Szifíjja*),²³ melynek elméleti definícióját először Arend Lijphard amerikai politológus dolgozta ki az 1960-as években. Szerinte a “felekezet-közi demokrácia egy, a különböző elitek közötti szövetségre épülő kormányzati rendszer, mely egy fragmentált politikai kultúrával bíró demokráciát stabil demokráciává kísérel meg átalakítani.”²⁴ Valóban, amint Ilya Harik leírja, a politikai konfesszionizmust eredetileg pont a szektariánus konfliktus elkerülése végett hozták létre, mert így az egyes felekezetek politikusai egymással versengenek a választásokon, más vallásúakkal nem.²⁵

A függetlenség után kialakított rezsim, mely főbb vonalakban a mai napig fennáll, számos visszassággal rendelkezik. Egyrészt hosszú távon intézményesítette, ezzel konzerválta a felekezeti megosztottságot, ami ellentétes volt nemzetállam koncepciójával. Mint már említettük, a nemzetállam egyik alapfeltétele a modern értelemben vett állampolgárság megléte, ami feltételezi, hogy a közösség tagjai egyenlő politikai és társadalmi jogokkal, illetve kötelességekkel rendelkeznek.²⁶ Libanonban azonban ezeket nem csak az határozza meg, hogy valaki polgára-e az országnak, vagy sem, hanem vallási hovatartozása. A politikai funkciók mellett mai napig az állami szektorhoz tartozó intézményekben is az álláshelyeket felekezeti kvóták szerint töltik be.

Amint az előbbieken is utaltunk rá, a patrónus-kliens rendszer sem szűnt meg a modern állam létrejöttével, hanem konzerválódott. Ernest Gellner szavaival élve a “libanoni állam nem más, mint patrónusok társulása.”²⁷ A függetlenség után a politikai funkciókat a *za'ímok* és klienseik birtokolták. Az állam marginális szerepet töltött be (és tölt be a mai napig) az emberek életében. Normálisan az állam által nyújtandó szolgáltatásokért, mint az infrastruktúra fejlesztése, áram, telefon bevezetése, állás, oktatás, Libanonban a patrónusokhoz kellett fordulni, akik hozzáfértek a központi forrásokhoz. A libanoni politika pedig nem más, mint a *za'ímok* közötti szövetségek és viszályok dinamikája, ugyanis a többi

²³ Traboulsi: i. m. 110-111. o.

²⁴ Lijphart, Arend: *Consociational Democracy*. *World Politics*, Vol. 21. No. 2. (1969), 216. o.

²⁵ Harik, Ilya: *Economic and Social Factors in the Lebanese Crisis in Arab Society*. The American University in Cairo Press, 1987. 424.o.

²⁶ Kymlicka, Will – Norman, Wayne: Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics*, Vol. 104. No. 2. (1994), 554-555. o.

²⁷ Gellner: i. m. 5. o.

arab országtól eltérően egyik patrónus sem volt képes kiemelkedni a többi közül és diktátorrá válni. Ezért az egymás elleni küzdelemben a za'ímok általában külföldi hatalmakkal szöveteznek befolyásuk megnövelése érdekében. Ez pedig időről időre regionális és világhatalmi küzdőtérre teszi az országot.

Mint már fentebb említettem, a vallási csoportok eltérő történeti fejlődése és intézményes elkülönülése miatt nem alakulhatott ki egységes "libanoniság tudat." Mivel az egyén identitásának fő meghatározója a felekezeti és klánhovatartozása, az állami intézményeket idegen testeknek tekinti, az általa elismert vezetőket pedig "vita nélkül" követi. Ezért nem tekinthető a szó fogalmi értelmében állampolgárnak (*muwátin*), hanem alattvalónak (*mawla*).

Az állam felépítésének visszásságai ellenére az 1946-75 közötti időszakot Libanon aranykorának nevezik. Az 1958-as, a szunniták és a maroniták között kirobbant polgárháborútól eltekintve az országra ekkor viszonylagos stabilitás és gazdasági növekedés volt a jellemző. Sőt, bizonyos mértékű társadalmi fejlődést és integrációt is meg lehetett figyelni. Kezdett kiépülni egy felekezeteken átnyúló civil társadalom és egy erős középosztály. Egyre több keresztény vallotta magát arabnak, hasonló mértékben növekedett azon muszlimok száma is, akik libanoninak tartották magukat.²⁸ A szakszervezetek képesek voltak mozgósítani az embereket tekintet nélkül a felekezeti hovatartozásra. Legjobb példája ennek az 1972-es, a belbiztonsági erők által levert Ghandúr sztrájk, amikor keresztény és muszlim (főleg síita) munkások egyszerre tették le a munkát, követelve a bérek emelését.²⁹ Az érdekszervezetek kialakulásukat annak köszönhetik, hogy a társadalom bizonyos csoportjai, mint a proletariátus vagy az értelmiség megpróbálta áttörni a patrónus-kliens viszony kereteit. Ők érdekeik védelmét ezért szakszervezetek kialakításában keresték. Ezek azonban szintén klientúrarendszerként kezdtek működni, tehát az európai meghatározás nem volt igaz rájuk.

A pozitív társadalmi változások ellenére a libanoni állam 1975-ben összeomlott, ami egy 15 éves polgárháborúhoz vezetett. Az intézményrendszer felbomlása a felekezetek és a patrónusok közti törésvonalak mentén történt. Az 1932-es census óta keresztények és muszlimok létszámaránya megváltozott és az utóbbiak többségbe kerültek. A maronita "establishment" nem akarta figyelembe venni a realitásokat, ezért a politikai élet a 70-es évek első felében a végletekig polarizálódott. A háború kirobbanásának közvetlen oka azonban az országban levő palesztin fegyveres jelenlétről és az arab-izraeli konfliktusról kialakított

²⁸ Harik: i. m. 427.o.

²⁹ Traboulsi, Fawwaz: Al-Harakát al-Idzstimá'íjja fi-t-árh Lubnán [A Társadalmi Mozgalmak Története Libanonban]. *asz-Sza'ír*, 2007. december. 7.

álláspont volt. Az egyik oldalon a baloldali, marxista és arab nacionalista mozgalmak által megszervezett muszlim tömegek egyetlen *za'ím*, a drúz vezető *Kamál Dzsunblatt* köré szerveződtek. Szándékuk a politikai felekezeti alapon alapuló rezsimek megdöntése és a palesztin ügy feltétlen támogatása volt. A másik oldalon a maronita *za'ímok* egyesítették fegyveres erejüket a korábban tömegpártként megalakult, a *Dzsumejjil* család befolyása alatt álló Falangista Párttal (*Hizb al-Katá'ib*) a rezsimek védelmében és az ország az arab-izraeli konfliktusból való kimozdítása érdekében. A későbbiekben, *Dzsunblatt* 1977-es meggyilkolása után a konfliktus mindenfajta ideológiai jellegét elvesztette, az ország felekezeti kantonokra bomlott, melyeket a különböző fegyveres csoportok uraltak.³⁰

Noha az állam összeomlásának oka részben a politikai rendszer sajátosságaiban rejlett, a polgárháborút befejező, a szaúd-arábiai *Tá'ifban* 1989-ben megkötött egyezmény azt nem cserélte le, csupán módosításokat hajtott végre rajta, ezért valódi megoldáshoz nem vezetett. Az 1990 és 2005 közötti viszonylagos stabilitásnak az volt az ára, hogy az ország az 1976. óta katonai erővel jelenlévő Szíria protektorátusa alá került.

A békeszerződés eredményeképpen három, egymást blokkolni képes hatalmi központ jött létre. Míg a polgárháború előtt a legtöbb befolyás az államfő kezében összpontosult, most a három legmagasabb közhatalmi poszt birtokosai közel egyenlő mértékű hatáskörrel rendelkeznek. Az, hogy az ország 15 éven keresztül nem vált kormányozhatatlanná, annak volt köszönhető, hogy a legtöbb politikai vita eldöntésében Damaszkuszé volt a végső szó. A síretek az „oszd meg és uralkodj” elve alapján mindig meggyesegették az esetleg a többi fölé kerekedő politikai erő szárnyait. Így történt ez a Bejrútot újjáépítő szunnita újoligarchával, *Rafiq al-Harírival* 1998-ban és 2004-ben, amikor mindkét alkalommal lemondani kényszerült kormányfői tisztségéből. Ugyanakkor az elvileg Szíriával szövetséges, de támogatottságát rendkívüli gyorsasággal növelő Hezbollahnak is megtiltották, hogy a síita felekezeten belüli riválisa, az AMAL fölé kerekedjen. Ennek legjellemzőbb példája az 1996-os válsztások voltak, amikor a párt Damaszkusz nyomására nem állíthatott minden körzetben jelöltet.³¹ A tá'ífi egyezmény így csupán elfolytotta az ellentéteket, azonban koránt sem szüntette meg azokat.

A felekezeti megosztottság a korábbinál is jobban megerősödött. Ebben annak is szerepe van, hogy míg 1975 előtt a különböző vallási csoportokhoz tartozók gyakran éltek egymás mellett kevert összetételű országrészekben, ill. városnegyedekben, addig a mai Libanon

³⁰ A libanoni polgárháborúról lásd: Harris, William: *The New Face of Lebanon*. Markus Wiener Publishers, 2006. 151-279. o.; el-Khazen, Farid: *The Breakdown of the State in Lebanon 1967-1976*. Harvard University Press, 2000.; Robert Fisk: *Pity the Nation*. Oxford University Press, 2001. (Ez utóbbi egy újságíró személyes beszámolója a libanoni polgárháborúban szerzett élményeiről, azonban páratlanul értékes információkat tartalmaz az események megértéséhez.)

a felekezeti viszonylag homogén részekre oszlik, köszönhetően a polgárháború alatti tisztogatásoknak és kitelepítéseknek. Így a közösségek közötti együttélés élménye jóval kevesebb esetben figyelhető meg.

Ebben az időszakban *za'ímok* befolyása is megnövekedett. A polgárháború után a piramis csúcsán elhelyezkedő patrónusok mindinkább a társadalom teljes ellenőrzésének megszerzésére törekedtek. A hatvanas-hetvenes években kibontakozni kezdő, felekezeti vonalakon átnyúló civil társadalom nem épült újjá. A gerincét alkotó középosztály is jóval vékonyabbá vált a korábbihoz képest, köszönhetően a leromlott gazdasági helyzetnek. A legtöbb civil intézmény a patrónusok felügyelete alatt szerveződött újjá és leginkább felekezetekhez köthetőek. A szekuláris politikai pártok teljes mértékben marginalizálódtak, köszönhetően annak, hogy az általuk képviselt ideológiai irányzatok kiüresedtek. Ma a jelentősebb politikai szervezetek mind egy-egy patrónus hatalmának „fedőszerveként” szolgálnak, leginkább csak halvány szólamokban képviselnek valamilyen eszmerendszert. Valódi legitimációs alapjuk a szavazók szemében azonban az azokat uraló *za'ím* személye.

A civil szervezetek alapításának lehetőségét is megnyírálta a polgárháború után kialakult rendszer. Korábban, még egy 1909-es, az oszmán időszakban hozott törvény szerint egy egyesület, vagy szakmai szervezet alapítását be kell jelenteni a kormánzatnak, de engedélyt nem kell hozzá kérni. A kilencvenes évek közepétől azonban ezt a hatóságoknak is jóvá kell hagynia. Ez a rendelkezés nagyban gátolja, hogy a társadalom alulról, a patrónusoktól függetlenül szervezhesse önmagát. Ennek a lépésnek a legfőbb célja a szakmai szervezetek meggyengítése volt, melyek útjában álltak a patrónusok korlátlan gazdasági hatalmának.³²

Libanont sokáig megkülönböztette az arab világtól az, hogy az országban működő média gyakorlatilag független volt. Tá'if után azonban ez is kezdett megváltozni. Az írott sajtó az elektronikus hírközlési eszközök terjedésével sokat veszített bevételeiből, mivel a hirdető reklámjait inkább a televíziócsatornákon, vagy az interneten keresztül jelentették meg. Ez lehetővé tette a *za'ímok* számára, hogy megszerezzék a tőkehiánnyal küszködő napilapokat. Erre példaként említhetjük a libanoni sajtó mintaképeinek számító an-Nahar napilap esetét, melyet Rafiq al-Hariri mentett meg a csődtől azzal, hogy részvényeinek többségét megvásárolta. Ezzel viszont az újság fokozatosan a Hariri-klán szócsövévé kezdett válni.³³

³¹ Hamzeh, Ahmad Nizar: *In the path of Hizbullah*. Syracuse University Press, 2004. 114. o.

³² Young, Michael: Two Faces of Janus, Post-war Lebanon and its Reconstruction. *Middle East Report*, Winter 1998. 6. o.

³³ Hariri Took An-Nahar For His Wife, but Wife Is Under Sister's Control, *Campaign for Good Governance in Lebanon*, 1999. július 1. <http://www.cggl.org/scripts/new.asp?id=85%06%06>, internetinternetről letöltve: 2007. augusztus 3., Young: i. m. 7. o.

Az audiovizuális médiumok még annyi függetlenséget sem élveznek, mint az írott sajtó. 1996-ban a Rafíq al-Haríri vezette kabinet a legtöbb televízió és rádióállomás működését betiltotta. Innentől csak a legbefolyásosabb politikusok tudták kijárni az engedélyeztetési procedúrát. Ennek köszönhetően ma mindegyik TV adó valamelyik *za'ím* holdudvarához tartozik.³⁴

A libanoni politikai térkép átalakulása a szíriak kivonulása után

Amikor 2005-ben, Rafíq al-Haríri ex-kormányfő meggyilkolása után a belső tiltakozások, de leginkább a nemzetközi nyomás miatt a szír csapatok elhagyták az országot, megszűnt a kiegyensúlyozó tényező a libanoni politikában. Az ország a szuverenitás visszanyerése után nem sokkal ismét válságba süllyedt. A társadalom gyakorlatilag két, egy nyugatbarát és egy Szíriával, illetve Iránnal szövetséges táborra szakadt.

A jelenlegi konfliktus szintén a két, fentebb kifejtett törésvonal mentén zajlik. Most azonban nem a muszlim és a keresztény felekezetek állnak szemben egymással, mint ahogyan az a polgárháború idején történt. A 2005-ben, Rafíq al-Haríri meggyilkolásával kezdődött politikai viszályokat a szunnita-síita ellentét jellemzi. Mint már említettem, a tá'ífi egyezmény után a vallási csoportok közötti erőviszonyok átrendeződtek. A maroniták és a többi keresztény felkezet befolyása lecsökkent, ezzel szemben az addig viszonylag gyenge síita közösség megerősödött. Kialakult közöttük egy mély felekezeti identitás, mellyel korábban jobbra csak a maroniták és a szunniták rendelkeztek. Ez főleg az 1979-es iráni forradalom után elterjedő „aktivista síita ideológiának” köszönhető. A két muszlim felekezet közötti ellentét forrása az, hogy mindkét közösség tagjainak a többsége felsorakozott egy-egy politikai erő mögött, melyek a régióban a geostratégiai küzdelmeket vívó két hatalmi pólustól függenek. A síiták többsége ma a Hezbollah támogatója, mely életképtelen lenne az „iráni-szír” tengely támogatása nélkül.³⁵ Emellett ideológiai közösséget is vállal a teheráni vezetéssel. A szunniták már megosztottabbak, de a közösség nagyobbik része valamilyen szinten támogatója a Szaúd-Arábiával és a Nyugattal szövetséges *Haríri* klánnak. Ez a két blokk pedig egymástól gyökeresen eltérő jövőt képzel el Libanonnak. A Hezbollah az arab-izraeli konfliktus vezető államának szeretné látni a „Cédrusok Országát,” ezzel ellentétben a *Haríri* klán által vezetett

³⁴ A kifejezést Abdulaziz Sachedinától kölcsönöztem. Lásd.: *Activist Shi'ism in Iran, Iraq, and Lebanon. Fundamentalisms Observed*, 1991. 403.o.

³⁵ Ezt a Hezbollah egyik jelentős befolyással rendelkező tagja állította a szerzőnek libanoni terepmunkája során. 2007. novemberében.

Március 14 tömörülés ki szeretné vonni Libanont a zsidó állammal való viszályból és jövőként a laissez-faire kapitalizmusra és a szolgáltatóiparra épülő gazdaságot vizionálja.

A keresztények megosztottak a két tábor közt. A közösség egyik része a Hezbollahal lepaktáló Michel Aun tábornok és a Damaszkusszal történelmi szövetségben álló *Frendzsijja* család mellett áll. A többiek a Haríri-klánnal szövetkező *Szemír Dzsádzsá* és a Falangista pártot vezető Dzsimejjil család támogatói.

A polgárháború kirobbanása óta eltelt időszakban a libanoni politikai elit jelentős részben kicserélődött. Míg 1975 előtt a patrónusok nagy része történelmi múlttal rendelkező családból származott, mára ezek közül a legtöbben elvesztették befolyásukat, helyükbe az állam összeomlása után felemelkedett milíciaparancsnokok és az üzletemberek léptek. Ezek az új vezetők azonban ugyanolyan attitűddel rendelkeznek, mint elődeik. Ugyanúgy széles klientúrarendszer kiépítésére törekednek és legtöbbször célja a dinasztiaalapítás.

A tizenöt évig tartó testvérháború generálta instabil helyzetben a milíciaparancsnokok képesek voltak némi stabilitást és biztonságot garantálni az általuk uralt területeken. Ezzel, illetve a javak erőszakos újraelosztásával, egyeseknek üzleti előnyök biztosításával jelentős klientúrabázist építettek ki. Ezt pedig a békeidők politikai játszmáiban kamatoztatni tudták.

Az üzletemberek a polgárháború után léptek színre. Ezért kezdetben nem volt meg a tradicionális *za'ímoké*hoz, vagy milíciaparancsnokokéhoz mérhető társadalmi beágyazottságuk. Klientúrarendszerük kiépítését eleinte jótékonysági alapítványok létrehozásával, majd pedig üzleti vállalkozásaik vezetőinek a politikai hatalomba való bejuttatásával érték el.³⁶

A következőkben szeretném röviden bemutatni Libanon legjelentősebb, a korábban említett első szintbe tartozó *za'ímjait* és klánjait.

A Haríri-klán

Rafiq al-Haríri, Szidón városának a szülőtte, milliárdos szunnita üzletember a kilencvenes évek elején tűnt fel a libanoni politikában. 1992-ben kormányfővé választották. Összesen két alkalommal töltötte be ezt a posztot. Először 1992-1998, majd 2000-2004 között. Libanon a polgárháború után gyakorlatilag az ő elképzelései alapján épült újjá. Az országot a Közel-Kelet banki és szolgáltatóipari központjává akarta fejleszteni. Gazdasági programjához

³⁶ Perthes, Volker: *Myths and Money: Years of Hariri and Lebanon's Preparation for a New Middle East. Middle East Report*, (1997 tavasz). <http://www.merip.org/mer/mer203/perthes.htm>, internetről letöltve: 2008. február 3.

Damaszkusz is zöld utat adott, mert abból önmaga is profitált. Libanon így gyakorlatilag Szíria "Hong-Kongjává" vált.³⁷

Haríri 1994-ben megalapította a SOLIDERE állami céget, melynek feladata Bejrút lerombolt üzleti központjának az újjáépítése volt. A vállalat kikerült a tőzsdére, és a legnagyobb részvénycsomagot maga *Haríri* vásárolta meg.³⁸

Az üzletember emellett cégek sorát hozta létre Libanonban. Legtehetségesebb, vagy leghűségesebb alkalmazottait a kulcsfontosságú politikai posztokra ültette. *Fu'ád Szinjóra*, jelenlegi miniszterelnök például korábban *Haríri* cégbirodalmában töltött be vezető állásokat, majd 1992-1998, illetve 2000-2004 között pénzügyminiszter volt.

Rafiq al-Haríri klientúrahálózatát bővítette még a nevéől elnevezett alapítvány, mely fő feleadataként diákok tanulmányainak a költségeit állta. Ennek köszönhetően 30 ezer libanoni fiatal végezhetett Észak-Amerika és Nyugat-Európa egyetemén. Ők sokszor tanulmányaik befejezése után állást is kaptak a milliárdos valamelyik vállalatánál, bővítve ezzel "embereinek" a számát. Az alapítvány jótékonyági intézményeket is működtetett, *Haríri* az ország több vidékén is infrastruktúra fejlesztésekbe kezdett, melyek fő haszonélvezői a szunniták voltak.³⁹

Politikai befolyásának megerősítésére a szidóni milliárdos megalapította a *Musztaqbal* (Jövő) pártot, mely holdudvarának adott némi laza intézményi keretet mindenfajta ideológiai mondanivaló nélkül. Jelentős médiabirodalmat épített ki, mely gerincét a *Musztaqbal* napilap és a hasonló nevű TV csatorna képezték.

Rafiq al-Haríri a kilencvenes évek során akkora támogatottságra tett szert főleg saját felekezetén belül, hogy messze kimagaslott a többi szunita patrónus közül, akik jobbra csak helyi szinten rendelkeztek jelentős befolyással. A volt miniszterelnök 2005-ös meggyilkolása után a *Haríri* klán tömegbázisa méginkább megnövekedett, mivel a szunnita muszlimok a merényletet közösségük elleni támadásnak értékelték. Jelenleg a fia, *Szá'd* által vezetett klán a kormánykoalíció vezető ereje, a szunniták mintegy 80-87%-ának a támogatását birtokolja.⁴⁰A felekezet többi nagy *za'ím* családja eltűnt a politika porondjáról, vagy szerepe marginálissá vált. Az egykoron az egyik legbefolyásosabb *Karámi* klán klientúrabázisa az általa valaha uralt Észak-Libanonban is minimálisra csökkent.

³⁷ Blanford: i. m. 54. o.

³⁸ Perthes – Dib: i. m. 519-531. o.; Blanford: i. m. 70-71. o.

³⁹ Rayyan al-Shawaf: The transformation of Lebanon's Sunnis, *The Daily Star*, 2007. szeptember. 21

A síiták politikai szervezetei: A Hezbollah és az AMAL

A többi libanoni politikai csoportosulástól eltérően a Hezbollah nem egy *za'ím* holdudvarát jelenti, hanem világos ideológiai alapokkal, társadalmi programmal rendelkezik. A szervezet a nyolcvanas évek elején alakult meg, de korántsem a síita felekezet fegyveres milíciájaként, hiszen ezt a szerepet már betöltötte az AMAL mozgalom. A Hezbollah eredeti célja az izraeli megszállókkal való küzdelem (pont ezen okból kifolyólag nem szerelték le a polgárháború után) és az 1979-es iráni iszlám forradalom exportja volt. Sokkal inkább pániszlám küldetésstudatát, semmint síita identitását hangsúlyozta.

A polgárháború után azonban a párt vezetősége úgy határozott, hogy részt vesznek Libanon politikai életében. Ennek a fordulatnak az oka egyrészt az iráni vezetőségben bekövetkezett váltásokban keresendő. 1989-ben *Hámene'i* ajatollah lett az Iráni Iszlám Köztársaság legfelsőbb vezetője, a köztársaság elnökévé pedig *Akbar Hasemi Rafszandszánit* választották. Mindketten sokkal pragmatikusabb politikai irányultságot képviseltek, mint az iszlám köztársaság megalapítója, *Homeini* imám. Már nem a forradalom feltétlen exportját tűzték ki célul, hanem a perzsa ország stratégia súlyának növelését lojális szervezetek által, de anélkül, hogy meg akarnák buktatni a térség rendszereit. Ezért a teheráni vezetés lett a libanoni, felekezeti megosztottságon alapuló rezsim megdöntéséről. Helyi befolyását inkább a Hezbollah politikai részvételeivel akarták biztosítani. A síita szervezet így 1992-ben indult a parlamenti választásokon.⁴¹

A Hezbollahnak azonban ezután valamennyire alkalmazkodnia kellett a klientizmusra és a klán alapú politizálásra épülő játékszabályokhoz, hiába utasította el azokat eredetileg. Így kötött a szervezet szövetséget például a *Beqa'* völgy, vagy a bejrúti *Ghobeiri* negyed klánjaival, nagycsaládjával. Ezek a csoportok a támogatásért cserébe jelentős anyagi elégtételt kaptak.⁴² A szervezet az ország síita területein kiépített jótékonyági és szociális intézményhálózatával szerzett klientúrabázisát is felhasználja politikai céljai megvalósítása érdekében. Ugyanakkor a párt módszerei közé tartozik a választási eredmények manipulálása, egyes vallástudósok pedig vallási kötelezettséggé teszik híveik számára, hogy a Hezbollahra szavazzanak.⁴³

⁴⁰ Ezt az adatot a Beirut Center for Research and Information legújabb közvéleménykutatásaiból lehet kikövetkeztetni. 2008-ban a szunniták 73.8%-a támogatná Szá'd al-Haríri miniszterelnökké választását, 87.4%-uk szerint pedig az ellenzéknek le kéne mondania politikai követeléseiről. (www.beirutcenter.com)

⁴¹ Hamzeh: i. m. 109-113. o.

⁴² Palmer Harik, Judith: *Hezbollah, The Changing Face of Terrorism*. I. B. Tauris, 2004. 101-105.o.

⁴³ Hamzeh: i. m. 113. o.

A háború után, amikor a belső feszültségek Libanonban kritikussá váltak, a síita szervezet rákényszerült, hogy a többi politikai erőhöz hasonlóan *qabadáy*-okat, vagyis pénzen megvett verőlegényeket toborozzon, kiegészítve fegyveres szárnyát, mely eredetileg az Izrael ellenes harcra felkészített, vallási elkötelezettségéből küzdő gerillákból áll.⁴⁴

Ahogy a szunnita felekezet napjainkra a *Haríri* család mögött sorakozott fel, úgy igaz ez a Hezbollahra a síiták esetében. A 2006-os 33 napos háború után a felekezet túlnyomó többsége saját érdekképviseleti szervét látja a párt mögött, míg annak támogatóbázisa a többi vallási csoport tagjai közül jelentősen leapadt.⁴⁵

Az AMAL mozgalom ('*Afwádzs al-Muqáwama al-Lubnáníyya* - A Libanoni Ellenállás Brigádjai) valaha a síita felekezet fegyveres erejének és egyedüli képviselőjének számított. 1974-ben mint vallási tömegmozgalom indult az iráni származású vallástudós, *Músza asz-Szadr*⁴⁶ vezetésével. Célkitűzése a felekezet érdekvédelme, a társadalmi modernizáció és a tradicionális *za'ímok* hatalmának felszámolása volt. *Asz-Szadr* 1978-as eltűnése után a laikus, korábban ügyvédként dolgozó *Nabíh Berri* került a szervezet élére, mely irányítása alatt szekuláris irányba ment el. Inkább a libanoni belharcokra koncentrált, semmint az izraeli megszállásra.⁴⁷

Ma az AMAL, miután a polgárháború végeztében átadta a fegyvereit a hadseregnek, nem több, mint a parlament elnökének, *Nabíh Berrinek* a klientúrahálózata. Hiába alapították eredetileg részben a politikai klientizmus felszámolására, a szervezet nem volt képes a libanoni játékszabályok megkerülésére.

Az AMAL befolyása mára jelentősen lecsökkent a Hezbollahnal szemben. Csupán azért rendelkezik majdnem annyi képviselővel a parlamentben, mint az iszlámista szervezet, mert a két síita politikai erő mindig közös listán indul a választásokon.

A keresztény za'ímok: a falangisták, Szemír Dzsá'dzsá' és Michel Aun

A libanoni keresztények a polgárháború végeztével meglehetősen hátrányos helyzetbe kerültek. Noha a tá'ifi békeszerződés nem törölte el teljesen politikai vezető szerepüket, hiszen

⁴⁴ *Hizbollah and the Lebanese Crises*. International Crisis Group, 2007. október 10. 6-7. o.

⁴⁵ u.o.

⁴⁶ Músz az-Szadr 1959-ben érkezett az iráni Qom városából a libanoni síiták legnagyobb városába és kulturális központjába, Türoszba. Az akkor még meglehetősen zárt, törzsi-nemzetségi gyökereihez ragaszkodó síita társadalomban azért fogadták el mint vallási vezetőt, mert ősei a 18. században Libanonból települtek át Iránba. ld.: Ajami, Fuad: *The Vanished Imam*. Cornell University Press, 1986. 29. o.

⁴⁷ Az AMAL korai történetéről lásd: Norton, Augustus Richard: *Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon*. Austin University of Texas Press, 1987. 148-162. o.

a parlamenti mandátumok felét még minidig ők szerezhették meg, illetve a mindenkori köztársasági elnök továbbra is keresztény maradt, a választási rendszert számukra előnytelen módon alakították át. A keresztény többségű régiókat, a választási körzetek szétszabdalták, és a muszlim területekhez kapcsolták. Ily módon a keresztény mandátumokért folyó versenyt muszlim szavazók döntötték el, azaz a hivatalba lépő honatyák sokszor nem csak saját felekezetük érdekeit kell, hogy képviseljék.⁴⁸ A választási rendszer módosítását csak a kormányt támogató és az ellenzéki erők közötti fegyveres konfliktus után módosították a keresztények számára kedvező módon.

Hasonlóan a szunnitákhoz és a síitákhoz, a keresztény patrónusok is nagyban kicserélődtek a polgárháború alatt. Az 1975. előtti idők klánjai közül csak a Falangista (*Katá'ib*) pártot vezető *Dzsumejjil* család és a hagyományosan szír szövetséges észak-libanoni *Frendzsiják* őrizték meg valamenyire vezető szerepüket. Jelenleg a tradicionális *Dzsumejjil* klán és a milíciavezér *Szemír Dzsászsa* számítanak a nyugatbarát oldal keresztény „erős embereinek.” Míg a felekezet ellenzéki oldalának vezetője gyakorlatilag egy személyben Michel Aun (leszámítva *Szulejmán Toni Frendzsiját*, aki a felekezet 5-6%-ának a támogatását élvezi).

A Falangista párt 1936-ban alakult mint a maroniták, majd az egész keresztény közösség érdekvédelmét ellátni kívánó tömegmozgalom. A föníciai nacionalizmust, a keresztény szupermáciát és az ország arab karakterének elutasítását tűzte zászlajára.⁴⁹ A *Katá'ib* a polgárháború kirobbanásakor gyakorlatilag átvette a keresztények képviseletét Libanonban. Ekkor kezdett egyre inkább egyértelművé válni az alapító, Pierre *Dzsumejjil* családjának vezető szerepe, akinek két fia is betöltötte a köztársasági elnöki posztot a belharcok alatt (*Basír* 1982, *Amín* 1982-88). A polgárháború után a *Katá'ib* rangidős vezetője, *Amín Dzsumejjil* külföldre emigrált. A párt elnöke *Karím Paqradúni* lett, aki Damaszkusszal ápolt jó kapcsolatokat.

A sírek kivonulása után azonban ismét a *Dzsumejjil* család vette át a falangisták vezetését. Az utóbbi időben úgy tűnt, a *Katá'ib* ideológiai mondanivalója mára már jelentősen kiüresedett, az párt szervezete nagyrészt a vezető család klienshálózatának fedésére szolgál. *Amín Dzsumejjil* megalázó veresége után a 2007 nyarán, a család hagyományos bázisának számító *Metn* régióban tartott időközi választásokon, a helyzet mintha változna. Amín kisebbik fiának, Számínak az öröklési procedúrája kudarcot vallott a *Katá'ib* tisztújító kongresszusán. Az ifjabbik *Dzsumejjil* politikai programját a libanoni közvélemény meglepetésére a párt közgyűlése leszavazta. A sajtó arról beszél, hogy az “öreg” *Katá'ib*osok

⁴⁸ el Kazen, Farid: Lebanon – Independent no more, Disappearing Christians in the Middle East. *Middle East Quarterly*, Vol. 8. No. 1. 2001. <http://www.meforum.org/article/16>, internetről letöltve: 2008. február 23.

inkább a valódi modernizáció, semmint a dinasztiaalapítás mellett tennék le voksukat. Persze a libanonihoz hasonló környezetben a jövő e tekintetben is kiszámíthatatlan.⁵⁰

A nyugatbarát oldal másik erős *za'ímja Szemír Dzsá'dzsá'*, a Libanoni Erők (*al-Quwwát al-Lubnánijja*) vezetője. A szervezet még a polgárháborús évek alatt vált ki a Falangista pártból. Szíria libanoni jelenlétének heves ellenzője volt, így amikor nem volt hajlandó a *tá'ifí* béke utáni új rendszerbe beilleszkedni, 1994-ben kétes vádak alapján bebörtönözték.⁵¹ Csak a megszálló csapatok távozása után szabadult ki 11 év után.

A Libanoni Erők ma *Szemír Dzsá'dzsá'* klienshálózatát takarja mindenféle mélyebb eszmei mondanivaló nélkül. A milíciaparancsnok a polgárháború alatt szociális programokat indított az általa uralt területeken. Mivel ellenőrizte Bejrút kikötőjét, az illegális kereskedelem haszonélvezői a mai napig "hálásak" *Dzsá'dzsá'nak*, és az ő támogatóbázisát alkotják. A szervezet hívei egy szűk üzletemberi réteg mellett főleg az alsó osztályok többnyire munkanélküli keresztény fiataljai közül kerül ki, akik mindennapi életéhez az erőszak hozzátartozik. Számukra a hírhedt milíciavezér a példakép.⁵²

A megerősödött és megdermedt patrónus-kliens viszony, a korábbinál is jobban eluralkodó nepotizmus miatt a "II. Köztársaság" (ahogyan a *tá'ifí* rendszert nevezték) legnagyobb vesztese a keresztény felső-középosztály és értelmiség volt. Sok egyetemet végzett fiatal, akik egy meritokrata társadalomban vezető szerepet tölthettek volna be, munkanélküliként tengődtek a támogató *za'ím* hiányában.⁵³ Ezért a helyzetért sok keresztény a polgárháborús vezetőket okolta. Így számukra vonzó alternatívaként jelenik meg a szegény családból származó, a vezérkari főnökségig érdemei alapján jutó Michel Aun, aki már bizonyított, amikor az 1990-es "felszabadító háborúban (*Harb at-Tahrír*)" megpróbálta kiverni a szír csapatokat az országból. Ráadásul az emigrációjából 2005-ben hazatérő Aun egy szekuláris, a korrupció és nepotizmus felszámolását kitűző programmal szállt be a politikai küzdelmekbe, olyan retorikát alkalmazva, mely középosztálybeli támogatói nézeteivel megegyezett. Az egykori vezérkari főnök Szíria ellenes múltja ellenére mégis a Damaszkusszal

⁴⁹ Bővebben lásd: Entelis, John P.: Belief-System and Ideology Formation of the Lebanese Kata'ib Party. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 4. No. 2. (1973), 148-162. o.

⁵⁰ *Al-Akhabár*, 2007. december. 19.

⁵¹ Szemír Dzsá'dzsá' volt az egyetlen, akit a polgárháborúban játszott szerepéért a békekötés után elítéltek. A volt milíciavezért azzal vádolták, hogy ő adott parancsot Rashíd Karámi miniszterelnök meggyilkolására 1987-ben és még három személy megölésére 1989 és 1991 között. Az alól a vád alól, mely szerint ő utasított volna 1994-ben a berúti Szejjidat an-Nadzsát elleni bombatámadás végrehajtására, tisztázta magát. ld.: Dossier: Abdelnour, Ziad K: Samir Geagea. *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 6. No. 5. (2004). http://www.meib.org/articles/0405_ld.htm#_ftnref12 internetről letöltve: 2008. február 21.

⁵² abu Zakí, Rasá: Burdzs Hammúd: al-Fiqr Khalf adh-Dhahab [Burdzs Hammúd (Bejrút egyik keresztény negyede): Szegénység az arany mögött]. *Al-Akhabár*, 2007. december. 29

stratégiai partnerséget fenntartó Hezbollahnal kötött szövetséget, melynek korábban maga is kritikusa volt. Ennek az oka több tényezőben keresendő.

A Rafiq al-Haríri meggyilkolása után szerveződő "Március 14" tömörülés tagjai a 2005-ös választások után Aun pártjának a Szabad Hazafias Mozgalomnak (*at-Tayyar al-Watani al-Hurr*) csupán nyolc helyet ajánlottak arra az esetre, ha szövetséget köt velük a parlamentben. Ez valós támogatottságát koránt sem fedte, így a szavazáson a tábornok önállóan szállt ringbe, és 21 mandátumot szerzett. Ezek után pedig már csak úgy volt hajlandó az együttműködésre a többi Szíria ellenes erővel, ha azok őt jelölik *Emil Lahúd* államfő utódjaként a köztársasági elnöki posztra. Erre viszont az előbbieket nem voltak hajlandók. A Március 14 tagjai félték attól, hogy Aun megszerezve a legmagasabb közjogi funkciót, támogatóbázisa segítségével valóban meg is valósítja hangoztatott reformprogramját, ami a kormánykoalíciót alkotó patrónusoknak nem lenne érdeke.

Michel Aun társadalmi bázisa, a keresztény középosztály, ellentétben a polgárháború előtti időkkel, már nem tekint szövetségesként a Nyugatra, hiszen az a *Haríri* klán által vezetett libanoni szunnita közösség támogatója lett. A tábornok hívei úgy gondolják, hogy a Közel-Kelet szunnita tengerében csak úgy maradhatnak meg, ha egy másik üldözött kisebbséggel szövetkeznek. A síiták, akik Libanonnak a 30-40%-át teszik ki, nem képesek az államhatalmat egyedül megszerezni és így az országot iszlamizálni. Éppen ezért ők alkalmasnak tűnnek arra, hogy velük a keresztények összefogjanak.⁵⁴

Feltehetjük a kérdést: vajon Michel Aun valóban új stílust hozott a libanoni politikába, vagy retorikája ellenére ő is besorolható a klientizmusra és a felekezeti megosztottságra építő *za'ímok* sorába. Véleményem szerint az utóbbi az igaz. Ahogy egy fecske nem csinál nyarat, úgy az ország politikai kultúráját sem lehet egyik pillanatról a másikra megváltoztatni. A tábornok akaratlanul is felekezeti vezető, hiszen támogatói szinte kivétel nélkül keresztények. Társadalmi bázisának megtartása érdekében kénytelen az ő szektáriánus érdekeiket is kiszolgálni. Az általa vezetett listán pedig olyan tradicionális *za'ímok* is indultak, mint a drúz Talál Arszlán, vagy az ortodox Michel Murr, akiket aligha ígéztek meg az Aun-i modernizációs elképzelések. A tábornokkal valószínűleg csak azért szövetkeztek, mert mindkettőjüket mély szakadék választja el a Haríri-klán által vezetett tábornoktól.

Bárhogyan is értékeljük Michel Aun politikai szereplését, a jelek szerint ő a libanoni politikai játszma nagy nyertese. A májusi fegyveres konfliktust lezáró dohai megállapodás

⁵³ Wimmen, Heiko: Rallying Around the Renegade. *Middle East Report Online*, 2007. augusztus 27. <http://www.merip.org/mero/mero082707.html>, internetről letöltve: 2008. február 21.

⁵⁴ *Hizbollah and the Lebanese Crisis*, 11. o.

értelmében a keresztények számára előnytelen választási rendszert megváltoztatták az ellenzék nyomására. Mivel Michel Aun az opposíció egyik vezéralakja, ezt a fejleményt sokan az személyes érdemének tulajdonítják, ezért támogatása megugrott a keresztények körében.⁵⁵

Walíd Dzsunblatt

A Dzsunblatt família már a 14. század óta a drúzok vezető dinasztiái közé tartozik. A múlt század második felében kiszorították a többi tradicionális za'im családot, főként történelmi riválisaikat, az *Arszlánokat*.

Kamál Dzsunblatt, a Progresszív Szocialista Párt (*al-Hizb al-Taqaddumí al-Istirákí*) megalapítójának befolyása már jóval túlnyúlt saját vallási csoportján. A polgárháború elején a muszlim közösség, mint karizmatikus vezető és neves arab nacionalista, szocialista gondolkodó köré szerveződött. 1977-es meggyilkolása után ez a szövetség szétesett, a belharcok ideológiai tartalma teljesen megszűnt, fia, Walíd már mint felekezeti vezető vette át posztját.

Walíd Dzsunblatt, mint tipikus tradicionális *za'im* gyakorolja hatalmát. A Bejrúttól délre fekvő, drúzok lakta *Súf*-hegység szinte teljes egészében az ő ellenőrzése alatt áll. Az ott élő családok egy jó részével évszázados kapcsolat köti össze. Klientúrahálózata az egész országban kiterjedt. Ma aligha kerülhet egy drúz vezető pozícióba az ő jóváhagyása nélkül. 1992-1998 között az "Elűzöttek Minisztériumának (*Wizárat al-Muhaddzsarín*)⁵⁶" az irányítójaként hatalmas összegeket osztott szét saját patronáltjai között, ezzel is erősítve hatalmi bázisát.⁵⁷

Jelenleg a Szíriaellenes, nyugatbarát szövetség egyik lebefolyásosabb tagja. Tekintélye és hatalma miatt sokan a "Trojka" (a köztársasági, a miniszterelnöki és a házelnöki poszt) után a negyedik hatalmi központnak tekintik.⁵⁸

Walíd Dzsunblatt az 1992-es választások után *Rafiq al-Haríri* parlamenti blokkjával kötött koalíciót.

Dzsunblatt ma kiváló kapcsolatokat ápolt az ifjabb Bush-adminisztrációval, annak ellenére, hogy a polgárháborúban a Progresszív Szocialista Párt egységei összezsugorodtak az

⁵⁵ A szerző interjúja Abdo Száddal, 2008. július 18.

⁵⁶ Ez a minisztérium a polgárháborúban erőszakkal kitelepítettek vagyoni kárpótlásával foglalkozik.

⁵⁷ Blanford: i. m. 61-62. o.

⁵⁸ *an-Nahár*, 2006. december 11.

amerikai béketeremtő erőkkkel, és a tá'ífi békekötés után a drúz vezető többször éles kritikával illette Washingtont.⁵⁹

Konklúzió

A fentiek alapján láthattuk, hogy Libanonban nem alakult ki egységes nemzetállam. Ennek oka a "politikai közösség" meglétének a hiánya. Vagyis a "government of the people, by the people, for the people" koncepció a cédrusok országában nem található meg. Az átlagember lojalitásának alapja nem az állam, hanem a felekezet és a klán, illetve az utóbbi élen álló patrónus. Ezért a libanoniak önmagukat nem egy libanoni nemzettudat által összetartott közösség részeként határozzák meg, hanem a másik felekezettel, klánnal szemben teszik ezt. Az emberek politikai magatartása nagyrészt a parochiális és az alattvalói között mozog.

A "politikai közösség" hiányának, a felekezeti és a klánokhoz köthető köthető identitásnak köszönhetően a libanoni politikai életet a vallási közösségek és a *zu'ama* közötti viszályok határozzák meg. A patrónusok általában szövetséget kötnek valamelyik, a régióban domináns hatalommal riválisaikkal szemben, ezért a törekeny belső egyensúly könnyen felborul.

Jelenleg Libanon az egyik színtere az Egyesült Államok és Irán, illetve Szíria térségbeli küzdelmének. A két fél szövetségesei támogatásával akar dominanciát szerezni a cédrusok országában, melynek geostratégiai fekvése kulcsfontosságú. Teherán azzal, hogy a Hezbollah folyamatosan fenyegeti Izrael biztonságát, egy lényeges ütőkártyával rendelkezik Washingtonnal szemben. Az utóbbi viszont a síita szervezetet semlegesíteni akarja, mert útjában áll térségbeli politikai ambícióinak. A mostani nemzetközi környezet okozta instabil helyzetben a libanoniak a felekezetükön belül vezető szerepet betöltő patrónusok védőszárnyai alatt keresnek menedéket. Ez az egymással vetélkedő, az USA, vagy az iráni-szíriai szövetség által támogatott *za'ímokat* erősíti. Ennek következtében az állami intézményrendszer kezd zsugorodni. A libanoni sajtó napi rendszerességgel beszámol arról, hogy a *za'ímok* ismét fegyverkeznek, érdekeiket inkább erőszakos úton érvényesítsék. Egyre többen figyelmeztetnek arra, hogy az ország ismét felekezeti, a patrónusok által uralt "kantonokra" hullhat, amint az 1975-ben történt.

Mint láthattuk, Libanonban a folyamatos konfliktusok előidézője a felekezeti

⁵⁹ Schenker, David: Taking Aim at Syria and Hizballah: Walid Jumblat's Brave Stance. The Washington Institute for Near Eastern Policy, *Policy Watch*, No. 1102. (2006)
<http://www.washingtoninstitute.org/print.php?template=C05&CID=2467>, internetről letöltve: 2008. február 23.

megosztottság és klánok közötti viszály. Kérdés, hogy a jövőben az ország milyen lehetőségek előtt állhat a politikai reformokat illetően. Az egyértelműnek tűnik, hogy ellentétben a többi arab állammal, itt nem lesz képes egyik klán sem megszerezni az abszolút dominanciát a többi rovására.

A másik lehetőség a politikai felekezeti lebontása lenne, amiként az elő is van írva a *tá'ifi* békeszerződésben. E szerint a parlament a jövőben kétkamarás lenne. Az alsóházat felekezeti kvóták nélkül választanák. Az ellenőrző szerepet beöltő szenátusban képviseltetnék magukat a vallási közösségek. Ezt az elképzelést a jelenlegi parlamentben magukat 50%-kal képviselő, de létszámarányban a populáció alig több, mint harmadát keresztények tiltakozása miatt lehetetlen megvalósítani. Képviselőik ugyanis nem szavaznák meg a szükséges alkotmánymódosítást, hiszen ezzel a közösség befolyása csökkenne.

A leginkább járható út az erős, horizontális civil társadalom létrejöttének elősegítése lenne a politikai rendszer megváltoztatása nélkül. A felekezeti kereteket áttörő civil intézmények kialakíthatnák a különböző felekezeti emberek összetartozástudatát. Ha erős érdekérvényesítő szervezetek jönnének létre, azok átvehetnék a patrónusok szerepét. Mindez végül elvezethetne egy erős állam és a "politikai közösség" létrejöttéhez. Ezt azonban a *za'ímok* is átlátnák és mindent megtennének befolyásuk megőrzése és a civil szerveződések megfojtása érdekében.

Ezek alapján azt láthatjuk, hogy Libanon modernizációs csapdába került. Ugyan a vérségi alapon szerveződő társadalom felbomlott és a csoportidentitás alapja a klán és a felekezet lett. Innen azonban már évtizedek óta nem történt elmozdulás, ugyanis a *zu'ama* ellenállása minden pozitív fejlődést csírájában elfojtott.

Ebből a modernizációs csapdából a cédrusok országa akkor kerülhetne ki, ha a tágabb régió helyzete kevésbé lenne feszült, vagyis ha Izrael és Szíria sikeres béketárgyalásokat folytatna egymással. A hosszabb ideig tartó stabilitásnak köszönhetően az emberek nem kellene érdekeik védelmét folyamatosan a *za'ímok*nál keresniük. Kifejlődhetne egy erős középosztály, ami fejlett civil társadalom létrejöttének alapfeltétele lenne.

Ravasz Ábel:

Kalózkodás Szomáliában: Puntland és a bukott államiság

Az elmúlt hónapokban a támadások növekedő számának köszönhetően egyre több szó esik a szomáliai kalózkodásról. A jelenség hátterében Szomália bukása és széttöredezése áll. A kalózok azokból a halászból lettek, akiknek jövedelmét az állami kontroll híján kialakuló nagybani orvhalászat a töredékére csökkentette. A kormányzat és a nemzetközi közösség tehetetlensége miatt az elmúlt néhány évben ők lettek a Szomália romjain alakuló törzsi régió, Puntland új társadalmi elitje.

A tanulmány bemutatja a szomáliai polgárháború és az állam szétesésének történetét, ismerteti a kalózok társadalmi hátterét és Puntland problémáit, arra keresve a választ, hogyan lehet eredményesen fellépni ellenük, bemutatva a rövid-, közép- és hosszú távú megoldások lehetséges elemeit.

Az utóbbi hónapokban egyre nagyobb figyelmet kap a világsajtóban a szomáliai kalózkodás. Ez annak köszönhető, hogy a nemzetközi vizeken történő támadások száma folyamatosan növekszik, az érintett hajók nagysága és a rakomány értéke pedig egyre nagyobb. A kalózok központja a darabokra szétesett Szomália egyik gyakorlatilag önálló tartománya, Puntland. A nyolcvanas évek közepe óta tartó szomáliai polgárháború, valamint az ENSZ beavatkozásának késése és kudarca azt eredményezte, hogy az ország bukott állammá (*failed state*) vált, nem képes garantálni sem állampolgárai túlélését, sem pedig a nemzetközi közösség biztonságát a területén zajló események negatív kihatásaitól. Emiatt területén több szeparatista államalakulat jött létre, amelyek kihasználva a központ gyengeségét igyekeznek a saját államiságuk alapjait lefektetni.

Az egyik ilyen kvázi-állam az ország északnyugati részén a Harti klán által 1998-ban létrehozott Puntland. Napjainkban ez a terület az otthona a szomáli kalózcsoportok legtöbbszörének, kormányzatát pedig ezen csoportok aktív támogatásával védik. Ha közelebbről megvizsgáljuk a térség adottságait és történetét, nyilvánvalóvá válik, hogy a

* Ravasz Ábel az ELTE szociológia szakos, valamint a Corvinus Egyetem politológus-közgazdász szakos hallgatója. Kutatási területei az etnikai konfliktusok kezelése, valamint a társadalompolitikai eszközök hatékonysága.

kalózkodás az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági problémáira adott válasz. Ez a tanulmány arra keresi a magyarázatot, kik és miért adják a fejüket a kalózkodásra, és hogy hogyan lehet effektív nemzetközi választ kidolgozni a probléma orvosolására.

A tanulmány röviden bemutatja a szomáliai polgárháború és az állam szétesésének történetét, valamint Puntland mint önálló egység kialakulásának okait és mikéntjét, kitérve a katonai, politikai és gazdasági kihívásokra, amikkel ez a kvázi-állam napjainkban küszködik. Ezután ismerteti a kalózok háttérét, társadalmi beágyazottságát és módszereit, valamint rövid áttekintést ad a kalózkodás történetéről a régióban. A tanulmány a rövid- és középtávú válaszlépések, valamint a hosszú távú stratégia elemeinek felvázolásával zárul, melyeknek előnyeit és hátrányait egyaránt szemlélteti.

A szomáliai kalózkodás kezdetei

A Szomália partjainál folyó kalózkodás kezdeteit a polgárháború kitörése utáni években kereshetjük. 1991 után a központi ellenőrzés hiányának köszönhetően nagybani orvhalászat kezdődött, ami jelentősen csökkentette az ország part menti régióiban nagyrészt halászatból élő helyiek bevételeit. Az első kalózok azokból a halászokból lettek, akik szerették volna elűzni a konkurenciát jelentő külföldi hajókat. Kis hajókkal, önmagukat megszervezve igyekeztek távol tartani az orvhalászatot a saját területükről. Szervezettségről csak az után beszélhetünk, miután az ország partvidékeit uraló hadurak meglátták a pénzszerzési lehetőséget a kalózkodásban, és kiépítették saját tengeri milíciáikat.¹

A polgárháborút követő első években a kalózkodás csak kis problémát jelentett a térségben, még 2004-ben is csak öt támadást regisztráltak.² Kalózcsoportok 2005 áprilisában kíséreltek meg először támadást igazán nagy külföldi hajó ellen, amikor sikeresen elfoglaltak egy hongkongi tankerhajót (váltságdíj: 315.000 dollár).³ 2006 során a kalózok aktivitása fokozódott (tíz támadásukat jegyezték fel), és többször összecaptak a térségbe vezényelt nemzetközi flotta hadihajóival is, amelyek általában elriasztották őket. A helyzet 2007-ben tovább romlott, immár 31 támadás történt, ebből 11 alkalommal sikeresen el is foglalták a

¹ „Somalia: Piracy Incidents Escalate“. *HMS*, 2008. április. 1-5. o.
http://www.hazmansol.com/_assets/documents/SomaliaPiracyIncidentsEscalate_000.pdf, internetről letöltve: 2008. november 17.

² „Pirates of the high seas“. *The Independent*, 2008. október 5.
<http://www.independent.co.uk/news/world/africa/pirates-of-the-high-seas-951677.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

³ „Somalia Pirates Bold and Well-Organized“. *VOA News*, 2005. november 18.
<http://www.voanews.com/english/archive/2005-11/2005-11-18-voa50.cfm?CFID=70350439>, internetről letöltve: 2008. november 17.

hajót, összességében 154 túszt ejtve.⁴ 2008-ban a szituáció még súlyosabbra fordult. 2008 decemberéig legalább negyven hajót foglaltak el a kalózkodók⁵, ebből csak november 11. és 17. között hetet! Ez az idén világszerte jegyzett támadások mintegy 30%-a.⁶ November végén a szomáli partoknál lehorgonyzott hajók számát 18-ra, a foglyokét pedig mintegy 330-ra tették.⁷ A növekedés annak ellenére is jelentős, hogy számos példa volt a sikeres ellenlépésekre, lecsökkentve a támadások hatékonyságát.⁸

Egy 2007-es tanulmány szerint napjainkban a legjelentősebb kalózcsoport a Somali Marines (vagy ahogy magukat nevezik, a „szomáliai felségvizek védelmezői”), akik főként a puntlandi Eyl kikötőjéből tevékenykednek. Mellettük a tanulmány írásakor még a Kismayuból kihajózó „Nemzeti Önkéntes Partórség” (NVCG), valamint az ún. markai és puntlandi csoportok működtek.⁹ Mivel napjainkban Kismayu és november óta Marka is a kalózkodókkal ellenséges, a fiatal iszlamistákat tömörítő Al-Shabaab kezében van, a két puntlandi bázisú csoport maradt a legfontosabb kalózsövetség, az ott fekvő Eyl és Bosaso pedig a zsákmányszerző portyák fő kikötői és bázisai.

Bár a puntlandi vezetés nyilatkozatai kemények és rendezést ígérnek, mindössze néhány erőtlen akciót indult a kalózkodók kifüstölésére. Milíciáik alulpénzelték és alulmotiváltak, és csak látszat-eredményeket képesek elérni. A hírek szerint Eyl-ben katonák egész csoportjai dezertálnak és csatlakoznak a fegyveresekhez.¹⁰ Sokan azonban úgy gondolják, hogy a tétlenség legfőbb oka az, hogy a kalózkodók hihetetlenül nagy nyereséget termelnek Puntlandnak. Kenyai becslések szerint idén mintegy 150 millió dollár értékű váltságdíj bezsebelésére számíthatnak,¹¹ ez a húszmillió dollárosra becsült kormányzati büdzsé értékének sokszorososa.¹² Helyszíni

⁴ „Africa: Piracy Cases On the Rise“. *allAfrica.com*, 2008. január 18.

<http://allafrica.com/stories/200801171021.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁵ „International Community Focuses on Combating Piracy“. *America.gov*, 2008. december 11.

<http://www.america.gov/st/peacesec-english/2008/December/20081210115754SJhtrop0.7649347.html>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁶ „Want to stop piracy? Then give Mogadishu back to the mullahs“. *The East African*, 2008. október 12.

<http://www.theeastafrican.co.ke/opOrEd/comment/-/434750/479542/-/9najkd/-/index.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁷ „Uganda: Somali Pirates Threaten Economy“. *InsideSomalia*, 2008. november 27.

<http://insidesomalia.org/News/Politics-|Somalia/Uganda-Somali-Pirates-Threaten-Economy.html>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁸ „Piracy crisis exposes need for Somalia solution“. *Reuters AlertNet*, 2008. november 18.

<http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/LI490448.htm>, internetről letöltve: 2008. november 18.

⁹ „Somalia: Pirate Incidents Escalate“

¹⁰ „Clashes at red sea between Soldiers, Pirates“. *Shabelle Media Network*, 2008. október 12.

<http://www.shabelle.net/News/ViewNews.asp?NewsID=1755>, internetről letöltve: 2008. november 17.

¹¹ „Kenya Puts \$150 Million Estimate on Payments to Somalia's Pirates“. *VOA News*, 2008. november 21.

<http://voanews.com/specialenglish/2008-11-21-voa1.cfm>, internetről letöltve: 2008. november 21.

¹² „With U.S. ships nearby, Somali pirates unveil a spokesman“. *McClatchy Washington Bureau*, 2008. szeptember 30.

<http://www.mcclatchydc.com/251/story/53303.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

beszámolók szerint a puntlandi vezetők közül többen saját kalóz-milíciákat tartanak fent a profit reményében.¹³ A helyi kormányzatnál sokkal veszélyesebb ellenfélnek tűnnek az iszlamisták, akik élesen elítélik a kalóztevékenységet. Elkötelezettségüket 2006-ban már bizonyították egyszer, amikor sikeresen verték szét a Haradheere kikötőjéből kihajózó kalózcsoportokat, befolyásuk azonban jelen pillanatban még nem ér el Puntlandig.

Puntland létrejötte: a szomáliai polgárháború (1986—1998)

Puntland régió Szomália északkeleti részén terül el, az Afrika szarvának nevezett csücsökben. Nyugatról Szomáliföld, Maakhir és Northland szakadár államok, valamint egy kis részen Etiópia, délről pedig Galmudug állam határolja. Mivel Szomália a teljes szétesettség állapotában van, a fent említett tartományok kvázi önállóan tevékenykednek, versengenek egymással és önálló politikai döntéseket hoznak. A tartományi határok ezért gyakorlatilag államhatárok is.

Szomália 1960-ban jött létre az egykori brit és olasz gyarmatok egyesülésével. A kezdetekben demokratikus berendezkedést 1969-ben a hadsereg főparancsnoka, Siad Barre puccsa döntötte meg. Az eleinte a Szovjetunió irányába orientálódó elnök az Etiópiával folytatott ogadeni háború során csalódott szövetségesében, és amerikai segítségért folyamodott.¹⁴ A gazdasági nehézségekkel küszködő országnak a háború után az Etiópiából érkező mintegy egy millió szomáli menekült problémájával is szembe kellett néznie. A megkezdődő lassú demokratizálódás ellenére Barre egyre nagyobb elégedetlenséggel szembesült, mivel a saját Darod törzsbeli Marehan klánjához tartozó kádereket favorizálta, és hadserege is főként belőlük tevődött össze. 1978-ban a mai Puntland területén többségben lévő, a szintén Darod törzsbeli Harti klánhoz tartozó Majerteen alklán vezetői államcsínyt próbáltak végrehajtani, azonban ezt a kormányzat leverte.¹⁵

¹³ „Puntland: The Epicenter of Somalia’s Piracy and Human Trafficking“. *Hiiraan Online*, 2007. december 27. http://www.hiiraan.com/op2/2007/dec/puntland_the_epicenter_of_somalia_s_piracy_and_human_trafficking.aspx, internetről letöltve: 2008. november 17.

¹⁴ Shay, Shaul: *Somalia Between Jihad and Restoration*. Transaction Publishers, 2008. 1-6. o. Az etióp fordulatról lásd még: Horváthné Angyal Boglárka - Major Katalin: Etióp külpolitikai fordulat a '70-es években, *Kül-Világ*, Vol. 2. No. 4 (2005). 54-66 o.

¹⁵ A szomáli nép öt nagy törzsre oszlik, ezek pedig klánokból és alklánokból állnak. Az ország északnyugati részén, Szomáliföldön az Isaaq, valamint a kisebb Dir törzsek dominálnak. Tőlük keletre a Darod törzs klánjai vannak többségben, ide tartozik a puntlandi Harti klán is. A központi tartományokban főként a Hawiye, délnyugaton a Rahanweyn törzsek tagjai élnek, a délkeleti Kismayo környékén pedig a Darod és Hawiye törzsek egyes klánjai vetekednek az irányításért. Lásd Menkhaus, Ken: *Somalia: State Collapse and the Threat of Terrorism*. International Institute for Strategic Studies, 2004. 24. o.

A lázadók Etiópiába menekültek, ahol létrehozták a Puntland önállósodásában később döntő szerepet játszó Szomáli Demokratikus Felszabadítófrontot (Somali Salvation Democratic Front, SSDF).¹⁶ 1986-tól kezdődően több fontos klán is fegyveres ellenállásba kezdett a mogadishui kormányzat ellen. Barre kemény kézzel bánt az ellenfeleivel, katonái 1989. november 24-én 220 ellen tüntető civilt öltek meg az ország két pontján. A kíméletlen intézkedések fokozatosan elidegenítették a kormányzattól fő külföldi szövetségesét, az USA-t, a nyugati segély nélkül pedig kevés esély maradt a polgárháború megnyerésére.¹⁷ A külföldi segítsége nélkül Barre csapatai visszaszorultak és a főként Hawiye törzsbeli fegyveresekből álló Egyesült Szomáli Kongresszus (United Somali Congress, USC) csapatai 1991. január 26-án bevonultak a fővárosba, Mogadishuba, az elnök menekülni kényszerült.

Barre bukása egyben a központi kormányzat bukását is jelentette, ami lehetővé tette a kláncsoportoknak, hogy saját érdekeiket próbálják érvényesíteni. Az elnököt megbuktató USC szövetség két, egymással harcoló Hawiye törzsbeli részre esett szét. Aidid hadúr a Habr Gedir klán, Muhammad hadúr az Abgal klán vezetésével hozott létre koalíciót, és csapataik harcba kezdtek a főváros, Mogadishu birtoklásáért.¹⁸

Északnyugaton az Isaaq törzs még 1991 májusában kikiáltotta Szomálföld függetlenségét, önállósítva az egykori olasz gyarmat területeit. A mai Puntland területén a többségében a Majerteen alkánra támaszkodó egykori lázadó párt, az SSDF emelkedett ki győztesen a harcokból, és 1991 nyarára gyakorlatilag önállóan kormányozta az etnikai bázisa által lakott régiót.¹⁹

A harcok miatt kialakuló humanitárius katasztrófa arra sarkallta az ENSZ-t, hogy segélyakciót indítson az országban. Az első kéksisakos katonák 1992 szeptemberében érkeztek Mogadishuba. A tovább romló helyzet miatt az ENSZ fokozatosan bővítette csapatai létszámát, ám 1993 júliusára az Aidid hadúr ellen folytatott harcok ellenük fordították a fővárost ellenőrző klánokat. Az Aidid eltávolítására indított amerikai akció katasztrófálisan végződött (19 embert veszítettek), az otthoni közvélemény nyomására Bill Clinton elnök 1994 tavaszára teljesen kivonta csapatait. Az amerikai egységek nélkül meggyengült ENSZ-misszió végül 1995 márciusáig tartott ki, megszűnte után az ország tovább haladt a fragmentálódás felé.²⁰

¹⁶ Rutherford, Kenneth R.: *Humanitarianism Under Fire: The US and UN Intervention in Somalia*. Kumarian Press, 2008. 4. o.

¹⁷ Uo. 7-8. o.

¹⁸ Menkhaus, i.m. 29. o.

¹⁹ Lewis, Ioan M.: *Blood and Bone: The Call of Kinship in Somali Society*. Red Sea Press, 1994. 208. o. 1992-ben az iszlamista Al-Ittihad megpróbálta átvenni a hatalmat a tartományi főváros, Bosaso felett, az SSDF azonban győztesen került ki ebből a csatából is, biztosítva egyeduralmát a régióban. Le Sage, Andre: Prospects for Al Ittihad and Islamic Radicalism in Somalia. *Review of African Political Economy*, Vol. 27. No. 89. (2001), 472-477. o.

²⁰ Poole, Walter S.: *The Effort to Save Somalia, August 1992-March 1994*. United States Dept. of Defense, 2005. 6-67. o.

A puntlandi kormányzat létrejötte

1998 nyarán az SSDF, a törzsi tanácsok támogatásával, regionális tanácskozást hívott össze az általa uralt északkeleti területeken. Ez azért volt fontos lépés, mert a régióban a politikai hatalom a törzsfők támogatására épül.²¹ A 600 tagú, a Harti alkánokat (Majerteen, Dhulbahante, Warsangeli) képviselő gyűlés 1998. július elsején kikiáltotta az etnikai bázisa által lakott, 212 ezer négyzetkilométeren mintegy 3,9 millió lakossal rendelkező, Puntland nevet kapó állam autonómiáját. A régió saját definíciója szerint szövetségi állam, bízva egy leendő föderális Szomália létrehozásában.²² Az újonnan kitalált név az egyiptomi legendákban szereplő Punt földjére utal, amit egyesek a mai Szomália területével azonosítanak²³, érvként hozva fel többek között a térségben termelt tömjén és az ősi szó jelentése közti hasonlóságot.²⁴

Az állam elnökévé az SSDF vezetőjét, Abdullahi Yusuf Ahmed ezredest „választották”, aki a területen többségben lévő Majerteen alkánhoz tartozik.²⁵ Szomálifölddel és több későbbi autonóm területtel ellentétben a vezetés a kezdetektől elismerte a központi kormány fennhatóságát, csupán regionális autonómiát követel.²⁶ Ennek fő oka az, hogy az ország déli részében, Kismayu környékén is lakik több ezer Majerteen, akikkel önállósodás esetén elveszne a közös államiság.²⁷ A két kisebb Harti alkán, a Dhulbahante és a Warsangeli támogatásukról biztosították a kormányzatot, azonban az általuk lakott nyugati régióban kevés történt a puntlandi hatalom megszilárdításának érdekében.²⁸

A gyakran autoriter vezetőként jellemzett Abdullahi Yusuf Ahmed mandátuma 2001-ben lejárt, és mivel a törzsi vezetők pedig nem voltak hajlandók meghosszabbítani azt, a régi elnök lázadásba kezdett a frissen hivatalba lépő Jama Ali Jama ellen. Etiópiai támogatással

²¹ „Political Turmoil in Puntland“. *Somalia Watch*, 2002. január 15.

<http://www.somaliawatch.org/archivedec01/020117201.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

²² *Puntland Facts and Figures, 3rd Edition, September 2007*. Ministry of Planning and International Cooperation Puntland State of Somalia, 2007. 4 o. *Puntland in Progress*. Ministry of Planning and International Cooperation, Puntland State of Somalia, 2007. 9. o.

²³ „Puntland: The land of opportunity“. *Hiiraan Online*, 2008. november 8.

http://www.hiiraan.com/news2_rss/2008/Nov/puntland_the_land_of_opportunity.aspx, internetről letöltve: 2008. december 18.

²⁴ *Puntland in Progress*: i. m. 16. o.

²⁵ Lewis: i. m. 207. o.

²⁶ „Puntland President’s Speech on Anniversary“. *Somalia Watch*, 2000. augusztus 7.

<http://www.somaliawatch.org/archivejuly/000807101.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

²⁷ Lewis: i. m. 504 o.

²⁸ Bryden, Matt: „New Hope for Somalia? The Building Block Approach“. *Review of African Political Economy*, Vol. 26. No. 79. (2001), 134-140. o.

2002 májusában bevette a fővárost, Garowe-t, államcsínyt hajtott végre, és 2004 októberéig Szomália elnökévé történt megválasztásáig a posztján maradt.²⁹

Az új szövetségi elnökről a helyi parlamenti képviselők szavazhattak, akik 2005 januárjában az emigrációból hazatérő Mohamud Musa Hersi (népszerű nevén „Adde tábornok”) egykori kormányzó mellett döntöttek. Adde Musa követte elődje stílusát, gyakran rendeleti úton kormányoz. A 2009 januárjában esedékes választásokon Musa az eddigi hírek szerint hét ellenféllel száll majd szembe, a legfőbb kihívói az egykori pénzügyminiszter Abdurahman Mohamed Farole, valamint az egykori szomáliai miniszterelnök, Hassan Abshir. November közepén az ellenjelöltek jelezték, aggódnak a választások tisztaságáért, miután az elnök az előzetes nyomás ellenére maga állította össze a választási bizottságot.³⁰ Musa döntését végül a törzsi vezetők bírálták felül, megváltoztatva a bizottság összetételét és létrehozva egy háromszáz fős, csak nekik alárendelt és a választások tisztaságára ügyelő rendőrcsoportot.³¹

1. térkép: Szomália „kvázi-önálló” területei

Forrás: A szerző saját szerkesztése egy wikipedia térkép (public domain) alapján

²⁹ Abdullahi Yusuf Ahmedet 2004-ben a kenyai Nairobiában választották meg államfőnek a politikai rendezésben érdekelt, ám az országban rendszerint semmilyen befolyással nem rendelkező politikai csoportok. Szerepe mindvégig jelképes maradt az ország élén. Höhne, Markus V.: „Political Identity, Emerging State Structures and Conflict in Northern Somalia“. *Journal of Modern African Studies*, Vol. 44. No. 3. (2006), 397-414. o., Shay: i. m. 78. o.

³⁰ „Puntland leader says govt will appoint election commission“. *Garowe Online*, 2008. november 8. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Puntland_leader_says_govt_will_appoint_election_commission.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

³¹ „Traditional elders amend Puntland election commission“. *Garowe Online*, 2008. december 14. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Traditional_elders_amend_Puntland_election_commission.shtml, internetről letöltve: 2008. december 17.

Háború Szomálifölddel

Abdullahi Yusuf Ahmed elnök már az önállósodás időszakában, 1998-ban offenzív külpolitikai irányt határozott meg Puntland számára. Mivel a szövetségi állam a Harti klán lakhelye szerint definiálta a határait, és az ehhez tartozó közösségek pedig az autonómiára törekvő régió közigazgatási határain kívül is éltek, adott volt egy új regionális konfliktus kialakulása. A katonai célok megvalósításához Puntland saját, nem hivatalos hadserege, valamint a *Darawish* paramilitáris határőrség csapatai álltak az elnök rendelkezésére.³²

A tartományi kormányzat nyugaton két Szomáliföld által ellenőrzött, de a kisebb Dhulbahante és a Warsangeli alkánok által lakott tartomány (Sanaag, Sool) részeire tart igényt.³³ Az itt lakók tradicionálisan Szomália egységét pártolják, ezért soha nem rendelkeztek szomáliföldi identitással.³⁴ A szintén egységpárti Puntland 1999 márciusában rendőröket küldött néhány városba a vitatott régióban, valódi irányítást azonban sem nekik, sem a szomáliföldi erőknek nem sikerült létrehozniuk.³⁵ A status quo 2002-ben változott meg, amikor Puntland bevonult Sanaag tartományba, és kiszorította szomáliföldi riválisait.³⁶ A térségben domináns Warsangeli alkán a kezdetben jól alakuló kapcsolatok ellenére fokozatosan az új vezetés ellen fordult, részben a kormányzati kifizetések elmaradozása miatt.

A kapcsolatokat tovább rontotta a régió olajkészleteinek kiaknázása körüli vita. Puntland olajkészletei két völgyre koncentrálnak (Dharoor és Nogal), amelyek átnyúlnak Sanaag tartomány területére is. 2005-ben a puntlandi kormányzat megegyezést kötött a Range Resources ausztrál céggel, amely monopóliumot kapott az olajkincs kiaknázására Puntlandban. A szerződéskötés után több, a kormányzathoz köthető vállalkozó is bekerült a cég vezetésébe.³⁷ Az üzletből kihagyott helyi Warsangeli alkán válaszul akadályozni kezdte a termelés elkezdését, amire ellenlépésként Musa elnök 2006 márciusában katonai akciót indított ellenük a tartományban. A kormánymilíciák kudarcot vallottak, a Range Resources átmenetileg le kellett, hogy mondjon a kutatásról, a felbátorodó Warsangeli alkán pedig 2007

³² *Puntland Five-Year Development Plan, 2007-2011*. Ministry of Planning and International Cooperation Puntland State of Somalia, 2007. 30-32. o.

³³ Menkhaus: i. m. 20 o.

³⁴ Höhne, *Political Identity*, 407. o.

³⁵ Gilkes, Patrick: „Briefing: Somalia“. *African Affairs*, Vol. 98. No. 393. (1999), 571-577. o.

³⁶ „Voter registration upcoming in Somaliland“. *Afrol News*, 2008. július 29. <http://www.afrol.com/articles/30037>, internetről letöltve: 2008. november 17.

³⁷ „Somalia: Puntland ruler's relative resigns from Range Resources“. *Garowe Online*, 2008. július 22. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Puntland_ruler_s_relative_resigns_from_Range_Resources.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

júliusában, Maakhir néven függetlenné nyilvánította saját területeit, kiszakítva Puntland egyes határmenti részeit is.³⁸

Mivel a területre mind Puntland, mind Szomáliföld változatlanul igényt tart, gyakoriak az összecsapások. 2008. júliusában szomáliföldi csapatok harc nélkül elfoglalták a térségben fekvő Lasqorey városát³⁹, majd három nappal később puntlandi erők szintén lövés nélkül vonultak be oda.⁴⁰ Maakhir keleti részét jelenleg is puntlandi csapatok tartják megszállás alatt, így a Range Resources is visszatérhetett. Az általa működtetett első olajkút 2008 nyarán kezdte meg a termelést.⁴¹

Sool tartomány esetében hasonló történet játszódott le. A helyi Dhulbahante többségű lakosság Szomália keretén belül képzelte el jövőjét, ezért kapcsolatuk a szomáliföldi kormányzattal már a kezdetektől feszült volt. 2002-ben helyiek az először ide látogató Kahin szomáliföldi elnök ellen merényletet kíséreltek meg, amire válaszul az kivonta csapatait a területéről. A hatalmi vákuumot kihasználva 2003 decemberében Puntland bevonult a tartományba.

Sool integrációja az autonómiára törekvő szövetségi államban azonban megbukott, a Sanaag tartomány kapcsán már említett okok miatt.⁴² Az ellentéteket kiaknázva szomáliföldi csapatok 2007 októberében visszafoglalták a tartomány legnagyobb városát, a stratégiai fontosságú Lascanood-ot.⁴³ Innentől kezdve az események hasonlóak a Warsangeli alkán és Maakhir történetéhez: a Dhulbahante alkán 2008-ban kinyilvánította a saját területeinek függetlenségét Northland State („északi állam“) néven. Puntland és Szomáliföld ezt sem ismeri el, a fővárosának tervezett Lascanood pedig változatlanul az utóbbi kvázi-állam kezén van.

³⁸ „Somalia: The rise of Maakhir State and the fall of Puntland“. *Garowe Online*, 2007. augusztus 5. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Opinion_20/Somalia_The_rise_of_Maakhir_State_and_the_fall_of_Puntland.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

³⁹ „Somalia: Somaliland troops take over Las Qorey town“. *Garowe Online*, 2008. július 9. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Somaliland_troops_take_cover_Las_Qorey_to_wn.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁴⁰ „Puntland Forces Take Control of Lasqorey“. *Hiiraan Online*, 2008. július 12. http://www.hiiraan.com/news2_rss/2008/July/puntland_forces_take_control_of_lasqorey.aspx, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁴¹ „Somalia: Oil firms recruit private militia for Puntland exploration“. *Garowe Online*, 2008. május 21. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Oil_firms_recruit_private_militia_for_Puntland_exploration.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁴² A fő problémát itt is a fizetések elmaradása és az egyre növekvő katonai jelenlét jelentette. Höhne: *Political Identity*, 406-407. o.

2. térkép: Szomália közigazgatási térképe (régiókkal)

Forrás: *Magellan maps*, <http://media.maps.com/magellan/Images/SOMALI-W2.gif>
(internetről letöltve: 2008. december 26.)

43 „Puntland and Somaliland Clashing in Northern Somalia“

Harc az iszlamisták ellen

Puntland déli határa az egykori Mudug tartomány kellős közepén fut keresztül, a törzsi határ mentén. A tartomány legnagyobb, és egyben Puntland második legnagyobb városa, Galkayo (másnéven Gaalkacyo) a határvonalon fekszik. A város északi részében Hartik laknak, az itt lakók már a polgárháború idején is az SSDF szövetségesei voltak. A déli városrész viszont a Habr Gedir klán ellenőrzése alatt áll.⁴⁴

2006 márciusában az Iszlám Bíróságok Uniója (Islamic Courts Union, ICU) megváltoztatta az erőviszonyokat Szomália déli és középső részén. A szigorúan rendparti iszlamista szervezet rövid időn belül nagy népszerűsége tett szert a déli területeken, milíciáik pedig a nyár során tovább folytatták a terjeszkedést észak felé, menet közben felszámolva a kalózkodás addigi központját Haradheere kikötőjében.⁴⁵ Augusztusban immár a puntlandi határokig törtek előre.⁴⁶ Az iszlamisták előrenyomulásának Etiópia beavatkozása vetett véget, a térségbe érkező etióp erők december elejére a puntlandi csapatok támogatásával ellencsapást mértek rájuk.⁴⁷ A több irányból támadó erők december 28-án bevonultak Mogadishuba, ezzel véget vetve az ICU uralmának. A puntlandi határtól délre a Habr Gedir klán megszilárdította uralmát és területein kikiáltotta Galmudug „állam” önállóságát.⁴⁸

Az ICU elleni győzelem óta az iszlamisták egyetlen jelentős incidensért tehető felelőssé, 2008. október 29-én Bosasóban két öngyilkos merényletben hárman haltak meg. Ugyanaznap az addig szintén érintetlen Szomáliföldön három bomba robbant. Minden valószínűség szerint az ország déli részét uraló Al-Shabaab iszlamista szövetség jelezte, hogy immár az észak sincs biztonságban.⁴⁹

⁴⁴ Menkhaus: i. m. 41. o.

⁴⁵ Shay: i. m. 97-98. o.

⁴⁶ Terdman, Moshe: *Somalia at War – Between Radical Islam and Tribal Politics*. The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, 2008. 71. o.

⁴⁷ Islamic militiamen fighting Ethiopian troops in southern Somalia. *The Independent*, 2006. december 9. <http://www.independent.co.uk/news/world/africa/islamic-militiamen-fighting-ethiopian-troops-in-southern-somalia-427654.html> Internetről letöltve: 2008. november 17.

⁴⁸ Barnes, Cedric - Hassan, Harun: „*The Rise and Fall of Mogadishu's Islamic Courts*”. *Journal of Eastern African Studies*, Vol. 1 No. 2 (2007), 151-160. o.

A puntlandi kalózkodás felerősödése

Puntland lakossága és gazdasága az ország belsejében elterülő sivatag szélén lévő partmenti vidékre (*guban*) koncentrálódik, itt főként a halászat és a halfeldolgozás jelenti a lakosok megélhetési forrását.⁵⁰ A halászat központja a régió legnagyobb városa, Bosaso, a fő felvásárló pedig az Ádeni-öböl túloldalán fekvő Jemen, ami a kifogott halak mintegy 52%-át vásárolja fel.⁵¹ A régió 1640 kilométer hosszú, halban gazdag partszakasszal rendelkezik, az éves kitermelés jelenleg 180.000 tonna. Ez azonban csupán töredéke a Szomália összeomlása előtt termelt mennyiségnek. A nemzetközi orvhalászat számos halász megélhetését vette el, ezért azok felfegyverkeztek és saját kezükbe vették a partmenti vizek felügyeletét. Ez a gyakorlat fokozatosan átcsapott fosztogatásba, a halászok immár minden az útjukba kerülő hajóra rátámadtak. A zsákmány értékesítéséből befolyó pénz jobb és modernebb felszerelés megvásárolását tette lehetővé, ami pedig megnyitotta az utat az óceánjáró hajók megtámadása, és a váltságdíj szedése előtt.⁵²

A kalózok általában fiatal férfiak, 20-35 év között. Többségük egykor halász volt, ezért a csoportok kiváló helyismerettel rendelkeznek. Hozzájuk harcedzett egykori milicisták, valamint az információs technológia kezelésére képes specialisták csatlakoztak. A 90-es évek végén kis halászhajókkal kezdtek, sikereik azonban fokozatosan lehetővé tette felszerelésük modernizálását. Manapság fegyverzetüket a mogadishui feketepiacon, valamint Jemenből szerzik be, a felszerelés az informális és a bizalomra épülő tradicionális *hawala* közvetítői rendszeren keresztül jut el Puntlandba.⁵³ Támadásaikhoz motorcsónakokat használnak, amelyek mindegyikében négy-öt, gépfegyverekkel és gránátvetőkkel (RPG) felfegyverzett kalóz van. Műholdas helymeghatározással mérik be a célpontot, egymással műholdas telefonon keresztül tartják a kapcsolatot. Az utóbbi időben nagyobb „anyahajókat” is bevetnek, ami lehetővé teszi, hogy támadásaikat több száz tengeri mérföldes körzetre terjesszék ki.⁵⁴

A támadás során a motorcsónakok megközelítik a célpontot, és gépfegyverekből tüzet nyitnak rá. Amikor a tengerészek fedezékbe menekülnek, csákyák és létrák segítségével felmásznak a fedélzetre és elfoglalják a hajót, túszul ejtve a legénységet. A hajót ezután a

⁴⁹ „Five suicide bombers strike in northern Somalia“. The Long War Journal, 2008. október 29. http://www.longwarjournal.org/archives/2008/10/five_suicide_bombers.php, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁵⁰ „Pirates of Puntland“

⁵¹ *Puntland Five-Year Development Plan*: i. m. 57. o.

⁵² „Somalia: Piracy Incidents Escalate“

⁵³ „Somali pirates living the high life“

⁵⁴ „Somalia: Piracy Incidents Escalate“

szomáli partok közelébe kormányozzák, és váltságdíjat követelnek. A követelt díj jelentős emelkedésen ment keresztül az elmúlt hónapokban – általában egy-két millió dollár között van. Megegyezés esetén a hajót egy baráti kikötőben (általában Eyl, Haradeere vagy Basoso) átadják a tulajdonosnak. A kikötőben a kalózok komoly logisztikai támogatást kapnak, ami fontos, mert egy-egy tárgyalás hónapokig is elhúzódhat. Egyes elmondások szerint éjjelente „pót-kalózok” váltják fel a nap közben a hajón lévőket, hogy azok a családjaikkal lehessenek.⁵⁵ A legénységet jól tartják, sőt, többen baráti gesztusokról számoltak be szabadulásuk után.⁵⁶ Általában a rakomány is érintetlenül marad.

Eyl városának története tipikus példa arra, mekkora változást hozott a kalózkodás elterjedése a régióban. A néhány éve mindössze 20.000 lakost számláló település kikötőjét kalózbandák kezdték használni, a helyi polgármesternek pedig sem ereje, sem pénze nem volt arra, hogy kiűzze őket. A sikeres zsákmányszerző portyáik után a kalózok osztalékot fizetnek a helyi törzsi vezetőknek, ezzel biztosítva lojalitásukat, sőt a hírek szerint még közösségi projektek pénzelésébe is beszállnak. Ennek megfelelően a helyiek hősként, egyfajta modernkori Robin Hood-ként kezelik őket, akik az országuk erőforrásait védik a külföldiek kizsákmányolásától. A sikeres kalózok gyorsan meggazdagodnak: az ország nagyobb városaiba költöznek, ahol a csoportjukat pénzelő, befolyásos emberek védelme alatt állnak. Nem ritkán autót és nagy házat vesznek, és két-három feleséget is tartanak. Azt is mondhatnánk, hogy a kalózok az Eyl-i társadalmi elit befolyásos és megbecsült tagjaivá váltak-válnak.⁵⁷

Kalóztámadások 2008-ban

A kalóztámadások növekvő száma mellett 2008-ban egyre több hír érkezett sikeres szabadítási akciókról, illetve olyan esetekről, amikor civil hajóknak sikerült megmenekülniük a fegyveresek támadásától. 2008. április 4-én kalózok eltérítették a francia luxusjachtot, a *Le Ponant*-ot. Nyolc nappal később a hajó és legénysége váltságdíj (meg nem erősített hírek szerint két millió dollár) kifizetése után kiszabadult, francia kommandósok pedig helikopterekkel a szárazföldön menekülő kalózok nyomába eredtek. Miután egy mesterlövész a

⁵⁵ „Puntland: The Epicenter of Somalia’s Piracy and Human Trafficking“

⁵⁶ „Pirates of Puntland“

⁵⁷ „Somali pirates living the high life“. *BBC News*, 2008. október 28. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7650415.stm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

levegőből tüzelve szétlőtte a dzsipjük motorját, egy másik helikopter leszállt és őrizetbe vette a hat kalózt, visszaszerezve a váltságdíj egy részét.⁵⁸ A kalózokat Párizsban állították bíróság elé.

Április 22-én egy dubai hajót térítettek el a kalózok, azonban puntlandi kormánycsapatok már másnap visszafoglalták azt, egy kalóz meghalt. A hét elfogott fegyverest később életfogytiglani börtönre ítélték.⁵⁹ Az iszlám országokból érkező hajók eltérítése egyébként is sokkal erőteljesebb reakciót szokott kiváltani a szomáli csoportokból: bár egy május 17-én eltérített Mogadishuba tartó jordániai hajó hat nappal később tárgyalások útján szabadult, az ICU csapatai még aznap bosszútámadást indítottak a Galmudugban lévő kalózbázis, Hoby ellen, négy kalóz és két iszlamista meghalt, hat kalózt pedig elfogtak.⁶⁰

Az augusztus 21-én eltérített iráni *Iran Deyanat* egyes források szerint állítólag ismeretlen, mérgező vagy radioaktív rakományt szállított, amitől több kalóz meghalt. A szomáliai kormány aggodalmát fejezte ki, hogy az Eritreába tartó szállítmány esetleg az iszlamisták felfegyverzését szolgálhatja.⁶¹ A hajó végül október 10-én került vissza iráni tulajdonosai kezébe (2.5 millió dollár), és nemzetközi figyelemtől kísérvé Eyl kikötőjéből egy ománi megálló után Rotterdamba hajózott. A kikötőben a holland hatóságok a hajón sem radioaktív, sem egyéb veszélyes anyagnak nem találták nyomát.⁶²

Szeptember 25-én egy különösen kényes szállítmány került a kalózok kezére. Az ukrán *Faina* rakománya ugyanis 33 T-72 típusú harckocsi, valamint nehézfegyverek voltak. A hajó elvileg Kenya felé tartott, fedélzetén azonban olyan papírokat találtak, melyek szerint az a címzettek a szudáni kormányzattal szembenálló dél-szudáni ellenállók voltak.⁶³ A *Faina*-t amerikai hadihajók sora, illetve egy orosz hajó blokád alá helyezte a kikötőben. A mai napig folyik a tárgyalás a váltságdíjról, amely a legfrissebb hírek szerint még mindig nyolc millió dollár magasságban van.⁶⁴

⁵⁸ „French commandos swoop after pirates free hostages“. *Reuters*, 2008. április 11. <http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSL1188558720080411>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁵⁹ „Somali troops storm Dubai ship, arrest 7 pirates“. *Reuters AlertNet*, 2008. április 22. <http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/NL22815950.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁰ „11 killed in Somalia as rebels attack govt troops, pirates“. *Garowe Online*, 2008. május 24. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/11_killed_in_Somalia_as_rebels_attack_govt_troops_pirates.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶¹ „Mystery surrounds hijacked Iranian ship“. *The Long War Journal*, 2008. szeptember 22. http://www.longwarjournal.org/archives/2008/09/mystery_surrounds_hi.php, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶² „Hijacked Iranian bulker berths at Rotterdam“. *Lloyd's List*, 2008. november 14. <http://www.lloydslist.com/ll/news/hijacked-iranian-bulker-berths-at-rotterdam/20017590404.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶³ „Who really owns the hijacked battle tanks?“ *Daily Nation*, 2008. október 1. <http://www.nation.co.ke/News/-/1056/476468/-/tkwkmo/-/index.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁴ „Somali pirates cut ransom demand on hijacked arms ship Faina“. *Guardian Online*, 2008. október 7. <http://www.guardian.co.uk/world/2008/oct/07/somalia>, internetről letöltve: 2008. november 17.

Novemberre a nemzetközi közösség fokozta jelenlétét a szomáli felségvizeken, ezért a támadások hatékonysága jelentősen csökkent. 11-én négy hajóval is próbálkoztak a kalózkodók, azonban csak egyet sikerült elfoglalniuk. Két esetben az indiai *Tabar* hadihajó riasztotta el őket⁶⁵, a negyedikben pedig a brit *Cumberland* tengerészgyalogosai tűzharc után elfoglalták a kalózkodók egyik hajóját is, két szomáli és egy jemeni meghalt, a többiek megadták magukat.⁶⁶ 14-én egy brit privát biztonsági cég őrei sikeresen vertek vissza egy teherhajót ért támadást, mégpedig vízágyúkkal és egy mágnes-akusztikus berendezéssel.⁶⁷ November 17-én azonban a kenyai Mombasza partjaitól 450 tengeri mérföldre délkeletre kalózkodóknak a szaúdi *Sírius Star* szupertankert, és annak száz millió dollár(!) értékű nyersolaj-rakományát sikerült ellenőrzésük alá vonni. Ez a támadás az eddigi legtávolabbi akció, amit a puntlandi kalózkodók végrehajtottak. A támadás helyszíne és az elrabolt hajó mérete a hírek szerint még az amerikai vezérkari főnököt, Mullen admirálist is meglepte.⁶⁸

November 18-án a már említett indiai *Tabar* önvédelemből elsüllyesztett egy rá tüzelő thai hajót, amit először kalóz-anyahajónak vélték, végül azonban kiderült, a fegyveresek csak percekkel előbb foglalták el azt. A legénység közül 14-en eltűntek, vélhetően egyetlen ember élte túl az incidenst.⁶⁹ Másnap a kalózkodók egy jemeni hajót térítették el, azonban miután Puntland a katonaság bevetésével fenyegetőzött⁷⁰, a kalózkodók december 3-án váltságdíj kifizetése nélkül elengedték a hajót.⁷¹

November 28-án ugyan szabadult a görög *Centauri*, megtámadták azonban a libériai *Biscaglia*-t, aminek 3 tagú brit őrszemélyzete harcba szállt a kalózkodókkal, majd miután nyilvánvalóvá vált esélytelenségük, a vízbe ugorva menekültek el, ahonnan egy német

⁶⁵ „Indian warship fights off pirates in Gulf of Aden“. *AFP*, 2008. november 11. http://afp.google.com/article/ALeqM5gYrtLfrGhdUDGfKF4LbJgPijri_A, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁶ „Marines kill two Somalis in raid on pirate vessel“. *The Independent*, 2008. november 13. <http://www.independent.co.uk/news/world/africa/marines-kill-two-somalis-in-raid-on-pirate-vessel-1016128.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁷ „Private guards ward off Somali pirate attack“. *Lloyd's List*, 2008. november 14. <http://www.lloydslist.com/ll/news/private-guards-ward-off-somali-pirate-attack/20017590589.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁸ „Pirates Seize Saudi Tanker Off Kenya“. *The New York Times*, 2008. november 17. <http://www.nytimes.com/2008/11/18/world/africa/18pirates.html>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁶⁹ „Indian navy 'sank Thai trawler'“. *BBC News*, 2008. november 25. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7749245.stm, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷⁰ „Somali forces vow to rescue hijacked ship“. *International Herald Tribune*, 2008. november 26. <http://www.iht.com/articles/reuters/2008/11/26/africa/OUKWD-UK-SOMALIA-PIRACY.php>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷¹ „Somali pirates free hijacked Yemeni ship without ransom“. *The Times of India*, 2008. december 3. <http://timesofindia.indiatimes.com/Gulf/Somali-pirates-free-hijacked-Yemeni-ship-without-ransom/articleshow/3789512.cms>, internetről letöltve: 2008. december 17.

helikopter mentette ki őket.⁷² Még aznap a német *Mecklenburg-Vorpommern* romboló sikeresen riasztott el két kalózhajót a szintén német turistahajó, az *Astor* megtámadásától.⁷³ Két nappal később a *Nautica* nevű amerikai turistahajónak sikerült kikerülni és lefogyni az őt megtámadó két kis csónakot.⁷⁴ December 3-án egy vitatott eset során az ausztrál turistákat szállító *Athena* luxushajó került sorra, amelyet 29 kis hajó vett körül, a legénység azonban vízágyúk segítségével visszaverte a támadást.⁷⁵

Nemzetközi válaszlépések

A terrorizmus elleni háború jegyében az USA 2002 végén Afrikában is létrehozott egy harci köteléket. A *Combined Joint Task Force-Horn of Africa* a Szomália északi csücskénél fekvő Dzsibuti államban települt. A szárazföldi erőket egy nemzetközi flotta is támogatja, *Combined Task Force 150* (CTF 150) néven, ami általában 14-15 hajóból áll és számíthat a térségben lévő egyéb amerikai flották segítségére is.⁷⁶ A térségben a NATO hajói mellett orosz, indiai és maláj egységek is vannak, amelyek a saját országuk érdekeinek védelmében kerültek bevetésre, általában egy-egy támadás nyomán. Egyébként is általános eljárás, hogy a rablásban érintett országok haditengerészete hadihajót és kommandósokat küld a térségbe, hogy a tárgyalási pozícióját javítsa.

A katonai beavatkozás kizárólag a nyílt vízen lehetséges, mielőtt a hajót a partok közelébe vontatják. Hadihajók üldözik és próbálják útját állni az elrabolt járműnek még a kikötőbe érkezés előtt. Több esetben kommandósok foglaltak vissza a hajókat, néhányszor pedig maga a legénység. Az általában fregatt-méretű hadihajókon kívül helikopterek, valamint kommandó- és búváralakulatok kerülhetnek bevetésre. Mivel a kalózkodás a tapasztalatok alapján a saját túlélésüket fontosnak tartják (szemben a ma megszokott ellenségképpel), a legtöbb esetben megadják magukat anélkül, hogy a túszoikat bántanák. Ha azonban a hajót nem sikerül

⁷² „Three escape pirate-hijacked tanker“. *CNN.com*, 2008. november 28. <http://www.cnn.com/2008/WORLD/africa/11/28/somalia.pirates.chemical.tanker/index.html>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷³ „German Frigate Chases Off Pirates“. *Spiegel Online*, 2008. december 5. <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,594643,00.html>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷⁴ „Oceania Cruises' Nautica on the target of pirates“. *Cruise Business Online*, 2008. november 30. <http://www.cruisebusiness.com/news.php?u=20081130191300>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷⁵ „Cruise company covering up pirate attack on MV Athena in Gulf of Aden – passenger“. *News.com.au*, 2008. december 5. <http://www.news.com.au/travel/story/0,23483,24755213-5014090,00.html>, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁷⁶ „Denmark Assumes Command of Combined Task Force 150“. *United States Navy*, 2008. szeptember 15. http://www.navy.mil/search/display.asp?story_id=39741, internetről letöltve: 2008. november 17.

utolérni és elfoglalni, a kikötőben már lehetetlen visszaszerezni, a legénységet ugyanis elszállítják a helyszínről, és túszként tartják.

2008 közepére a támadások egyre növekedő száma nyilvánvalóvá tette a nemzetközi beavatkozás fokozásának és rendszerezésének szükségességét. Június 2-án az ENSZ BT 1816. számú határozata engedélyezte a szomáliai kormánnyal együttműködő országoknak, hogy a következő hat hónapban Szomália felségvizeit használják a kalózok megfékezésére.⁷⁷ Augusztusban létre is hoztak egy védelmi sávot a tengeren, amelyen keresztül biztonsággal lehet közlekedni. A kalózok válaszképpen kiterjesztették a portyáik körzetét és a legutóbbi 15 támadás közül tíz a biztonsági folyosón kívül történt.⁷⁸ 2008. október 7-én egy újabb ENSZ-határozat (1838-as) az előzőt megerősítette, időtartalmát határozatlan hosszúságúra nyújtotta, az érintett országoknak pedig engedélyezte minden szükséges eszköz bevetését, többek között a partmenti légtér használatát is.⁷⁹

A támadások hatékonysága az ellenlépések miatt csökkeni látszott, míg augusztusban 53%, októberben csak 31% volt a sikeres foglalások aránya.⁸⁰ Ezt a javulást azonban ellensúlyozta a támadások pusztaságának folyamatos növekedése. A hajók ezért egyre nagyobb számban alkalmaznak privát biztonsági szolgálatot a szállítmány védelmében. December 16-án az ENSZ BT határozata engedélyezte a szárazföldi beavatkozást is a kalózok üldözése során, megnyitva a kaput egy esetleges Eyl elleni akció előtt.⁸¹

Következtetések

A Szomáliában fennálló helyzet miatt aligha várhatunk arra, hogy a központi kormányzat megoldja a problémát, Puntland vezetése pedig nem érdekelt a kalóztevékenység csökkentésében, abból ugyanis egyaránt profitál a terület és maga a kormány is. Ezért a helyzet megoldása a nemzetközi közösségre vár. Az ENSZ BT határozatai éreztetik, hogy figyelnek a problémára, azonban nem nyújtanak hosszú távú megoldást. A helyzetnek több rövid- és középtávú kezelési lehetősége is látszik, azonban mindegyiknek van valamiféle hátulütője.

⁷⁷ SC/9344. *United Nations Security Council*, 2008. június 2. <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9344.doc.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁷⁸ „Somali pirates seize tanker carrying oil worth \$100m“. *Guardian Online*, 2008. november 18. <http://www.guardian.co.uk/world/2008/nov/18/piracy-somalia>, internetről letöltve: 2008. november 18.

⁷⁹ SC/9467. *United Nations Security Council*, 2008. október 7. <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9467.doc.htm>, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁸⁰ „Piracy crisis exposes need for Somalia solution.“

⁸¹ „UN approves piracy land pursuit“. *BBC News*, 2008. december 16. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7786652.stm>, internetről letöltve: 2008. december 17.

A jelenlegi intézkedések fenntartásával és esetleges fokozásával a támadások hatékonysága tovább csökkenthető lehetne. A biztonsági folyosó fenntartása eredményes lehet, hátránya azonban a költségessége és az, hogy a problémát nem orvosolja, csak kezeli. A hajók kíséretése majdnem 100%-os biztonságot ígér, ez azonban rendkívül költséges és lehetetlen a teljes forgalomra kiterjeszteni. Ezt egészíthetné ki a hajók fedélzeti biztonságának megerősítése. A tapasztalatok azt mutatják, hogy nem halálos fegyverekkel is el lehet boldogulni a kalózok elleni harcban. A probléma ezzel a megoldással az, hogy lényegében „jóváhagyja”, bár kockázatosabbá teszi a kalózkodást. További problémát jelent az intézkedések finanszírozása, amit a hajótársaságok bevételeit csökkentené, illetve aggodalomra ad okot a harcok eldurvulásának esélye.

Egy egészen más jellegű megoldást jelenthet a térség kikerülése, Afrika teljes megkerülése délről. Ez gyakorlatilag a Szezei-csatorna forgalmának lenullázódását jelentené. Ez azonban a forgalmat nem csak költségesebbé, de jelentősen lassabbá is tenné. Ennek ellenére egyes hajótársaságok már most fontolgatják a kerülő beiktatását.

A fenti megoldások rövid távon igyekeznek megoldani a problémát. A hosszú távú stabilizációhoz azonban a puntlandi erőviszonyok megváltoztatására van szükség. Ennek kézenfekvő módja a nemzetközi csapatok bevetése lenne kalózok bázisai ellen. A szárazföldi csapás azonban (mint az ENSZ és különösen az USA mogadishui tapasztalatai mutatják) komoly ellenszenvet szülhet a helyi lakosok között, annál is inkább, hogy azok közül sokan hősként tekintenek a kalózokra. Ráadásul a társadalmi problémákra ez nem jelent megoldást, tehát a kalózkodást végső soron csak visszaszorítja, nem pedig eltünteti. Úgy tűnik, az USA komolyan fontolóra vette ezt a megoldást, ugyanis az ENSZ BT az általuk benyújtott javaslat alapján adott mandátumot a nemzetközi közösség erőinek szárazföldi beavatkozásra a kalózok ellen.⁸²

A kalózbázisok felszámolását rá lehetne hagyni az iszlamista milíciákra és szövetségeseikre. Az iszlamisták 2006-ban már bizonyították eltökéltségüket a kalózkodás felszámolására, és mint láttuk, azóta is voltak összecsapások a fegyvereseik és a kalózok között. Egy általuk irányított (és vélhetően a nemzetközi terrorizmust támogató) Szomália azonban számos sokkal nagyobb, akár regionális méretű konfliktus forrása is lehetne, ezért tértnyerésük támogatása túlon túl kockázatosnak, vagy akár kalandor megoldásnak is tűnhet.

Segítséget jelenthetne a puntlandi politikai színtér megváltozása is, pontosabban az, ha egy a kalózokkal nem szimpatizáló, velük jó kapcsolatokat nem ápoló jelölt nyeri a januári

⁸² „UN approves piracy land pursuit“

elnökválasztásokat. Az eddig ausztráliában élő Mohammed Farole ilyen jelöltnek tűnik, ellentétben a mostani elnökkel és a jelenlegi garnitúrából kikerülő jelöltekkel. Az ellenzék esélyeinek fenntartásához kritikusan fontos lenne a választási folyamat nemzetközi ellenőrzése, valamint a sajtószabadság garantálása. Tiltakozások sorát váltotta ki az az eset, amikor 2008 novemberében az elnök személyével szemben kritikus Radio Galkayo épületét felfegyverzett rendőrök lepték el, az adást lekapcsolták, az állomás vezetőjét pedig őrizetbe vették.⁸³ Nagy nemzetközi nyomás után az adás végül három nap múlva, november 19-én indulhatott újra.⁸⁴

A megoldási lehetőségek egyike sem kecsegtet gyors és hátrányok nélküli sikerrel. Sokan az iszlamistákban látják a reményt, ez azonban rendkívül kockázatos és cinikus megoldásnak tűnik, hiszen a csoport terrorista kapcsolatai dokumentáltak.⁸⁵ A megoldás keresése közben a kifizetett váltságdíjak mennyisége növekszik. Elkerülhetetlennek tűnik a hajók fedélzeti biztonságának megerősítése, valamint a jelenlegi biztonsági folyosó fenntartása. A kalózkodást azonban csak akkor lehet majd végérvényesen eltüntetni, ha Szomália stabilizálódik, a lakosság helyzete pedig javul. Amíg Puntlandban nagy a kalózok társadalmi támogatottsága, bevételeik pedig magasak, nehéz lesz a rendkívül költséghatékony támadások mennyiségét csökkenteni, vagy akár csak a jelenlegi szinten tartani.

⁸³ „Journalist arrested in Puntland for 'Somaliland war' story“. *Garowe Online*, 2008. november 16. http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Journalist_arrested_in_Puntland_for_Somaliland_war_story.shtml, internetről letöltve: 2008. november 17.

⁸⁴ „Galkayo-based radio station back on the air, director released“. *Reporters Without Borders*, 2008. november 19. http://www.rsf.org/article.php3?id_article=29329, internetről letöltve: 2008. december 17.

⁸⁵ „Mystery surrounds hijacked Iranian ship“

Dr. Róth János: Szolgálatban Rákositól Antallig, 40 év a magyar diplomáciában

Kázmér Zsigmond: Excellencián innen és túl...

Minerva Kiadó, Budapest 2008.
318 oldal képmelléklettel, tartalomjegyzék nélkül

A szerző karrierdiplomata, aki negyven éven keresztül – 1953 és 1993 között – tartozott a Külügyminisztérium állományába. Jó diplomatára jellemzően átfogóan és plasztikusan dolgozza fel a magyar diplomácia azon történéseit, amelyeknek részese volt. Mindezt tapintatosan, de kritikát és elemzést sem mellőzve teszi, mindezt tárgyilagosan, személyes történetekkel színesítve. Összességében nagyon jó tájékoztatást ad a diplomáciai munka hétköznapijairól, de éppen ez teszi egy kicsit túl szakmaivá és az átlag olvasónak talán egy kissé vontatottá, akit ráadásul zavarhatnak az időbeni oda és visszaugrások.

A visszaemlékezés nagyon széles pályáivet ír le, hiszen a szerző a Rákosi korszakban kerül a Külügyminisztériumba és rendszerváltás után ment onnan nyugdíjba. A szerző minden korszakkal részletesen foglalkozik, de kizárólag saját tevékenységének kommentálásával. Nem fogalmaz meg éles rendszerkritikákat, de nagyon finoman és nem kevés iróniával emel ki személyéhez valamilyen formában kapcsolódó történéseket. Komoly személyi kritikákat fogalmaz meg vezetői és munkatársai irányába, viselkedésükkel, döntéseikkel kapcsolatosan – amely egyben akár egy diplomatikus rendszer-kritika is lehet.

A karrier állomásai India, Indonézia, kétszer Ausztrália és végül Irán. Szinte lépcsőfokok mind a pályán, hiszen Ausztráliában először konzul, majd később nagykövet, diplomáciai tevékenységének csúcsát pedig Iránban éri el. Mindeközben ír az itthoni diplomáciai munkáról, beleértve a futár és egyéb utazásokat is. Valamennyi állomáshelyet és az ottani személyes, családi berendezkedéssel kapcsolatos körülményeket színesen írja le. Képet alkot a kollégákról, munkatársakról is. Jól szerkesztett, rövid, találó leírást kapunk a könyvben, mindazokról a külföldi személyiségekről, politikusokról, akikkel hosszú pályája során kapcsolatba került – Fülöp hercegtől egészen Indira Gandhiig.

Indiai kiküldetése egybeesett az 1956-os forradalommal. A szerző nagyon jól érzékelteti, hogy a távoli állomáshelyen – az akkori kommunikációs viszonyok között – milyen bizonytalanság uralkodott. Részletesen foglalkozik az 1956-os forradalom és annak leverése után az indiai kormánynak és politikusoknak a „magyar ügy” érdekében tett lépéseiről. Ezeket a részeket forrásértékűnek is tekinthetjük 1956 történelmének bizonyos részleteihez.

A szerző következő állomáshelye Indonézia. Abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az ún. „harmadik világ” két vezető országát és politikáját közvetlenül megismerhette. Jól érzékelteti, hogy az akkori magyar kormányzat, a Szovjetunióhoz hasonlóan kissé bizalmatlan érdeklődéssel nézte ezeket a „harmadikutas” próbálkozásokat, de ugyanakkor támogatta is, mint a nyugattal szembehelyezkedő potenciális mozgalmakat. Érdekes, hogy bár Indonéziáról bőséges információkat kapunk, a Szukarno elnök és rendszere bukásához vezető folyamat talán részletesebb bemutatást kaphatott volna.

A visszaemlékezés alapján az olvasó egyértelműen olyan benyomást kap, hogy a szerző számára az igazi diplomáciai siker Ausztrália volt. Érzékelhető a leírásokból, hogy itt sikerült a legszelebb kapcsolati kört kiépíteni, az élet és munkakörülmények – beleértve a mindennapokat és a család életét is – érzékelhetően itt voltak a legkedvezőbbek. De ezzel együtt nyíltan kimondja, hogy ezt a viszonylatot a hazai politika és a gazdaságpolitika sem kezelte kiemelt helyen – jelentőségét inkább a nagyszámú magyar kolónia és az abból adódó óhazai kapcsolatok adták.

Irán szakmai értelemben volt a karrier csúcsa – hiszen ez, az adott korszakban, így még a 80-as évek második felében is mind politikai, mind gazdasági szempontból kiemelt viszonylat volt a magyar külkapcsolatokban. Érdekes, hogy éppen az ezzel foglalkozó fejezetekben a legtöbb a magyar kiküldöttekkel kapcsolatos negatív megjegyzés, kritika – néha már személyes éllel is. Valóban ez volt az a szolgálat, ahol a nagykövet igen komoly politikai helyzetben, nagy létszámú hivatalos magyar kiküldötti kolóniáért volt felelős.

Az iráni misszió az Irán-Irak közötti háború éveire esett. Ez a hosszú és kegyetlen háború persze egészen más, mint ahogy az elképzelhető. A szerző nagyon szemléletesen írja le Teherán életét az iraki légtámadások alatt, sok személyes élménnyel tarkítva. Gondosan kerül a konfliktusban való állásfoglalást – de többször is említi az iráni félnek és az Iszlám Gárdának történő magyar fegyverszállításokat, ez korábban nem volt nyilvános. (Érdekes, hogy ezt a nevet így alig használja, helyette a perzsa kifejezéssel él, s Pazdarán-t említi!)

Kiemelném, hogy a szerző világosan megfogalmazza a Kádár kori magyar diplomácia legfontosabb feladatait, és anekdotaszerűen elmeséli, hogy ezt a gyakorlatban hogyan

képviselte és valósította meg egy minden vonatkozásban jól felkészült diplomata. Ezek a prioritások elsősorban az 1956 utáni időszakban a világpolitikai elszigeteltségből való kitörés, majd később a gazdaságdiplomáciai érdekek érvényesítése. Mindvégig, pedig annak megakadályozása, hogy 1956 kérdése, akár megemlékezés formájában is, felmerüljön. Nagyon tanulságosak azok a részek, amelyekben a szerző bemutatja, hogy például milyen eszközökkel segítette a magyar diplomácia Ausztráliában a koronázási ékszerek visszatérését, illetve, hogyan sikerült megakadályozni, hogy jelentős ausztrál politikusok vegyenek részt az 1956-os megemlékezéseken. Nagy teret szentel a könyv az emigrációs magyarsággal való kapcsolat diplomáciai kérdéseinek. E kapcsolatok értékelése jelentősen változik a kádári konszolidáció kapcsán. Az akkori magyar diplomata feladata, hogy az óhazával való kapcsolatok ápolására, hazalátogatásra buzdítsa azokat, akik a hazai politika számára elfogadhatók. Nem tagadja a szerző, hogy a korszak egyébként liberális vízum kiadási gyakorlata mellett is voltak tiltólisták, elsősorban a nyilas korszak emigránsai és bizonyos 56-os személyek számára. Ezek a fejezetek nem nélkülözik színes események leírását sem, névvel, vagy név nélkül.

A szerző ausztráliai nagyköveti munkájának egyik jelentős akciójának tekinti a magyar koronázási ékszerek ügyének megoldását. Ennek külön fejezetet is szentel „A magyar koronázási ékszerek ügye Ausztráliában” címmel, amelyben elmeséli, hogy az ausztrál külügy illetékese felhívta figyelmét, hogy a koronázási ékszerek visszaadása ügyében hozott Carter-i döntés ellen egyes ausztráliai magyar szervezetek tiltakozó akciót szerveznek, hogy az ausztrál kormány hivatalosan is tiltakozzon az Egyesült Államoknál. A magyar szervezetek azt kívánták elérni, hogy parlamenti interpelláció útján kényszerítsék erre a külügyminisztert. Az ausztrál illetékes arra kérte a magyar nagykövetet, hogy „tegyen valamit”, hogy az ausztrál kormányzat ne kerüljön nehéz helyzetbe, sem a saját parlamentjében, sem pedig az amerikai-ausztrál kapcsolatokban. A szerző és munkatársai mozgósították a mindig megosztott magyar emigráció óhazával leginkább rokonszenvező csoportjait, akikkel személyes jó kapcsolataik voltak és ezek táviratok tömegében kérték az ausztrál külügyminisztert, hogy szorgalmazza és támogassa a koronázási ékszerek hazatértét.

A szerző egyes állomáshelyeinek sajátossága szerint foglalkozik a magyar külgazdasági kapcsolatokkal. Csalódottam sorolja, hogy például Ausztrália mennyire nem került a gazdasági érdeklődés előterébe, ugyanakkor külön fejezetben foglalkozik az 1970-es évek sikeres újjeländi motorvonat ügyletével. Érdekes, hogy mind Ausztrália, később pedig Irán vonatkozásában is elég lesújtó a szerző véleménye a késő Kádár korszak gazdaságpolitikájáról.

Személyes pályája kapcsán a szerző jó betekintést ad a korabeli külügyi káderpolitikába, ahol is a kiválóan képzett, komoly szakmai és nyelvtudással rendelkező felsőfokú képesítésű karrier diplomaták mellett, időről időre megjelentek a „káderek”. Sok esetben csak azért, mert mindenki szabadulni akart tőlük, és ennek egyik útja a diplomáciai kiküldetés, lehetőleg olyan országba, ahol nincsenek kiemelt politikai és gazdasági célok. Személyes keserősége a szerzőnek, hogy sem Indiába, sem Indonéziába nem sikerül visszakerülni nagykövetként, pedig ezen országokkal foglalkozott itthon és nagyon sok személyes, jó politikai kapcsolata is volt. S bár többször előterjesztették nagykövetnek végül mégis megelőzte a „Pártközpont” által támogatott ún. „ejtőernyős”.

Az utolsó állomáshelyről adott leírása erősen negatív hangvételű. Teljesen hiányoznak az iráni évek leírásából a pozitív események. Minden korábbinál nagyobb teret kap a követség és kereskedelmi képviselő munkatársai intrikáinak, alkoholizálásának és üzletelésének bemutatása. Természetesen ez korábbi állomáshelyen is felmerült és megemlítésre kerül, de a legnagyobb helyet Teheránnál szenteli erre a szerző.

A szerző negatívan értékeli a rendszerváltás hatását a külügyi személyzeti munkára, mert a profi diplomaták helyett ismét előtérbe került a politika holdudvarából származók pozícióba helyezése. Itt finom iróniával von párhuzamot a korábbi időszakokkal. A pályán töltött utolsó évekről már nem kapunk olyan egyenes vonalvezetésű áttekintést, mint a korábbiakban. Itt már több a panasz, a kritika, amelyen átsüt a mellőzöttség érzése. A szerző – részben áttekintve saját pályáját is – felrója az új demokratikus politikai berendezkedésnek, hogy még a korábbiaknál is jobban elfordult az érdeklődése az ázsiai és ausztrál térségről, pedig a jövő Ázsiáé.

A könyv bár rengeteg érdekes információt tartalmaz, olvashatóságát kissé csökkenti, hogy a szerkesztési munka nem lehetett túl alapos. Kázmér Zsigmond gondolatmenete gyakran ugrándozik az élettörténet és személyes gondolatai között, s ez alkalmanként megnehezíti a folyamatos olvasást. Némi aktívabb szerkesztői beavatkozással még gördülékenyebb lehetett volna a visszaemlékezés. Az is nehezen érthető, hogy egy ilyen nagy múltú kiadó esetében hogyan maradhatott el a tartalomjegyzék és a névmutató. Ez a könyv szakmai segédanyagként való felhasználását korlátozza. A keskeny margók és a sűrű sorokban szedett oldalak nem teszik „olvasóbaráttá” a kiadványt.

Ajánlom e könyvet mindenkinek, aki áttekintést kíván nyerni a huszadik század második felének magyar diplomáciájáról ázsiai és óceániai viszonylatban, és akit érdekelnek a diplomáciai kulisszatitkok és a diplomácia szereplőinek mindennapjai. A könyv ugyanakkor

nagyon hasznos mindazok számára, akik a diplomáciai hivatásról kívánnak mély és átfogó ismereteket szerezni. Mindezt elősegíti a könyv utolsó három fejezete, amely olyan „műhelytitkokkal” is foglalkozik, mint például a diplomáciai jelentés, a különböző diplomáciai rangok és azok protokoll sorrendje stb.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.